

...to jsou těžké vzpomínky

I. SVAZEK

JANA HORVÁTHOVÁ a kol.

...to jsou těžké vzpomínky

I. SVAZEK

VZPOMÍNKY ROMŮ A SINTŮ NA ŽIVOT
PŘED VÁLKOU A V PROTEKTORÁTU

Brno 2021

...to jsou těžké vzpomínky

I. SVAZEK

VZPOMÍNKY ROMŮ A SINTŮ NA ŽIVOT
PŘED VÁLKOU A V PROTEKTORÁTU

JANA HORVÁTHOVÁ a kol.

VĚTRNÉ MLÝNY

Poděkování

Moje velké poděkování za vydatnou pomoc s přípravou knihy patří stejnou měrou kolegyním Pavle Břouškové a Anně Míškové.

Za cenné rady a odborné konzultace děkuji romistce Janě Habrovcové, historikům Petru Klinovskému a Dušanu Slačkovi; taktéž Radovanu Krhovskému, vedoucímu areálu Hodonín u Kunštátu. Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě.

Z celého srdce děkuji pamětníkům Janu Hauerovi, Tony Lagrynovi, Rudolfu Murkovi a Čeňkovi Růžičkovi, bez jejichž osobního přispění by kniha byla citelně ochuzena.

Věnování

Knihu věnuji všem svým milým pamětnicím a pamětníkům –
jejich vzpomínky učinily můj život jednou provždy bohatší.
Věnuji ji také rodinám pamětníků, aby vzpomínky jejich dědečků a babiček
pomáhaly oživovat naši společnou minulost, z níž čerpáme v současnosti,
a prosvětlyly budoucnost našich potomků. Aby se paměť neztrácela.

Jana Horváthová

Vznik knihy podpořilo Ministerstvo kultury ČR a nadace Bader Philanthropies.

© Muzeum romské kultury, s. p. o., 2021

Editor, autor textů, cover photo © Jana Horváthová, 2021

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být reprodukována, ukládána ve vyhledávacím systému či dále používána, a to v jakékoli formě, jakýmikoliv elektronickými nebo mechanickými prostředky včetně fotografie, či systémy pro uchovávání a vyhledávání bez předchozího písemného souhlasu Muzea romské kultury, s. p. o., Bratislavská 67, Brno.

ISBN 978-80-86656-45-8 (Muzeum romské kultury; I. svazek)

ISBN 978-80-86656-44-1 (Muzeum romské kultury; soubor: I. i II. svazek)

ISBN 978-80-7443-403-7 (Větrné mlýny)

ISBN 978-80-86656-46-5 (Muzeum romské kultury, PDF)

ISBN 978-80-7443-413-6 (Větrné mlýny, PDF)

Tato kniha je prvním ze dvou svazků, které jako celek završí projekt, jehož součástí je též stejnojmenné DVD s filmem (2002) a hudební CD (2013, druhé vydání 2019).

Vše k objednání:

Muzeum romské kultury, státní příspěvková organizace

Bratislavská 67, 602 00 Brno

www.rommuz.cz

sekretariat@rommuz.cz, +420 545 571 798

e-shop: <https://eshop-rommuz.cz/>

Obsah

Úvodní slovo	9
Jak přistupovat ke čtení vzpomínek	15
K redakční úpravě dosud nepublikovaných vzpomínek	18
Ke členění knihy	21
I. Před druhou světovou válkou	25
Vzpomínky pamětníků k I. kapitole	79
II. Protektorát Čechy a Morava – protiromská opatření (1939–1943)	229
Vzpomínky pamětníků k II. kapitole	301
Medailony romských pamětníků	647
Medailony neromských pamětníků, protektorátních úředníků a personálu tzv. cikánských táborů	711
Seznam obrazového materiálu	725
Literatura	741
Archivní prameny	749
Seznam zkratk	751
Rejstřík jmenný	753
Rejstřík místní	763

„(...) právě v Čechách se nacistům, za iniciativní pomoci české protektorátní vlády a jejich úřadů, podařilo dovést plán na vyvraždění Cikánů¹ téměř do konce, tak jako málokde. Zůstalo málo těch, kdo přežili, ale hlavně byl pramalý zájem o zachování památky obětí. Právě česká společnost zůstala víc než která jiná lhostejná vůči této tragédii a svému vlastnímu podílu na ní, a právě jí z toho po letech vznikla těžká kulturní a mravní újma s nedohlednými důsledky ještě do budoucna.“

Jan Tesař²

-
- 1 V případech citací a v historickém kontextu je v knize užíváno slovo Cikán/cikán. Rozlišení psaní velkého a malého „C“/„c“ má v textu svůj význam – „cikán“ coby pojem, který může zahrnovat Romy jak etnikem, tak Neromy žijící tzv. cikánským způsobem života. Takto se termín používal např. po celou dobu první Československé republiky, ale podobně byli pojímáni „cikáni“ ještě do léta 1942 i v protektorátu. Po nastolení rasových postupů byla ze strany německých okupantů pozornost zaměřena již především na „Cikány“ původem, tedy na základě biologického a nikoliv sociálního. I tyto jemné nuance se text pokouší odlišovat. Autorka se s takovým nesprávným a nekorektním označením Romů neztotožňuje, ale respektuje prameny a historické souvislosti. Z těchto důvodů je termín uváděn v uvozovkách nebo se slůvkem „tzv.“ uvedeným před přívlastkem cikánský.
 - 2 Historik Jan Tesař v roce 2016 zveřejnil pečlivě komentované paměti Josefa Serinka, vězně uprchlého z protektorátního tzv. cikánského tábora v Letech u Písku. Ten se na útěku posléze významně zapojil do odboje, proslavil se jako „Černý partyzán“. Tesař v úvodu rozsáhlého a úchvatného trojsvazkového díla napsal něco velmi smělého – co mnozí věděli a viděli, ale neměli odvahu to sdělit, patřím mezi ně i já, proto ráda přejímám slova významného a uznávaného historika a nechávám ho promlouvat i na počátku této knihy; Tesař a Serinek, *Česká cikánská rapsodie: I. svazek*, s. 7.

Úvodní slovo

Milí čtenáři,

předkládáme vám zdaleka ne úplný, fakticky jen dílčí výstup z procesu zpracovávání ústních svědectví pamětníků na dobu genocidy Romů a Sintů za protektorátu, které Muzeum romské kultury (dále jen muzeum) dlouhodobě zaznamenává a uchovává. Význam ústních svědectví v případě dokumentace jakýchkoliv marginalizovaných skupin společnosti dnes novodobá historiografie, kulturní antropologie i jiné společenskovední obory už dokážou náležitě ocenit. Jejich význam je nedocenitelný právě u menšiny romské. Z historických dokumentů totiž zaznívá hlas samotných Romů a Sintů jen vzácně. V archivech uchovávané písemnosti pocházejí zpravidla z produkce úřadů a prezentují pohled majority, často předsudečný a zatížený stereotypy.

Z této publikace, jejíž konečná podoba by měla obsahovat dva svazky, vychází nyní první část. Je volnou součástí a faktickým završením trilogie, s jejímž vydáním se začalo už v roce 2002. Tehdy Muzeum romské kultury spolu s Asociací Film a sociologie vydalo na nosiči DVD dokumentární film režisérky Moniky Rychlíkové: *...to jsou těžké vzpomínky* (28 minut).³ A o jedenáct let později, v roce 2013, ve spolupráci s nakladatelstvím Větrné mlýny a PLUM PRODUCTION, s.r.o., vydalo druhý díl trilogie – stejnojmenné hudební CD se záznamy 16 romských písní spjatých s tématem holokaustu. A konečně do třetice, sedm let poté dochází k vydání dlouho plánované knihy s tematicky členěnými úryvky přepsaných vzpomínek zejména romských pamětníků na dobu meziválečného Československa, respektive výhradně z prostoru českých zemí, a dále vzpomínek na dobu válečnou – z území protektorátu (I. svazek) a pak i mimo protektorát (II. svazek).

Dva svazky v plánu nebyly, původně měla mít kniha tři zásadní kapitoly (doba před válkou, v protektorátu a mimo něj). O rozdělení do dvou svazků rozhodl až rozsah zpracovávaného materiálu. Důvody kapacitní, časové i finanční pak ovlivnily vročení vydání tohoto počátečního svazku, který je výsledkem již dříve ověřené dobré spolupráce s brněnským nakladatelstvím Větrné mlýny.

Knihy a v ní uváděné vzpomínky (většinou romských pamětníků narozených před rokem 1945)⁴ a jejich datace naznačují průběh vzniku kolekce ústních svě-

3 Ve filmu vzpomínali tyto pamětníci: Božena Růžičková, Emílie Danielová, František Daniel, Stanislav, řeč. Sebastián, Daniel, Jana Marhoulová, Ladislav Stockinger, Antonín Hlaváček, Antonie Křoková, Karel Vrba, Irena, řeč. Irma, Valdová, Marie, řeč. Květa, Ondrášová, Marie Kryštofová a Jan Holomek (film je uložen v nesebírkové kolekci MRK – př. č. NV 66/2011 a NV 80/2011).

V roce 2015 Muzeum romské kultury vydalo zejména pro výukové účely DVD s videomedailony pamětníků romského holokaustu *Odtud nemáte žádné návrat...* (z nesebírkové kolekce MRK – př. č. NV 71/2015). Obsahuje vzpomínky i těchto pamětníků ze skupin původních českých Romů a Sintů, kteří v době války žili na území protektorátu: Antonína Vintra (od 07:59 min); Antonie Křokové (od 12:36 min) a Boženy Růžičkové (od 13:47 min).

4 Výjimku tvoří naši externí kolegové, spolupracovníci z původních skupin českých Romů a Sintů, těžce postižených genocidou v době druhé světové války, kteří muzeu intenzivně pomáhají jak v badatelské práci poskytováním důležitých konzultací a informací, materiálů z rodinných zdrojů apod., tak také při přípravě a realizaci mezinárodní architektonické soutěže pro budoucí podobu památníku v Letech u Písku, ale i při přípravě expozice a dalších vzdělávacích programů pro památník v Hodoníně u Kunštátu. Jde o předsedu Výboru pro odškodnění romského holokaustu (VPORH) Čeňka Růžičku (nar. 1946) z Hořic v Podkrkonoší, Jana Hauera (nar. 1947)

dectví. Prvními přírůstky se staly ještě moje studentské záznamy, které vznikaly od ledna 1988 v rámci přípravy mé diplomové práce, a od února 1990 záznamy na dnes nejstarších magnetofonových kazetách, jež vzešly ze spolupráce s etnografkou a spoluzakladatelkou muzea Evou Davidovou (1932–2018). Ta přijala úkol pro tehdy teprve vznikající kolekci nahrávek romských pamětníků v Památníku a muzeu holokaustu ve Washingtonu (*United States Holocaust Memorial Museum; USHMM*) zajistit nahrávky vzpomínek Romů a Sintů z prostoru bývalého Československa nejen na válečnou genocidu, ale i svědectví o jejich kultuře.

V dubnu 1991 byla na ministerstvu vnitra zaregistrována zakladatelská Společnost odborníků a přátel Muzea romské kultury a tři pracovníci (necelé 2 úvazky) nově budované instituce začali ihned s nadšením a obrovským osobním nasazením pracovat na tvorbě jeho sbírkových fondů. Mezi jinými i fondu audiodokumentace, kde vedle dokumentace hudby, písní či vyprávění o romské kultuře vznikaly i nahrávky vzpomínek na dobu předválečnou, válečnou i poválečnou.

V rámci objektivitu považuji za vhodné sdělit, že moje zapojení do vzniku Muzea romské kultury a následně i péče o zaznamenání vzpomínek Romů a Sintů na rasovou perzekuci a připomínku jejich obětí mělo, mimo jiné, i subjektivní důvody, totiž můj původ v rodině Holomků, moravských Romů, těžce zdecimovaných z důvodů rasových právě v době druhé světové války. V této své práci navazuji na aktivity svého děda Tomáše a otce Karla a dalších osobností z rodu Holomků.⁵ Pocházím i z českých větví rodiny, obě části svého původu však vnímám stejně zásadně a žádně z nich nestraním. Tento přístup se snažím uplatňovat i ve své práci, jejíž jednou z podstat je mimo jiné snaha o zlepšení vzájemného soužití a celospolečenský dialog většiny s menšinou.⁶

Navázat kontakt s oběťmi rasové perzekuce vůbec nebylo jednoduché, k mnoha z nich jsme se taky do konce jejich dnů nikdy nedostali. Nedůvěra ke společnosti s vyhraněným vztahem k Romům byla jednou z podstatných příčin mlčení přeživších. Využívalo se osobních i příbuzenských vazeb na pamětníky, abychom je přesvědčili, že vydat svědectví je důležité nejen pro uchování paměti romského národa, ale i pro majoritní část společnosti, aby dostala příležitost sdílet příběhy dosud neznámé tragédie vlastní země, a mohla tak získávat potřebné informace, které rozšíří obzory jejího poznání.

Nahrávky vznikaly i v souvislosti s odškodňovacími aktivitami. V rámci zprostředkování pomoci z fondu švýcarských bank muzeum vešlo v kontakt téměř se třemi stovkami pamětníků, jimž posloužit bylo pro muzejní instituci ctí, a zároveň nabídnutá pomoc vytvořila bezpečný prostor naplněný důvěrou, která otevřela možnosti vzájemné komunikace za účelem uchování paměti. Ale zdůrazňuji, že nejen.

z Berouna, Antonína Lagryna (nar. 1947) z Brna nebo Rudolfa Murku (nar. 1959) ze Zlína; více o nich viz medailony pamětníků v závěru.

5 Viz: Horváthová, „Jako malé dítě jsem nechápala...“ – holocaust jako rodinné trauma i impulz k institucionalizaci výzkumu a dokumentace i k připomínce“; *Legacy of Genocide*: <http://www.romanihistories.usd.cas.cz/conferences/tracing-the-legacies-of-the-roma-genocide/> (30. 10. 2019).

6 Rozhovor s Janou Horváthovou z cyklu *Meaning of Democracy* (Rozhovory „Minority a změna“): pražské kanceláře Heinrich-Böll-Stiftung, autorský tým: Barbora Latečková, Jana Plavec, Tomáš Bouška, 2019, <http://cz.boell.org/cs/30-let-od-Sametu> (20. 11. 2019).

Kontakty s „našimi seniory“ byly nesmírně obohacující a chvíle strávené s nimi pak skutečnou odměnou za naši práci, byť témata byla tak smutná. Nikdy jsme však pamětnické rozhovory nezačínali přímo dobou válečnou, ale širokými souvislostmi předválečného života v romské rodině. Někdy bylo nutno se tíživému tématu války vyhnout úplně, pokud návrat do časů války nebyl pro pamětníka únosný.

Mezi výpověďmi je možno nalézt různé nevyváženosti; vycházejí z toho, že zkušenosti s technikou vedení podobných rozhovorů byly získávány postupně, ale spočívají třeba i v tom, že Muzeum romské kultury, jistě i díky svému umístění v moravské metropoli Brně, se vždy více zaměřovalo na osudy Romů usedlých na Moravě, a tak je i v této knize více informací i samotných výpovědí právě z dané historické země, z doby válečné pak zase zejména z existence protektorátního tzv. cikánského tábora fungujícího na Moravě – z Hodonína u Kunštátu. Pro čtenáře budou jistě výrazné rozdíly představovat vzpomínky, které byly určeny pro čtení a byly tedy psány s jistou mírou rozvahy a se snahou o vyjádření ve spisovném jazyce. Na rozdíl od vzpomínek ústních, vyčtených téměř vždy bezprostředně a bez předchozí přípravy, navíc podaných běžnou hovorovou řečí. (Viz dále část Jak přistupovat ke čtení vzpomínek.)

V roce 1997 v těsné kooperaci se sociologem Fedorem Gálem zahájil u nás projekt dokumentace romských pamětníků holokaustu izraelský historik Nathan Beyrak, který se již dlouhou dobu předtím specializoval na zachycení svědectví židovských přeživších holokaustu. Beyrak projekt realizoval opět pod hlavičkou washingtonského muzea, kde pak byly také originály záznamů dle plánu uloženy. Muzeum romské kultury i do projektu zapojená Asociace Film a sociologie dostaly jejich kopie. Muzeum bylo přizváno ke spolupráci s erudovaným vědcem naštěstí již na počátku vzniku samotných záznamů. Já osobně jsem měla během několika týdnů příležitost seznámit se s Beyrakovou metodou vedení dokumentačního rozhovoru – za léta práce na tématu vypracovanou a zkušenostmi ověřenou.⁷ Učil nás, abychom nikdy nenechali bez povšimnutí, respektive bez ověření, důležité sdělení, abychom dotazováním v záznamu vždy ověřovali původ informace a ptali se takovým způsobem, abychom co nejméně ovlivnili znění výroku pamětníka. To vše proto, aby ústní svědectví mohla být považována pokud možno za věrohodná a průkazná a mohla čelit i případným popíračům holokaustu. I z těchto důvodů jsou výpovědi pamětníků často přerušované otázkami, jež mají ověřit, nakolik byl daný narátor přímým pozorovatelem popisované události a nakolik ji zná už jen z doslechu nebo až z poválečných médií či diskurzu. Faktem však také je, že bolestné vzpomínky se vyprávějí těžce, a tak jsme mnohdy museli toku vyprávění napomáhat právě pomocnými otázkami a povzbuzeními k dalším sdělením. Jedním z vedlejších – ale nikoliv zanedbatelných – produktů této spolupráce se stal již zmíněný muzejní film

7 Po desítkách rozhovorů v průběhu mnoha let se cestou omylů a prozření metoda vedení dokumentačního rozhovoru v muzeu ustálila na prvotním vyzvání k vyprávění vlastního života, které nikdy nepřerušujeme. Teprve poté jsou pokládány otázky jedním až třemi po sobě se střídajícími tazateli, kteří všichni soustředěně celý hovor pečlivě sledují a dělají si poznámky a na předchozího tazatele navazují. O metodě viz též: Tesař a Serinek, *Česká cikánská rapsodie. III. svazek, Předmět a metoda*: s. 19–20; Vaněk, Mücke a Pelikánová, *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*.

...to jsou těžké vzpomínky, který je dodnes promítán ve stálé expozici muzea, ve školách a jinde slouží k výukovým účelům.

Další rozhovory vznikaly také v souvislosti se započatím spolupráce s obcí Hodonín u Kunštátu, v jejíž blízkosti za protektorátu stával tzv. cikánský tábor. Zde díky výjimečné empatii a vstřícnosti tehdejšího starosty Miroslava Plíhala započala dne 20. srpna 1995 na provizorním hřbitově někdejšího tábora – na tzv. Žalově – tradice každoročních pietních aktů pořádaných muzeem. Jen s tím rozdílem, který přinesl čas, že od roku 2018 se už tyto piety konají přímo v areálu nově zbudovaného památníku, jehož název zní: Hodonín u Kunštátu. Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě. Díky zájmu tehdejšího pana starosty Miroslava Plíhala o dané téma se podařilo zaznamenat cenná svědectví několika obyvatel Hodonína u Kunštátu a Olešnice, kteří měli možnost sledovat dění v protektorátním táboře zvenku, např. jako pracovníci kuchyně pro personál tábora či jako děti dodavatelů potravinových zásob do tábora. Podobná cenná svědectví jsme převzali také od dočasného správce areálu někdejšího tábora Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Ámose Komenského, které areál mělo v letech 2012–2017 ve správě, zbuvovalo všechny stavby současného památníku a připravilo stálou expozici.

Záznamy vzpomínek jsou uloženy na nejrůznějších médiích, jak doba jejich vzniku, ale také mizivé finanční prostředky muzea, umožnily. V letech 1991–2004 pracovalo muzeum jako nevládní nezisková organizace (zprvu občanské sdružení, později obecně prospěšná společnost) a bylo financováno jen skrze různé granty; např. výpočetní techniku mělo toto muzeum k dispozici až od roku 1998, a to jen z vyřazeného počítačového parku jiných movitějších spřátelených neziskovek. Zprávy z výzkumu, tedy sumarizující cenné okolnosti nálezů, se psaly velmi dlouho na psacích strojích bez větších možností oprav, muzejní evidence sbírek v I. stupni se prováděla pouze ručně a „na ostro“, protože se zapisovala tzv. dokumentním inkoustem, zatímco II. stupeň evidence (systematické, tzv. katalogizace) se v tehdejší neziskovce ještě netvořil, ostatně povinným se stal až od roku 2000, kdy vešel v platnost zákon o ochraně sbírek muzejní povahy (č. 122/2000 Sb.).

Kvalita starších záznamů je mnohdy velmi nevyhovující, i když čím blíže k současnosti se zlepšuje a staré záznamy se digitalizují. Některé nahrávky se realizovaly jen na audiozařízení, někdy zase jen na videokameru, z níž vedle už nepřijatelné kvality obrazu máme i značně nekvalitní zvuk. Od roku 1996 se u každého dokumentačního rozhovoru zaznamenávaného na stále se zlepšující kameru provádí paralelně i samostatný zvukový záznam.

Práce na této knize nám pomohla zmapovat stav příslušných sbírkových fondů, nejen audio a video dokumentace, ale také fondů fotodokumentace, písemného materiálu, nesbírkového fondu kopií archivních materiálů⁸ i dalších sbírkových fondů, v nichž se nacházejí materiály, které s těmito záznamy vzpomínek pamětníků sou-

8 Tento nesbírkový, pomocný fond je orientovaný jako všechny fondy muzea na romské téma. Začal vznikat jako vedlejší produkt práce našich historiků v nejrůznějších archivech. Nyní pomáhá nejen při interním bádání odborných pracovníků muzea, ale na vyžádání slouží jako informační zdroj také badatelům z řad veřejnosti, kteří díky náhledu do těchto za dlouhá léta nashromážděných materiálů ušetří hodiny práce vyhledáváním archivních zdrojů a do přísluš-

visejí. Jde tedy o snímky z rodinných alb pamětníků, osobní dokumenty, sbírkové předměty dokládající život a práci těchto lidí, způsob jejich života, kulturu. Všude tam, kde to je možné, snažíme se uvádět přírůstková čísla sbírkových předmětů či čísla pomocné evidence u předmětů, které přímo do sbírek zařazeny nejsou; k tomu nás vede maximální snaha pomoci dalším badatelům v orientaci ve sbírkách muzea.

Na vzniku, správě i zpracování orálně-historického souboru ve sbírkách muzea bylo vykonáno mnoho záslužné práce dnes již řadou odborných pracovníků – zpravidla kurátorů, kteří v muzeu strávili různě dlouhý čas. Intenzivní práce na zpracování celého souboru proběhly i v souvislosti s realizací samostatného projektu podpořeného americkou nadací Bader Philanthropies⁹ a naposledy v rámci přípravy této knihy. Přesto zjišťujeme, že stav zpracování tohoto orálně-historického souboru ještě v žádném případě není ideální. A tak snad největším interním přínosem vzniku této knihy je, že iniciuje další, a věřím, že významné, zlepšení stavu zpracování příslušných fondů a jejich evidence. Už nyní je jasné, že nás čeká v dalších letech mnoho mravenčí práce, ale dílčí výsledky, které máme nyní k dispozici, naznačují, že péče věnovaná těmto fondům má smysl a jejich hodnota se bude jen zvyšovat. Během toku času nás opouštějí poslední přeživší, svědkové minulých dějů, a vzpomínek na dobu předválečnou a válečnou již přibývat nebude.

Zcela samostatnou kapitolou práce se záznamy jsou přepisy mluveného slova do textu. Muzeum v minulosti nedisponovalo prostředky ani vlastní pracovní kapacitou pro tuto práci, proto byly, v případě nutnosti a když se vyšetřily nějaké finance, přepisy zadávány externě. Přepisy vykazují mnohé nedostatky a vady. Ukazuje se, že této věci bude muset muzeum věnovat více svého času i energie. Faktem je, že v běhu jiné zásadní práce stály tyto materiály v minulosti poněkud stranou. Právě soustředěná práce s přepisy nás teprve čeká, stejně tak napojení příběhů ukrytých v ústních výpovědích na poměrně bohatý další dokumentační materiál, který se k daným lidem váže a je uložený ve sbírkách muzea.

Do knihy nebylo možno zařadit vše, publikace dává možnost jen střípkovitě nahlédnout do fondů muzea. Z nejčastěji prezentovaných fotek, tedy předmětů z muzejního fondu fotodokumentace, v knize spatříme jen samotnou špičku pověstného ledovce. Prvotní ideu zařadit do knihy odkazy na všechny sbírky vztahující se k mluvčím musíme nechat na budoucí možnosti knihu případně rozšířit. Odkazy na sbírky jsou proto pouze výběrové, a nelze je v žádném případě považovat za kompletní přehled.

Nezpracovaných dosud zůstává také jisté množství záznamů; některé se ve zrychleném módu přepisovaly až s přípravou knihy, některé dosud přepsány nebyly a jiné nebyly již ani vyslechnuty. S ohledem na množství zpracovávaného materiálu, omezený čas i lidské kapacity již do knihy zařazeny být nemohly.

ného archivu, v němž je uložen originál, přicházejí již s přesnou představou, co hledají, zpravidla vybaveni i přesnou signaturou daného pramene.

⁹ V rámci projektu *Promotion of Romani Culture* pro roky 2018–2019 jde o část projektu nazvanou *Processing MRK oral history collection of the Roma genocide during the WWII*, v němž jde především o utřídění orálně-historického souboru, tedy materiálů napříč sbírkovými fondy Muzea romské kultury (audio a video záznamy vzpomínek pamětníků, přepisy rozhovorů, fotografie, písemný materiál, případně hmotné doklady aj.).

Práce na pečlivém zpracování záznamů vzpomínek pamětníků a souvisejících sbírkových kolekcí a jejich důkladné a přesné evidenci se tak s vydáním I. svazku této knihy prohlubuje a vstupuje do své další fáze. Teprve na jejím konci, snad po několika dalších letech intenzivního soustředěného úsilí, bude-li muzeu tento čas skutečně dopřán, může být celý orálně-historický soubor zpřístupněn pro práci badatelů. Respektive, pokud to jeho povaha s ohledem na citlivé údaje umožní. K dosažení této mety však muzeum čeká ještě úplná editace celých záznamů vzpomínek, z nichž v této knize zveřejňujeme jen vybrané pasáže.

Možná čtenáře napadne, proč tedy nevydáme souborně někdy v budoucnu vše a do detailu zpracované? K myšlence na vydání této knihy jsme se utíkali posledních 15 let; práce v našem stále a s takovým úsilím „na zelené louce“ budovaném muzeu bylo vždycky hodně, ale stále jí s nově spravovanými areály přibývá, přitom pracovní úvazky nutné pro zvyšující se objem práce nikoliv. Jdeme od výstavy k výstavě, od jedné veřejné akce k druhé, od piety k pietě, a nově od roku 2018 spravujeme obě místa bývalých protektorátních, tzv. cikánských táborů, jak v Letech, tak v Hodoníně, budujeme specializované pracoviště v Praze. K maximalistické variantě knihy bychom se za takto náročného chodu muzea s ohledem na veřejnou službu patrně nikdy nedopracovali, pokud bychom si jasně nestanovili časový limit, kdy musí být plánovaná idea realizována vydáním knihy. Grant na vznik publikace poskytl jednak náš zřizovatel, Ministerstvo kultury, jednak významný zahraniční podporovatel muzea, americká nadace Bader Philanthropies. Vřele a s úctou děkujeme.

Realisticky shrnuto, jsem ráda, že vydáváme výstup sice dílčí, který však v naší práci ukazuje jasný směr, kudy se vydat, a to je z mého pohledu muzejníka neocenitelné. Věřím, že i když vám, čtenářům knihy, poskytujeme jen část z výtěžné práce, přesto pro vás budou výpovědi dnes už nežijících svědků zajímavé a rozšíří vaše lidské obzory o něco dále.¹⁰

JAK PŘÍSTUPOVAT KE ČTENÍ VZPOMÍNEK

Než začnete číst vzpomínky, je vždy vhodné si nejprve v závěru knihy přečíst základní informaci o daném pamětníkovi. O jeho životě, kde se narodil nebo kde žil v době před vypuknutím rasové perzekuce, jaké byly jeho další osudy, pokud byl uvězněn, tedy na jakých místech a jak dlouho, pod jakým evidenčním číslem. Dále též, zda byl vězněn někdo další z jeho rodiny, pokud jsme schopni to zjistit. U každého z narátorů je také přehled zdrojů, z nichž se vzpomínky čerpaly. Zejména tedy audio a videozáznamy s uvedením místa a data konání rozhovoru.

Dosti často přetiskujeme na tomto souborném místě také již jednou publikované memoráty daných pamětníků. Pokud jsme chtěli čtenářům umožnit náhled

¹⁰ Kniha neobsahuje pouze vzpomínky a materiály ze sbírek Muzea romské kultury, ale také z mnoha dalších zdrojů, které jsou vždy uvedeny v popisce či poznámce pod čarou, a jsou pak souhrně uváděny v kapitolách Literatura nebo Archivní prameny. Nebylo záměrem zde publikovat vše, ale rádi bychom čtenáře upozornili například na vzpomínky slovenských Romů, které publikovala romistka Milena Hübschmannová (1933–2005) v knize *Po Židoch Cigáni* (2005), či vzpomínky zachycené v rámci projektů Paměť Romů či Paměť národa, které jsou zájemcům přístupné online. Úryvky některých vzpomínek mohou být známé návštěvníkům muzea i z programů pietních aktů, či z našich výstav a expozic.

na jistá témata, pak jsme považovali za důležité poskytnout na tomto jednom místě i svědectví již publikovaná, pokud se věcně hodí. V tomto případě však nejde o ucelené memoráty, ale jen o vybrané pasáže z nich. Pod jménem jednoho narátora může být uvedena dokonce kombinace vzpomínek (ústních či písemných, publikovaných i nepublikovaných), pokud se z obou zdrojů pamětník vyjadřuje na stejné nebo podobné téma, pokud je zde souvislost. Každá taková část z odlišného zdroje je však jasně označena v poznámce pod čarou.

V takovém případě, kdy se kombinuje psaný memorát s víceméně nijak neupravenou výpovědí v hovorovém, mnohdy i slangovém jazyce, je vhodné si velmi dobře uvědomit, že publikovaná vzpomínka v písemné podobě prošla často výraznou redakční úpravou směřující ke snadnému, příjemnému čtení, zatímco ta ústní nikoliv. A to zejména s ohledem na to, že tuto publikaci vydává muzejní pracoviště, které obecně chce poskytovat přístup k autentickým a co nejméně upravovaným výrokům přímých svědků popisovaných událostí. Jejich čtení je pak jistě náročnější, zato si můžeme být jisti, že čteme poměrně přesné výroky daného mluvčího, který se na rozhovor zpravidla nijak nepřipravoval a jehož při výpovědi jistě ovlivňoval i stav mysli zatížený samotnými vzpomínkami na nepříjemná témata z minulosti, která už byla mnohdy uzavřena, a my je znovu bolestivě otevírali. (O způsobu redakční úpravy vzpomínek viz dále v části K redakční úpravě...).

K některým pamětníkům se muzeum opakovaně vracelo, aby jejich vzpomínky zaznamenávalo v průřezu let, takže se tazatelé ke klíčovým okamžikům života pamětníka a zejména jeho vzpomínkám na prožitou perzekuci opakovaně vraceli. Ve vybraných pasážích se proto objevují místa zdánlivě se opakující, nikdy ale doslovně, a jsou uváděna slovy: „Vzpomínka se opakuje“. Opakování nejsou zbytečná, ale přinášejí srovnání, jak se jeden a tentýž člověk vyjadřuje ke stejné události s odstupem kratšího či delšího času nebo z jiného úhlu pohledu, který zpravidla přináší i některé nové skutečnosti a informace. Tyto opakující se pasáže mohou být i dokladem závažnosti jistého okamžiku z průběhu perzekuce, k němuž se pamětník ve vzpomínkách vrací.

Předkládaná publikace si vzala za cíl zprostředkovat čtenářům subjektivní pohled mnoha lidí na určité momenty průběhu rasové perzekuce. Každý z vypovídajících měl svůj specifický úhel pohledu, který závisel na mnoha okolnostech, v případě uvěznění v jednom z protektorátních táborů to byla jistě pozice, jakou v táboře zastával. Lidské vazby hrají vždy důležitou roli na svobodě, po její ztrátě na nich může být uvězněný člověk dokonce závislý. Postavení vězňů nebylo vždy zcela shodné kvůli nejrůznějším objektivním či subjektivním okolnostem (věk, pohlaví, příslušnost ke konkrétní rodině, vzhled, fyzická zdatnost, zdraví apod.), jaké lidský život přináší. Výpovědi naznačují, že někteří z vězňů mohli mít postavení lepší než jiní, vězni, kteří antropologicky nevypadali jako „rasoví cikáni“, tedy „Cikáni“, měli větší šance, že budou z táborů propuštěni na svobodu.

Kniha zveřejňuje i řadu dosud knižně nepublikovaných písemných záznamů vzpomínek, které mezi Romy od doby poválečné vznikaly. Ty jsou dokladem toho, že Romové téma genocidy v žádném případě nevytěsnili, ale žilo v nich a jejich rodinách mnohdy intenzivně, a i když se máloco z těchto prožitků dostalo mimo romské komunity, u některých z nich tento přetlak vyvrcholil až sepsáním do podoby uceleného memorátu. Jde o tyto pamětníky: Leona Růžičku, Josefa Jelínka (Kýra),

Rudolfa Daniela, Josefa Serinka, Antonína Daniela, Helenu Malíkovou, Antonii Chovancovou, Boženu Pfliegerovou a jiné. Vzpomínky pamětníků Karoliny Kozákové-Vdolečkové, Emílie Macháلكové a Karla Holomka (užívajícího literárního pseudonymu Karel Oswald) naopak knižně publikovány byly. Některé z nich k sepsání vzpomínky povzbudil historik Ctibor Nečas, jiné Vlasta Kladivová¹¹ a někteří se rozhodli z vlastního popudu.

Znovu zdůrazňuji, že před samotným čtením vzpomínek je vhodné se podívat, co vše má daný narátor za sebou. Jinak vypovídají o vězňech v tzv. cikánských táborech ti, kteří byli odtud odsunuti do koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz, jinak ti, kteří byli propuštěni na svobodu anebo nejprve propuštěni a nějaký čas poté znovu uvězněni. Jinak vypovídají ti, kteří na těchto chmurných místech ztratili své blízké, jinak ženy, které zde ztratily všechny své děti a již jim život žádné nedal.

Vzpomínky naznačují i zákruty lidské psychiky, možná mezi řádky, ale jsou tam. Například takové, kdy o „cikánech“ poměrně stereotypně smýšlející osoba policisty, z moci úřední zapojená do realizace „odsunu cikánů z protektorátu“, zároveň „o své újmě“ organizovala záchranu některých z nich. Příběh před odsunem do Auschwitz zachráněného děvčátka z hodonínského protektorátního tábora je zase ilustrací toho, že minimálně někteří ze zde dozorujících strážných ukryvali v sobě cit a lidský přístup.

Při čtení úryvků vzpomínek je na místě si uvědomit, že většina z nich byla zachycena s odstupem minimálně 40 a více let od samotných událostí, tedy velmi dlouho poté. Přitom paměť je selektivní, její přirozenou vlastností je vytěsňovat chvíle zlé, čas je v tomto směru milosrdný. Lidová moudrost to již dávno vystihla tvrzením, že čas hojí. Na tomto místě bych ráda zdůraznila nikoliv samozřejmou věc, že tam, kde se rozhovory uskutečnily, jsme se setkávali v naprosté převaze se vstřícnou otevřeností, ochotou pamětníků své příběhy sdílet. A přesto je nutné mít stále na mysli, že i takto muzeem zaznamenaný příběh pamětníka nemusí být zdaleka úplný, a to nejen z důvodu časového odstupu a přirozených vlastností lidské paměti, ale z ryze osobních důvodů daných ostychem, který může skrývat traumata, s nimiž se člověk vypořádává těžce a nejspíše beze svědků, často je nezná ani vlastní rodina, natož aby byly sdíleny na záznamovou techniku.

Ale především, vzpomínat mohou jen ti, co přežili, tedy ti, kteří měli to štěstí. Neznáme příběhy mrtvých. Snad aspoň malinko naznačit je pomohou nejnovější archeologické průzkumy. V době přípravy této knihy tým archeologa Pavla Vařeky zpracovává závěrečnou zprávu z archeologického průzkumu z Letů, z míst, kde se v době protektorátu rozkládal tzv. cikánský tábor a z místa pohřbívání obětí tá-

11 Prof. PhDr. Ctibor Nečas, DrSc. (1933–2017), dlouholetý pedagog a vědec Historického ústavu FF MU, je zakladatelem historického romistického bádání v našich zemích, jako první z českých historiků upozornil na problematiku protektorátních tzv. cikánských táborů; viz kapitola Literatura. PhDr. Vlastimila Kladivová, CSc. (1921–2003), docentka katedry obecných dějin FF UK, historička věnující se období druhé světové války a autorka dosud zásadní práce o historii tzv. cikánského tábora v Auschwitz II-Birkenau: Kladivová, *Konečná stanice*.

bora.¹² Už dnes víme, že jeden z hrobů na poměrně obtížně hledaném provizorním pohřebišti, které nebylo nijak označeno, ukrýval neobvykle skrčenou postavu ženy ve věku do 40 let, jejíž vlasy byly ostříhané nakrátko a jejíž tři přední zuby byly krátce před smrtí vyraženy, aniž mohl nastat proces hojení dásně. Jen o kousek dál byl nalezen hrob dítěte do 1 roku věku, jenž byl doslova „zahrabán“ přibližně 25 cm pod povrchem země.

Věříme, že i díky této knize si ověříte, že život je bohatší než zjednodušené věty v učebnicích dějepisu, a podoby jeho minulosti mají tolik barevných valérů, kolik nás na světě je. A že jedna věc může být vykládána různě. Z této mnohosti lze složit jakýsi obraz či odraz, jak tyto děje ovlivnily životy lidí. Jádro knihy je tvořeno subjektivními vzpomínkami, které nejvíce vypovídají o svém mluvčím a jeho způsobu prožitku daných událostí. Přesto v souhrnu množství osob vypovídajících na určité téma se mnohé věci i přes jejich subjektivní náhledy objevují opakovaně a vytvářejí tak jistý souzvuk v podobě jasně rozeznatelné obžaloby.

K REDAKČNÍ ÚPRAVĚ DOSUD NEPUBLIKOVANÝCH VZPOMÍNEK

Záměrem knihy bylo poskytnout svědectví o konkrétních tématech z minulosti, proto jsou vzpomínky členěny do kratších či delších úryvků, pasáží. Výrazný rozdíl v tomto směru je mezi Vzpomínkami pamětníků k I. kapitole a Vzpomínkami pamětníků k II. kapitole, ten je však dán dobou, již každá z kapitol řeší. I. kapitola se věnuje době meziválečné a přináší tematicky nedělená svědectví pamětníků na průběh života do nástupu okupace. Záměrně u některých pamětníků – pro nás představitelů později významných romských rodin – poskytujeme už v této kapitole informaci o poválečném společenském zařazení potomků daných narátorů. Tyto informace mohou být pozoruhodné – zejména s ohledem na následnou etapu rasové perzekuce a dnešní znalosti o jejím cíli: systematickém vyhlazení těchto romských rodin.

II. kapitola, jejíž podstatou je etapa protektorátu, rozčleňuje vzpomínky na život v tzv. cikánských táborech do mnoha částí, které umožňují srovnání výpovědí na stejná nebo přibližně stejná témata. Zatímco o životě některých pamětníků před válkou i za války se dozvíme z obou kapitol tohoto svazku knihy, u těch, kteří nebyli vězněni v protektorátních tzv. cikánských táborech, ale byli rovnou uvězněni

12 Katedra archeologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni pod vedením doc. PhDr. Pavla Vařeky, Ph.D. realizovala v letech 2016–2017 archeologický výzkum v menší části lokality bývalého letského tábora a v jeho okolí, jež se nacházely mimo areál tehdejšího vepřína. Výzkum se uskutečnil v rámci evropského projektu Accessing Campscapes: Inclusive Strategies for Using European Conflicted Heritage (HERA 15.092 iC-ACCESS), grant agreement No 649307 (iC-ACCESS; 2016–2018; program: HERA – Humanities in the European Research Area). Některé z nálezů z tohoto výzkumu byly prezentovány na přechodné výstavě (srpen 2019 – říjen 2020) v Baráku vězňů v areálu někdejšího tzv. cikánského tábora v: Hodonín u Kunštátu. Památník holokaustu Romů a Sintů na Moravě.

V srpnu 2019 byl Pavel Vařeka se svým týmem úspěšný v hledání do té doby nejisté polohy nouzového pohřebiště tábora v lokalitě Kulturní památky Lety; zde využil zejména neinvazivní metody a menší sondáž. A následně – do podzimu roku 2019 již z investičního záměru Muzea romské kultury (na demolici vepřína) proběhl pod Vařekovým vedením výzkum i na ploše tou dobou již nefungujícího vepřína, tedy konečně na místě původního tábora. Zprávy z výzkumů viz Literatura. Archeologické nálezy z výzkumů v letech se stanou součástí sbírky MRK.

v Auschwitz II-Birkenau, budeme na rozuzlení jejich individuální či rodinné historie čekat až do vydání II. svazku této knihy, která završí téma genocidy českých Romů a Sintů právě touto poslední etapou internace.

Některá svědectví by si zasloužila vydání v jejich celistvosti, to však není předmětem této publikace a bude zřejmě námětem pro vznik dalších knižních titulů z produkce muzea, pokud na to budou síly stačit.

U vybraných narátorů disponujeme již zveřejněnou vzpomínkou. Jde jednak o vzpomínky vydané v samostatné knize, jako je tomu například u pamětnice Karoliny Kozákové-Vdolečkové (memorát *Cesta životem v cikánském voze*) či Emílie Macháلكové (memorát *Sága rodu Holomků*). Memoráty obou seniorek vydalo muzeum v roce 2004 v dvojknize s názvem *Memoáry romských žen*. Karel Holomek vydal v roce 2010 v nakladatelství Šimon Ryšavý *Dávné vzpomínky*. Vzpomínky dalších pamětníků vyšly tiskem v rámci souborných publikací, nejčastěji v redakční úpravě historika Ctibora Nečase, ať už je to titul *Aušvicate hi khér báro*, 1992 nebo *Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras*, 1994. Z produkce muzea je pak brožurka obsahující i výpovědi pamětníků: *Ma bisteren! Nezapomeňme!*, 1997, nebo titul *Paměti romských žen*, 2001. Vzpomínky Josefa Serinka vydal po dlouholeté badatelské práci a s důkladným poznámkovým aparátem Josef Tesař v díle *Česká cikánská rapsodie: I.–III. svazek, Triáda*, 2016. Již dříve tiskem vydané vzpomínky nebyly znovu redakčně upravovány a přetiskujeme je tak, jak byly vydány.

V případě některých pamětníků jsme v této knize zveřejnili jen vybrané pasáže z jimi sepsaných, ale dosud nepublikovaných vzpomínek. Mezi takové patří unikátní dílo Rudolfa Daniela – strojopis *Housle a kůň*, který dopsal snad v roce 1951; vznik vlastnoručně sepsaného memorátu Boženy Pfliegerové *Návrat nežádoucí* podnítilo v roce 1987 vydání Nečasovy knihy *Andr'oda taboris se seznamy vězňů z Letů i Hodonína* i s úvodním textem shrnujícím historické skutečnosti.

Vznik vzpomínky na válečné utrpení Leona Růžičky (napsána 1951) a Josefa Jelínka (1980) zase iniciovala soutěž Svazu protifašistických bojovníků, kam ji jako soutěžní příspěvek oba muži zaslali.

Muzeum, pokud mělo tu možnost, natáčelo záznamy vzpomínek i s pamětníky, jejichž paměti byly nějakou formou již publikovány či sepsány. A tak vznikly mnohdy i mluvené záznamy jejich vzpomínek podané neformálně hovorovou řečí a bez větších příprav i promýšlení, které zpravidla předchází tomu, než se cokoliv svěří počítači a dříve papíru. V takových případech pak často kombinujeme pasáže z psané části i z ústního rozhovoru, zejména pokud se týkají stejných témat a s odstupem času je komentují zase trochu jinak. Opakování stejných či aspoň částečně shodných témat v pozměněné verzi bývá i zde uváděno mezititulkem: „Vzpomínka se opakuje“. Odkazy na odlišné zdroje jsou jako vždy uváděny v poznámce pod čarou.

Nesrozumitelná místa či slova jsou označena v kulaté závorce slovem „nesrozumitelné“. Případně je ještě doplněn počet slov a po dvojtečce je uvedena konkrétní stopáž.

Mimoslovní komunikaci, stavy mysli vyjádřené zvuky či gesty, vzdechy, ale i mlčení, tedy pomlky uvádíme jako doplňující informace ke čtení vzpomínky – kurzívou v závorce.

V kulaté závorce a kurzívou je vždy uvedena také jakákoliv redakční poznámka, nejedná se tedy o citaci slov pamětníka.

Tři tečky v kulaté závorce (...) značí vypuštění významových slov nebo většního množství bezobsažné, tzv. slovní vaty. Jinak ale běžná hovorová slůvka bez obsahu – pomáhající jen ke snazšímu vyjádření obsahového slova (např.: jako, no, tak, vlastně, takže, hm, ehm, no, že?, jo?, ja? apod.) – jsou vypuštěna bez náhrady a zůstávají jen tam, kde mají ilustrovat styl řeči narátora.

Tři tečky v kulaté závorce (...) na samostatném řádku mezi vpomínkami naznačují, že čerpáme ze zcela jiné části vzpomínky, než je uvedeno výše. Nejde tedy jen o vypuštění několika slov, ale několika vět či celých dlouhých pasáží.

Nedořečené slovo nebo větu naznačujeme v místě, kde něco chybí, bez mezery k nedořečenému přilehlou pomlčkou. Samotnou nedořečenou či nevyřčenou část slova, věty, pokud ji víme nebo dle smyslu tušíme, pro lepší komfort čtení doplňujeme kurzívou v závorce, např: děl-(al).

Veškeré citace ve vzpomínkových kapitolách (Vzpomínky pamětníků k I. a II. kapitole) jsou uváděny bez uvozovek a obyčejným písmem, tedy nikoliv kurzívou, a to zejména proto, aby kurzívu bylo možno uplatnit v závorce jako redakční poznámku. Uvozovkami je v citacích odlišena pouze přímá řeč. Naopak cituji-li v poznámce pod čarou nebo v popisce obrazového materiálu, kde citace nejsou obvyklé, pak tak činím vždy s uvozovkami. Stejně cituji s uvozovkami také v obou historických kapitolách, tedy v I. i II. kapitole. Cizojazyčné výrazy jsou uváděny v uvozovkách ve všech kapitolách. Již počeštěné cizí výrazy (s českými koncovkami, např. čórovat) jsou uváděny bez uvozovek. V uvozovkách jsou uváděna, jak je obvyklé, také slova nebo slovní spojení ne zcela korektní, v ironickém smyslu, jako odlišení apod.

Tazatel je ve vzpomínkovém rozhovoru uveden vždy jako tučné **T**; po němž následuje samotná otázka již běžným písmem. Otázky byly vypuštěny nebo redakčně kráceny, zůstávají jen tam, kde zvyšují srozumitelnost následného textu.

Většina uváděných výpovědí pochází od romských pamětníků, těch, kteří se stali objektem perzekuce a genocidy. Avšak pro možnost srovnání pohledů zevnitř a zvenčí – přes plot či ostatný drát či z nitra úkrytu na svobodě – otiskujeme tu a tam (kde jsme dostali šanci takovou vzpomínku získat) i výpovědi místních obyvatel Hodonína u Kunštátu, tedy žijících v jisté vzdálenosti od hodonínského tábora, a pak zejména příslušníků protektorátního aparátu či personálu obou táborů, jejichž výpovědi existují díky materiálům z poválečných mimořádných lidových soudů. Tyto spíše zřídka výpovědi zvenčí jsou od jiných vzpomínek odlišeny grafickým znakem (□) uvedeným na počátku jména daného pamětníka.

Jméno každého vypovídajícího pamětníka je uvedeno tučně a větším písmem, u žen uvádíme vždy i rodné příjmení, u mužů jen tehdy, pokud se rodné příjmení liší od současného, poté je uváděn jen rok narození. Zpravidla u neromských pamětníků, kteří byli s Romy v kontaktu z důvodů pracovních čili služebních, není rok jejich narození podstatný, proto není uváděn, ale mnohdy se jej ani nepodařilo zjistit.

Z důvodu snazšího vyhledávání konkrétní obce uvádíme příslušnost obce k okresu nikoliv historicky, ale dle současného územního členění České republiky.

U stále se objevujících zmínek o německých koncentračních táborech, kde byli Romové a Sintové mimo protektorát nuceně koncentrováni, už zpravidla uvádíme tato místa bez předcházejícího označení, že šlo o koncentrační tábory, nebo i bez zkratky těchto slov, tedy takto: Auschwitz, Auschwitz II-Birkenau, Ravensbrück a Buchenwald.

V II. kapitole, poskytující historický úvod pro následující vzpomínky pamětníků na dobu protektorátu, bylo čerpáno především z publikací Ctibora Nečase, pokud není uvedeno v poznámkách jinak. Údaje o věznění v tzv. cikánských táborech v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu byly čerpány z evidence publikované Ctiborem Nečasem (*Pamětní seznam I a II*) a o věznění v tzv. cikánském táboře v KT Auschwitz II-Birkenau byly čerpány z evidence publikované C. Nečasem (*Aušvicate hi khér báro*). Uvedená data a tvary jmen se mohou lišit od zdrojových dokumentů.

Zápis dobového označení „cikán“ se v průběhu prací na knize ukázal jako tvrdý oříšek, rozhodnutí, kdy slovo uvádět s velkým „C“ a kdy s malým „c“ skutečně není snadné. V kontextu první republiky a zpravidla i protektorátu uvádíme slovo s malým „c“, neboť československými úřady a pak notnou dobu i protektorátními úřady byl pojem vnímán stále dle zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. o potulných cikánech jako směsice vlivů etnických (Romové a Sintové), tak sociálních („osoby po cikánsku žijící“). Nacistické tzv. rasové teorie však pojem užívaly vyhraněně biologicky, respektive „rasově“, čemuž se nejpozději od léta 1942 začaly rychle přizpůsobovat i protektorátní úřady. Tomu odpovídá lépe zápis slova „Cikán“ a v souladu s tím i „Necikán“. V knize je tato varianta zápisu užívána v úřední dikci spíše výjimečně, a to tehdy, když „rasové“ souvislosti jeho užití jsou zásadní (viz také II. kapitola, pozn. 8 a 179). Ve výpovědích pamětníků (nikoliv úředníků, kde platí viz výše) je slovo užíváno s velkým „C“ – jako ekvivalent etnického či přímo národnostního označení Rom nebo Sinto. U přepisu písemných pramenů respektujeme zdroj, tak uvádíme „cikán“ například při prepisech z rukopisu Rudolfa Daniela nebo „cigán“ z pera Boženy Pfliegerové. Takový způsob zápisu nebude zřejmě dán rozlišováním autorů, zda slovo užívají v etnickém či sociálním smyslu, jako spíše neznalostí rozdílů v zápisu či inspirací tím, jak bylo slovo běžně vidáno ve většinovém tisku.

Znovu i zde považujeme za nutné zdůraznit, že výpovědi pamětníků nebyly převáděny do spisovného jazyka; uvědomme si, že narátoři nedostali své výpovědi k úpravě a autorizaci, neboť naprostá většina z nich již nežije. Zachováváme autenticitu jejich výpovědi.

KE ČLENĚNÍ KNIHY

Kniha obsahuje formálně jen dvě kapitoly (I. a II.), které mají poskytnout základní přehled o historické situaci a souvislostech, a tedy i jistou oporu faktů ověřených dosavadním stavem znalostí. Za každou z těchto „teoretických“ kapitol následuje soubor vzpomínek pamětníků k dané kapitole.

I. kapitola se věnuje době meziválečné až do konce druhé republiky (1918–1939) se všemi nutnými přesahy. Pamětníci a jejich výroky jsou zde řazeny prostě za sebou jen podle základního a velmi volného rámce, zda rodina pamětníka patřila spíše k českým Romům a Sintům a pohybovala se na území Čech, či k Romům a Sintům moravským, kteří žili převážně na Moravě a častěji se zde také již usazovali nebo žili již delší čas usedle. V rámci Čech se pak vyděluje exkurz Romové a svěťští jako samostatná část, kam jsou soustředěny výroky zpravidla českých Romů a Sintů o společně sdíleném prostoru, a tedy i o logickém pozvolném prolínání s lidmi svěťstem jdoucími.

II. kapitola začíná po vzniku protektorátu, její jádro tvoří právě situace kolem vzniku, existence a fungování protektorátních, tzv. cikánských táborů, a končí od-

sunem do koncentračního tábora v Auschwitz II-Birkenau. Etapa věznění „našich“ Romů a Sintů mimo území protektorátu bude již zahrnuta do chystaného II. svazku této knihy, který se připravuje k vydání. Zatímco řazení vzpomínkových pasáží I. kapitoly je volné, ve II. kapitole jsou citace rozděleny do mnoha tematických částí, v nichž jsou odděleně obsaženy vzpomínky na zpravidla oba z tzv. cikánských táborů. Tím se snažím poskytnout jakési relativní srovnání obou míst.

Bližší údaje o jednotlivých pamětnících, tedy narátorech, vysvětlení rodinných vazeb, a pokud je to možné, i jejich fotografie jsou uvedeny v životopisných medailonech v závěru knihy.

Následuje seznam obrazového materiálu, literatury a pramenů, zkratk a jmenné a místní rejstříky.

Listopad 2019, Jana Horváthová

Jana Horváthová s pamětnicí z této knihy a zároveň svojí příbuznou Emílií Machálkovou – tehdy nejstarší představitelkou rodu „svatobořických“ Holomků; při příležitosti představení nejmladší generace rodu – dcery Vilemíny, řeč. Míny; duben 2012, Brno-Královo Pole.

Foto: Marta Holomková, z rodinného alba Jany Horváthové.

I.
**Před druhou
světovou válkou**

ROMOVÉ A SINTOVÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH A NA SLOVENSKU OD 18. STOLETÍ AŽ DO VZNIKU PRVNÍ REPUBLIKY

Romské obyvatelstvo tvořilo před druhou světovou válkou jen nepatrnou část obyvatel českých zemí. Po vzniku první Československé republiky u nás žilo dle odhadů kolem 70 000 Romů;¹ těsně před vznikem protektorátu se pohybovalo číslo kolem 110 000 lidí. Z toho ale naprostá většina Romů žila na Slovensku. Jen podle pozdější dosti přísné evidence za protektorátu² můžeme soudit, že v českých zemích žilo v předvečer nacistické okupace mezi 8–10 tisíci lidí romského etnika.

Ono zmiňované tzv. romské etnikum však nikdy netvořilo jednotné společenství, ale vždy se rozpadalo do řady skupin, podskupin, komunit a nakonec rodů, ty zase do dalších rodin, které se mohly postupně od širšího celku oddělovat a zakládat vlastní kočující komunity, nebo taky trvalá sídliště – lidově majoritou nazývaná cikánské tábory/osady.

V podmínkách meziválečného Československa nebyla situace s přítomnými „romskými“³ skupinami zase tak složitá. Názvy skupin nevycházely z jednotného hlediska, ale jejich složitostí se zde zabývat nebudeme.⁴ Podstatné je, že příslušnost k užší romské skupině se nemusela vylučovat s povědomím o obecnějším romském původu, které zavazovalo k vzájemně projevované solidaritě, pohostinství a případně jiným obecně romským zásadám. Vysokou empatii projevovali příslušníci romských skupin k ostatním lidem žijícím na společenském okraji, jednoduše ke strádajícím v podobně tíživé sociální situaci, jakou znali ze své každodenní zkušenosti.

Na území předválečného Československa žila romská populace v následujícím rozvrstvení: v českých zemích to byli tzv. čeští Romové a Sintové, moravští Romové a na Slovensku slovenští, maďarští a olašští Romové.

ČEŠTÍ ROMOVÉ A SINTOVÉ

Tzv. **čeští Romové** žili zpravidla neusedle,⁵ respektive „polokočovně“, od jara do podzimu přejížděli ve svých pohyblivých příbytcích, vozech od těch nejbídněj-

1 Nečas, *Českoslovenští Romové v letech 1938–1945*, s. 11.

2 2. 8. 1942 – Den evidence Cikánů / Tag der Erfassung der Zigeuner, provádějící evidence všech tzv. cikánů a cikánských míšenců v protektorátu na základě výnosu protektorátního ministerstva vnitřní z 24. 6. 1942 o potírání cikánského zlořádu a prováděcí směrnice/rozkazu Generálního velitele neuniformované protektorátní policie (GVNPP) z 10. 7. 1942 o potírání cikánského zlořádu, kdy bylo napočteno cca 6 500 „cikánů a cikánských míšenců“, počet platí už jen pro okleštěné území bez odtržených pohraničních oblastí, viz II. kapitola.

3 Některé romské skupiny dávají přednost pro své označení před obecnějším termínem Rom užším/vlastním skupinovým názvům, v našich zemích k takovým patřili pouze němečtí Romové – vlastním názvem Sintové. Termín Sinto i Rom jsou termíny z romštiny, kde se užívaly od pradávna.

4 Viz <http://rombase.uni-graz.at/cgi-bin/art.cgi?src=data/ethn/topics/names.cs.xml> (26. 7. 2019).

5 Důvody dosud hledíme pouze v nejisté rovině hypotéz. Jednak samotná skupina tzv. českých Romů inklinovala k pohyblivému způsobu života (byť se jednalo o poměrně nerozsáhlé okruhy/regiony, v nichž tito Romové realizovali v rámci kočovných licencí své profese a obživu), který byl součástí jejich kultury předávané po generace. Svým způsobem života a zvyklostmi byli blízko tzv. Sintům, s nimiž se již v době meziválečné tyto rody českých Romů mísily a prolínaly. Existují také úvahy, že čeští Romové mají blíže k Sintům než třeba moravští, respektive slovenští Romové i proto, že mohou být jejich potomky naturalizovanými v českém prostředí. Dalším hypoteticky významným momentem může být výzkumem zatím nepodlo-

ších, tvořených dřevěnou a proutím vypletanou košatinou a nad ní na vrbových prutech napnutou plachtou, až po poměrně luxusní uzavřené dřevěné vozy, ale ještě s nepromokavou plachtou místo střechy, anebo již v celodřevěných, plně vybavených maringotkách na tehdy moderních „kočárových pérách a gumových pneumatikách“,⁶ které zmiňují pamětníci.⁷ Nejchudší Romové nemohli na svých cestách využít jiný příbytek než stan nebo spíše jen plachtu či vyčiněnou kůži, kterou jako ochranu proti dešti na noc napnuli na kůl či ke kmeni stromu (od toho vešeskere Roma, tzv. vešáci, z romského: „o veš“/les).⁸ Pohyb těchto skupin Romů však probíhal na již rozsahem poměrně nevelkém prostoru – totiž v okruhu obcí, které těmto rodům a rodinám poskytovaly svojí neustálou poptávkou po službách či zboží obživu (odtud úživný areál). Romové s příbytky na kolech pak „zajižďeli“ na zimní měsíce na dvory či pozemky sedláků, s nimiž udržovali dobré vztahy, a buď za poskytnuté protislužby či finance mohli své vozy na jejich statcích na zimu tzv. odstavit. Tak se vytvářely vztahy v podstatě sousedské. Romové a Sintové si zvykali na projev i zvyky místního obyvatelstva, to zase rozeznávalo známé tváře.

Minimálně u jisté a nikoliv nevýznamné části našich romských a neromských obyvatel můžeme již v době meziválečné mluvit o jakési symbióze. Vždy byly však zásadní vztahy konkrétních jednotlivců, kteří měli šanci se pravidelně setkávat, a tudíž i poznávat. Tisk i úřední a četnické zprávy nás naopak informují, že z této anonymní perspektivy zůstávali „cikáni“ stále obávanou „metlou venkova“. Maximálně lidé s pozitivními zkušenostmi s Romy vyjímali ve svých myšlenkách své známé „cikány“ z onoho ve veřejném diskursu dobře zavedeného sousloví, pokud totiž nedocházelo ke konfliktům, pozbývali pro ně „typických znaků cikánů“. Naopak zase tito Romové sami, kteří usilovali o slušné vztahy s místní klientelou, v obchodním či

žený předpoklad, že vrchnost a úřady v Čechách postupovaly vůči Romům striktněji, vypovídaly je z Čech na Moravu a jinam, nebyly vstřícné k jejich usazení. Viz též Horváthová, „Dílčí příspěvek“.

- 6 Tomáš Baťa pro urychlení automobilové přepravy zboží spustil v roce 1931 výrobu vlastních kvalitních pneumatik Barum, v roce 1934 byl na jejich výrobu založen specializovaný závod, více viz <https://www.pneu-jenda.cz/pneumatiky-barum> (9. 8. 2019).
- 7 Rudolf Daniel popisuje typy vozů, jaké Romové na svých cestách užívali: „Poslední vymoženosti pojiždné bytové techniky byly velké, těžké obytné vozy, jež v přepychovém a drahém provedení stavěly na objednávku známé předválečné karosárny, jako na moravském Vsetíně firma Sousedík a v Čechách Sodomka ve Vysokém Mýtě. Takový vůz je dlouhý přibližně šest metrů, sedí na silných pérách (pérách) a kola se otáčejí v kuličkových ložiskách. Kola zpravidla nejsou loukoťová se železnými ráfky, nýbrž jsou to automobilové disky s pneumatikami (...)“; Daniel, *Housle a kůň*, s. 73. Viz také *Vzpomínky pamětníků k II. kapitole, část Příchod do CT II v Hodoníně, pamětníci B. M. a František Pavelka*.
- 8 Čeněk Růžička (nar. 1946) k návrhu kapličky pro budoucí památník v Letech, která symbolizuje takové lesní obydlí, uvádí: „Než kočovní Romové začali na svých cestách za obživou používat obytné maringotky, jejich domovem byly jednoduché vozy překryté celtou. Bylo celkem běžné, že se k nocování do vozu nevešli, proto si vyhlédli ohebný stromek, zpravidla břízku, ohnuli ji do oblouku, na špici uvázali provázek, ten ukotvili v zemi, přes ohnutý kmínek břízky (byla lehce ohebná a nepraskala) přehodili celtu, do příbytku na zem nanosili seno nebo slámu, když bylo, když ne, nalámali chvoji z vhodného stromu, překryli dekami nebo plachtou a tak si velmi rychle z praktických důvodů vytvořili příbytek – kočovní Romové zpravidla na jednom místě netábořili déle jak 1, 2, výjimečně 3 dny. Před příbytkem založili oheň.“ E-mail Janě Horváthové ze dne 31. 8. 2019, s příloženou studií kapličky; ze sbírky MRK – př. č. MRK 87/19.

Cikánčina čarovná mušle

Odvar konvalinek uvádí ve ztrnulost

Četníci na Zemplinsku vyšetřují zvláštní případ. Do statku rolnice Kvaschové ve Velkém Toronu přišla cikánka Ibolya Macková. Zastihla doma jen dvě děvčata, 15letou Annu a 17letou Marii. Nabídla se, že jim přičaruje štěstí. Děvčata snesla na stůl různé věci, jako ubrusy, povlaky na postele a pod., o kterých cikánka tvrdila, že je potřebuje. Cikánka pak vyzvala děvčata, aby dýchala do nějaké mušle. Jakmile děvčata vdechla a vydechla, zmocnila se jich zvláštní ztrnulost. Nemohla se pohnout, ani volat o pomoc, ačkoliv viděla, jak cikánka vypnula z uší náušnice a odnesla z domu všechny cenné věci. Matka je zastihla ztrnulé. Asi po půl hodině ztrnulost pomínula a děvčata mohla povědět, co se stalo. Cikánka byla dopadena, a tvrdí, že mušle, do které děvčata dýchala, byla napuštěna silným odvarem z konvalinek, který je jedovatý. —

Cikánčina čarovná mušle.

A-Zet, 1938, č. 29, 4. 2. 1938, s. 3.

sousedském kontaktu s Neromy své romství – na základě letitých zkušeností – zbytečně nezdůrazňovali.⁹

S územním pohybem souvisely typické způsoby obživy: drobné kovářství, broušení nožů a nůžek, opravy deštníků, podomní obchod obecně, nejčastěji s galanterií, metráží, textilem, nádobím a jiným zbožím, sběr druhotných surovin (častěji kůží, hader), hudební produkce, ale taky provozování menších zábavních podniků jako „cirkusů“ (omezených rozměrů – většinou s artisty, někdy i cvičenou zvěří, tancem a hudební produkcí), poskytování zábavy zejména při příležitosti církevních svátků a poutí – kolotočů, houpaček a stánků se střelnými, suvenýry, papírovými růžemi a cukrovinkami.¹⁰ Zejména ženy jako světoběžnice a dobré pozorovatelky zapojovaly při podomním prodeji i předpověď osudu či jiné magické praktiky vůči důvěřivým venkovankám. Tato činnost bývala při záměrně vyvolané nepozornosti provázena i drobnými krádežemi.¹¹

Množina rodů „českých Romů“ se svými zvyky i způsobem života velmi blížila tzv. německým Romům, tedy **tzv. Sintům**. Žili (a dosud žijí) v německojazyčných zemích, takže u nás se soustřeďovali zprvu zejména do německých příhraničních oblastí, kde jich žilo relativně mnoho, ale postupně se dostávali i dále do vnitrozemí.

9 Podobný přístup popisují mnozí Romové i dnes jako pro ně výhodný v komunikaci s Neromy. Majoritní populace je dle průzkumů veřejného mínění až z 80 % postižena negativním názorem na Romy jako celek.

10 Viz např. Bedřich Smetana a jeho opera Prodaná nevěsta, v níž se v postavě principálovy dcery, temperamentní tanečnice a medvěďárky Esmeraldy, odrazil tento dojem z „cikánů“, de facto je to jeden z výstižných příkladů stereotypů.

11 Často šlo i o „léčbu“, tedy prakticky o zařikávání nemocného, respektive domněle zlými silami očarovaného dobytka, například špatně dojících krav nebo také slepic, které nenesly vejce. Dubová, „Romská žena a romské léčitelství“, Horváthová, „Poklad Romů“, s. 25–32. Např. též Presl, „Kouzla a čáry v Čechách“.

Měli dosti blízko k českým Romům (pro něž byli v otázce hodnot a morálky Sintové často vzorem), jejich rody se postupně vzájemně příbuzensky provazovaly a mísily. Zároveň Sintové udržovali i kontakt se svými příbuznými, kteří zůstali v Německu. S nárůstem vyhrocených rasových postojů v Německu jich do Československa přibývalo stále více, a to již od roku 1933. Po anšlusu Rakouska v březnu roku 1938 se pak zvyšovaly počty Romů i na jihu země.

Byť tito čeští Romové a Sintové žili přes jarní a letní měsíce na cestách, jejich socializace s místní majoritní společností probíhala postupně. Říká se, že šaty dělají člověka. Dříve, kdy pořízení kvalitního oděvu bývalo velmi nákladné, se dle jeho úrovně skutečně dalo leccos dosti bezpečně vyvodit o sociálním zařazení svého nositele, rčení tehdy bylo skutečně relativně platné. Na fotografiích z rodinných alb českých Romů vidáme často lidi oblečené i učesané podle poslední módy, snad jen s detaily skupinových specifíků – rozeznatelné až po bližším ohledání. Ty vidíme v účesech romských/sintských žen, které dle rodové morálky nenosily krátké vlasy, výstřihy a rukávy neměly ženské tělo zbytečně odhalovat, zatímco zlaté šperky mohly více inklinovat k blízkovýchodní, balkánské nebo přímo orientální estetice, nicméně nijak výrazně a spíše okrajově.¹²

Příslušníci této skupiny se minimálně vnějšími projevy snažili na sebe neupozorňovat, vizuálně splynout. Na společnosti, v níž žili, byli totiž existenčně závislí, poskytovali jí své služby a tomu museli podřídit i svůj zevnějšek. Slušné moderní ošacení budilo v lidech důvěru, tak důležitou pro uzavření obchodu. Ale mnozí z těchto Romů v českých zemích skutečně zapustili své kořeny, narodili se zde nebo zde žili již v několikáté generaci, přilnuli k místu jako praví zemští vlastenci.¹³

Na druhou stranu byli tito tzv. čeští Romové a Sintové uvnitř svých komunit a rodů dost uzavření, aby chránili svůj svět, ohrožený tím jiným – vnějším, který byl všude kolem nich. Detaily a hodnoty vlastní kultury před veřejností vysloveně záměrně tajili. Utajení pomáhalo Romům přežít předchozí staletí.¹⁴ V předvečer druhé světové války byli tito čeští Romové de facto polokočovníci, kteří zimovali již na jednom, většinou stejném a dobře známém místě, proto pro některé z nich nebyl přechod k trvale usedlému způsobu života za protektorátu tak obtížný, což potvrzují i výpovědi pamětníků.

Typická příjmení českých Romů: Růžička, V/Wrba, Janeček, Serynek, Procházká, Čermák, Chadraba, Kloc, Studený, Flachsa, Florian, Kučera, Kopecký aj.

¹² Horváthová, „Poklad Romů“, s. 36–47. Ad vlivy kultur jiných etnik v romském šperku: Křížová, „Romský šperk“, s. 93.

¹³ Romové byli například také legionáři, viz Viková, „...jako cikán!“; Nečas, *Špalíček romských miniatur*, s. 60–62; Viková, „Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy“.

¹⁴ Němečtí Romové, resp. Sintové, se svými relativně striktně dodržovanými zvyky (německy „der Brauch“/zvyk – vlivem romštiny u nás Romové říkají v 1. os. plurálu: „braucha“ nebo i „prau-cha“) byli a dosud jsou jistým vzorem pro původní české Romy a Sinty. Ti byli u nás po válce početně velmi oslabeni válečnou genocidou, poté i odchodem části rodinných příslušníků do západního Německa. S Romy nově přicházejícími do českých zemí ze Slovenska nenavazovali nějaké významnější kontakty, zejména proto, že jejich kultura byla odlišná a tolik už na tradici nelpěla, jistě i vlivem asimilace přirozené a pak i státem prosazované; viz také *Vzpomínky pamětníků k I. kapitole*, např. Arnošt Vintř.

Rodina Richterova a Weinrichova již v té době anebo později spřízněna s rodinou Schulzů, Hauerů a dalších; respektive jak uvádí Rudolf Murka (nar. 1959): „Tato velká rodina byla spřízněna s většinou Sintů českých zemí a Slovenska“, pravděpodobně rok 1938/1939, Slovensko.

Foto: z rodinného alba Jana Hauera, ze sbírky MRK – př. č. FDig 214/2018/42.¹⁶

Typická příjmení „českých“ Sintů: Hauer, Richter/Richtr, Lagron/Lagrin, Winter/Vintr, Schneeberger, Kraus, Bamberger, Heinrich, Weinlich/Weinrich, Laubinger.
Ve Slezsku také: Burianský, Bock, Pupuc, Paffner, Klimt.¹⁵

MORAVŠTÍ ROMOVÉ¹⁷

Kvalitativně odlišná situace se vyvinula u další části našich původních předválečných Romů, tzv. **moravských Romů**. Svůj přívlástek dostali dle teritoria, kde dlouhodobě zakotvili a usadili se natrvalo, ale pocházeli původně z Romů slovenských. Přicházeli totiž z oblastí dnešního zejména západního Slovenska, často z tzv. Záhorí (dnes okresy Malacky, Senica, Skalica aj., dříve součást tzv. Horních Uher).

Na počátku usazování Romů na Moravě snad stála tzv. **šlechtická tolerance** – v době platnosti nejprůsévějších proticikánských nařízení¹⁸ mocný rod Kouniců na svém moravském panství Uherský Brod tzv. toleroval, tedy reálně vyňal z platnosti zmíněných zákonů vybranou romskou rodinu, kováře Štěpána Daniela (původně z Uher) s pěti syny, též budoucími kováři (na profesi otce i děda se od dětství připravovali, jak bývalo v romských rodinách zvykem), aby mohl žít na kounicovském statku

15 Komunita českých Romů a Sintů se postupně stále více provazovala příbuzenskými svazky, příjmení zde přidělovaná do skupin jsou spíše orientační; v obou ze jmenovaných skupin se mohla objevovat uváděná příjmení. Viz též Horváthová, „Meziválečné zastavení“, s. 63–84.

16 Viz II. kapitola, dokument z 8. 7. 1940 dokládající vyhánění rodiny Weinlichovy z místa na místo v době povinného usazení; drobná změna zápisu příjmení spočívající v záměně hlásky „L“ za „R“: Weinlich/Weinrich může být spíše dokladem tak frekventované chyby v úředním zápisu jména; je pravděpodobné, že šlo o příbuzné či část z rodiny Weinrichů/Weinlichů.

17 Text významně vychází z prací: Hanzal, *Cikáni na Moravě v 15.–18. století*; Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*.

18 Např. v roce 1697 dekret císaře Leopolda I. platný na území celého českého království vyhlásil „cikány“ za psance („Vogelfrei“), tím byla jejich přítomnost na daném území zakázána a na potkání jim mohlo být beztrestně jakkoli uškozeno; pokud byli dopadeni úřady, byli dospělí muži už při prvním dopadení popravováni, ženy a vzrostlejší děti mučeny, zbytek skupiny za doprovodu vojsk vykázán na zemské hranice. Nečas, *Historický kalendář*, 1997, s. 15.

a patrně zde poskytovat nedostatkový doplňkový drobný kovářský sortiment. Tak se stalo někdy před rokem 1698. Šlechtická tolerance – ochrana – však nebyla samozřejmostí, ale výměnou za záruku faktické asimilace ze strany tolerovaných Romů: požadovalo se přerušování veškerých styků s širší rodinou stejně jako odložení zjevných romských specifik.¹⁹

Je možno předpokládat, byť dosud nikoliv prokázáno, že později podobně chránili nebo dokonce povolali Lichtenštejnové Romů z Uher na panství Uherský Ostroh či Serényyové na panství Nový Světlov, o čemž nacházíme stopy v romské lidové slovesnosti, totiž v legendách vztahujících se k objasnění příčiny příchodu Romů na dané místo. Bezpečně však víme, že již první tolerovaná rodina znamenala impuls pro další romské rodiny, které tajně a bez cizí pomoci následovaly z Uher (Slovenska) na Moravu své úspěšné bližní a pokoušely se na moravském teritoriu najít svoji cestu ke štěstí. Úkolem Kounici tolerovaných Danielů byla de facto zrada na svých blízkých: aby se sami v místě udrželi, měli povinnost oznamovat vrchnosti ilegální příchod dalších Romů na panství.²⁰

Jen časově omezenou epizodou byl pokus **císaře Josefa II.** (od r. 1784) o trvalé usazení Romů na Moravě, respektive na statcích tzv. náboženského fondu – pozemků konfiskovaných po zrušených církevních řádech a jejich klášterech. V příbytcích postavených nebo přidělených na náklad vrchností přečkaly rodiny zpravidla jednu zimu, pak se ale v závislosti na poskytované práci a službách – často právě dědičných řemeslech – zase dávaly do pohybu. S postupem času a rozvojem průmyslového sektoru si stále méně výnosná tradiční romská odvětví rukodělné výroby (jako např. kovozpracující produkce – kovářství, ale u nás i méně časté kotlářství nebo cínařství) pohyb po úživném areálu několika obcí vynucovala. Pokud úřady takto se pohybující Romů vypátraly, tzv. postrkem²¹ je vracely na původní místa určení, často do výchozích panství – uhersko-ostrožského nebo uhersko-brodského.

Z původně plánovaných 18 moravských a dvou slezských obcí, kde měli být Romové po 2–3 rodinách usazeni, se počet obcí snížil na deset. V nich byly rodiny usazeny spolu s přiděleným příbytkem i půdou. Josefské nařízení mělo delší trvání pouze ve čtyřech obcích, Jamném, Okrouhlé a zejména Bohusoudově (Vosoudově) u Jihlavy a v Oslavanech u Brna. Na těchto základech vznikly rozrodem a přičleněním manželských partnerů postupně velké a početné romské tábory.²²

Oslavany a jejich Danielové²³

Děti Josefa a Amálie Danielových už v době meziválečné získaly středoškolské vzdělání, Antonín²⁴ (1913–1996) absolvoval gymnázium v Ivančicích a poslední rok

19 Hanzal, *Cikáni na Moravě v 15.–18. století*, s. 75–93; Hanzal, „Romové tolerovaní“.

20 Viz Nečas, „Vzpomínkové vyprávění Karla Neckaře“.

21 Postrk – policejní opatření, spočívalo v nuceném přemístění nějaké osoby z určitého místa do obce, ve které měl tzv. domovské právo, často za asistence četnictva (také – postrkem neboli „šupem“).

22 Nečas, „Výsledky josefského pokusu“, s. 385–391.

23 Viz Vzpomínky pamětníků k I. i II. kapitole – zejména z rodu Danielů z Oslavan, Nečas, „Dějinný příběh oslavanských Romů“, s. 77–96; Nečas, *Špalíček romských miniatur*, s. 44–48; Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 105–121.

24 Závodská, „Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela“; Daniel, „O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela o Romech z jeho rodné obce“.

v Tišnově, na místním Reformním reálném gymnasiu v roce 1936 maturoval. Poté začal studovat francouzštinu a angličtinu na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně, a to až do uzavření škol za okupace. Po válce pracoval jako učitel, později dále vystudoval speciální pedagogiku a defektologii na univerzitě Palackého v Olomouci, jeho sestra Anna (1921–1999) vystudovala obchodní akademii v Brně. Můžeme konstatovat, že to byla první známá Romka s ukončeným středoškolským vzděláním.²⁵ A právě do jejich rodného místa, oslavanského romského tábora umístila spisovatelka Gabriela Preissová děj své novely „Dvě Prisky“, insitní malíř Jakub Svoboda, pro svůj neškolený naivní způsob malby titulovaný také jako ivančický Henri Rousseau, vykreslil osadu v podobě z roku 1903 na obraze nazvaném Cigánská osada v Oslavanech,²⁶ celovečerní film Čarovné oči z roku 1923 využil místních exteriérů a dvě pohádky oslavanských Romů byly v letech 1944 a 1947 publikovány v proslulém prvním světovém časopise romistických studií – Journal of the Gypsy Lore Society.²⁷ Právě oslavanští Danielové stáli nejpozději od 50. let 20. století v čele romských etnoemancipačních procesů u nás.²⁸

Snahy Josefa II. o usazení Romů na Moravě neměly masový charakter a byly místně omezeny.²⁹ Trvalé romské osídlení Moravy se však vytvářelo i na jiných základech. Vedle tolerovaných a regulovaných Romů se začínala čím dál více projevat snaha jednotlivých romských rodin o usazení z vlastního rozhodnutí. Pasivní přístup charakteristický ještě pro sklonek středověku byl už v době moderní industriální občanské společnosti nahrazen aktivním postojem. Bez něj by to nešlo, protože od 19. století již Romové usilující o usazení zejména v úrodném pásu jižní a jihovýchodní Moravy nemohli v tomto směru počítat s vrchnostenskou podporou.

V letech 1769–1925 průběžně narůstaly na Moravě počty Danielů, Holomků, Heráků, Murků, Ištvanů, Malíků, Kubíků a příslušníků jiných romských velkorodin. Všichni tito migranti z Horních Uher, přesněji ze západního Slovenska, se přizpůsobovali okolní venkovské společnosti, měnili zdroje obživy od tradičního kovářství a obchodu s koňmi stále více ke stabilnějšímu nádenictví a pomocným dělnickým profesím. Upouštěli od zažitých stereotypů doplňování zdrojů obživy i parazitováním na majoritě, ať už to byla žebrota, drobné krádeže nebo provozování magie. Budilo to nevoli u lidí, s nimiž chtěli být Romové v místě zakotvení spíše zadobře.

Od konce 19. století se tento proces snah o spontánní usazování Romů na jižním okraji Moravy zintenzivňuje. V době meziválečné již existuje v uvedené části českých

25 Nečas, „Dějinný příběh oslavanských Romů“. Oslavanská osada se také uvádí jako Písečňák / Na Písečňáku, Jiříččí zmola.

26 Jakub Svoboda (1875–1943), (olej) s názvem Stará cigánská osada u Oslavan z r. 1903 ve sbírkách Muzea Brněnska, pobočka Muzeum v Ivančicích, kolekce Svobodových děl v CES: http://www.cesonline.cz/arl-ces/cs/detail-ces_us_cat-psb000244-24-Fond-Jakub-Svoboda/ (7. 9. 2019); viz kvalitní barevná reprodukce obrazu: Nečas, *Historický kalendář*, 1997, s. 43. Foto obrazu uloženo ve sbírkách MRK – př. č. F 411/98.

27 Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 105–121. Nečas, „Uplatnění prvních romských studentů z Moravy“.

28 Sadílková, Slačka a Závodská, *Aby bylo i s námi počítáno*.

29 Viz např. Nečas, *Špalíček romských miniatur*, s. 37–43.

Z počátků trvalého usídlování Romů na Moravě, od kočovných vozů a stanů přecházeli Romové k zemnicím z hlíny, větví a dalších materiálů. Ty byly jen o něco málo komfortnější než původní stany, ale změny ve způsobu života s ukotvením na jednom místě byly relativně významné, s nimi docházelo ruku v ruce i ke zvyšování kvality bydlení. Romská rodina před svým obydlím ze dřeva a drnů, pravděpodobně rok 1900, Tvarožná Lhota.

Foto: Etnografický ústav MZM – inv. č. FA 1259.

zemí několik desítek obcí, na jejichž katastrech se v určité vzdálenosti od existující obecní zástavby nacházely tzv. cikánské tábory (osady) s trvalým romským osídlením.

Nejčastější způsoby obživy těchto Romů žijících na Moravě a ve Slezsku bylo zejména ono drobné, tzv. malé kovářství, na které bylo Romům v návaznosti na majoritní místní kováře (často podkováře) umožněno se specializovat (hřebíky, nebozezy, řetězy, kramle, sekery, opravy náradí, výroba z druhotných surovin – starého železa), obchod s koňmi čili koňské handlířství, s tím souvisela i znalost péče a léčení koní, potažmo dobytka, podomní prodej a vetešnictví, doplňkové i hudební produkce, výroba z proutí a zejména a stále více nádenictví, posluha v domácnosti, sběr a prodej druhotných surovin (často kůží, hader). Zejména ženy se věnovaly sběru a prodeji léčivých bylin, pomáhaly v zemědělství i domácnostech, chodily masírovat s pomocí jílu namožená záda venkovanek pracujících na poli. Těmito pracemi se však rodiny živily jen s velkými obtížemi a nedokázaly někdy zajistit ani tu nejbídnější existenci. A tak se pravidelně uchýlovaly k žebrotě (na kterou chodily ženy v doprovodu dětí), drobným krádežím dřeva v lese, plodin na polích i drůbeže či drobného majetku ve dvorech, ženy k „věštění“. Zajišťování obživy romských rodin probíhalo mnohdy tak, že se uvedené zdroje obživy kombinovaly dle možností a situace. Spíše výjimečně a nárazově se dařilo vybraným romským mužům zajistit rodiny výrazně lépe. V závislosti na druhu obživy (oblíbený hudebník, schopný obchodník, léčitel dobytka) bylo možno vydělat vyšší finanční obnos, třeba ke koupi nemovitosti ve zvolené obci, kam by jej jinak samospráva či okolní sousedská majorita dle své volby nepustila.³⁰

³⁰ Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 105–121; Nečas, „Usazování a diaspora Romů na Slovácku (od konce 18. století do začátku 19. století).“; Nečas, „Svatobořičtí Romové (1840–1943)“; Nečas, „K profesní orientaci moravskoslezských Romů a Sintů“; Nečas, „Cikáni na Moravě a ve Slezsku do první třetiny 20. století“.

Přesto právě Romové na Moravě, mnohde již usedlí celoročně, jen ještě izolovaní ve svých osadách „odklizených“ od samotných obcí na určitou vzdálenost,³¹ byli na cestě k integraci nejdále. Čím více se jim dařilo dostávat do blízkosti neromských obydlí, respektive do kontaktu s neromskými sousedy, tím více se proces sžívání na obou stranách mohl rozvíjet.³² Takto to můžeme hodnotit dnes, z velkého časového odstupu a nadhledu i znalostí již uzavřených lidských osudů a jejich příběhů. Dobová publicistika však tyto pozitivní momenty nevyhledávala a podobně jako je tomu v médiích i dnes, preferovala kontroverzní události.

Romové bydlící přímo v obcích (a nikoliv jako „bezdromovci“ v izolované romské osadě, již případně blízká obec neuznala za svou) měli již nejen právo, ale i povinnost posílat své děti do školy. Důležitou motivací pro změnu zažitých způsobů chování Romů k Neromům bylo i to, že pokud chtěli usazující se Romové s neromskými sousedy slušně vycházet a společně žít, museli se k nim začít podle toho i chovat. Pokud jim navíc chtěli nabízet své služby či zboží, byly dobré sousedské vztahy

31 Například chození do školy bylo pro děti Romů usazujících se na Moravě obtížné nejen z důvodu neexistence školy v romské osadě (první a dlouho v Československu jediná „romská škola“ – fakticky „cikánská jednotříčka“ – vznikla v roce 1926 v Užhorodě); výčet dalších „cikánských škol“ z doby první republiky, viz Šimek a Závodská, „K desetiletí cikánské školy v Užhorodě“. I samotná vzdálenost, kterou bylo nutno překonat z odlehlé osady do obce a její školy, mohla činit problém v zimě, kdy bylo pro její překonání třeba bot, které romské děti často vůbec neměly, podobně jako teplé ošacení či „slušné ošacení“, za které by nebyly tyto děti ostatními ve škole vysmívány. Velmi častý důvod, pro který nechodily anebo zřídka chodily do školy i děti, které jinak místní škola neodmítala, byla nutná péče o mladší sourozence, když rodiče chodili obstarávat prostředky k obživě, anebo i pomoc s jejím zajišťováním. Viz také Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*; Schuster, „Romské děti a školní vzdělávání v meziválečném Československu a v Protektorátu Čechy a Morava (1918–1945)“.

32 Dobře popsany je osud rodiny Holomkovy usazující se po první světové válce v obci Svatobořice u Kyjova: zatímco starší generace i po usazení ještě jistý čas doplňovala zdroje obživy drobnými krádežemi – čorkami zejména slepic a jiných základních potravin či plodin stejně jako mistrným provozováním hazardní hry, tzv. skořápek, mladší generace, zejména student Univerzity Karlovy Tomáš (1911–1988), jeho mladší bratr Čeněk, řeč. Vincek (1915–1943) a všichni mladší členové rodiny již tyto aktivity neprovozovali. Podstatný byl i stud s ohledem na dosaženou sociální úroveň; s ohledem na své sousedy a kamarády apod. považovali takové chování za ponižující, viz Holomková, „Integrace a asimilace svatobořických Romů“, s. 74. Dále i Vzpomínky pamětníků k I. kapitole – Karel Holomek a část z jeho memorátu zveřejněného pod pseudonymem Karel Oswald: Svátek svaté Lucie, kdy jde tehdy už student univerzity Tomáš v převleku za ženu naposledy na koledu. Zvyšování sociálního statusu je jeden z podstatných momentů, který se pozitivně uplatňuje při sžívání a integraci lidí z různých kulturních i sociálních okruhů obecně. Více o historii romské osady Hraničky u Svatobořic: Nečas, „Dějinný příběh oslavanských Romů“; Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 137–151, 213–228, 372–373; Slačka, „Cikánská otázka“ na Hodonínsku v letech 1945–1973“.

O osudu Holomků také: Holomková, „Integrace a asimilace svatobořických Romů“; Horváthová, „Možnosti integrace“; Nečas, „Historické reflexe“; Nečas, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 49–50. Dále viz SOKA Hodonín, Obecní úřad Svatobořice, i. č. 50, složka Cikáni a lividace cikánského tábora 1885–1943; Kronika obce Svatobořice, Kronika národní školy Svatobořice.

Viz též Vzpomínky pamětníků k I. kapitole: Karel Holomek, Emílie Machálková, Ivona Šeligová, Eduard Holomek, Rudolf Daniel. V dobovém tisku z přelomu 30. a 40. let se objevují zprávy informující o romských dětech navštěvujících školu, článek o tragédii, při níž došlo k uhoření dvou romských děvčátek kvůli vznícení slaměné střechy jejich boudy v lese u Březůvek u Zlína, v závěru sděluje: „Za zmínku ještě stojí, že 11letá Otilie Heráková, která také uhořela, měla nyní začít chodit do školy, na niž se tolik těšila, že svou radost sdělovala každému dítěti, které cestou potkala.“ K uhoření dvou cikánských děvčátek u Zlína. Večerní Moravská orlice, 22. 1. 1937, s. 2.

podmínkou nejen klidného soužití, ale také úspěšného obchodu. A tak právě celoročně v obcích usedlí Romové měli ty největší šance na postupné přijetí majoritou, byť sžívání neprobíhalo nijak idylicky. Obce se usazení „cikánů“ ve svých katastrech sveřepě bránily,³³ posun se přesto tiše odehrával a minimálně s odstupem času byl zjevný. Výjimečně tam, kde obec měla možnost vzájemným soužitím získat pozitivní zkušenosti, bylo slyšet i názor, který lze shrnout: ponechejme cikány v obcích trvale, poskytněme jim práci, děti ať mohou chodit do školy, protože tyto děti se pak stydí žebrať, ať se cikáni nerozhánějí jako zvěř a nepronásledují jako zloději, protože pak se tak i chovají, ať se jim umožní sblížení s ostatní lidskou společností.³⁴

V roce 1900 byla největší koncentrace Romů v hejtmanství kyjovském, domovskey sem příslušelo 190 Romů (19 % ze všech příslušných na Moravu), téměř všichni žili usedle, zatímco 99 % Romů s domovským právem v Čechách kočovalo.

V letech 1909–1910 jim 45 (33,5 %) ze 134 moravských obcí, kde měli Romové domovské právo, toto právo upíralo, někdy probíhaly i soudní spory mezi jednotlivci a obcemi.³⁵

Na základě evidence z let 1925–1927 dle domovské příslušnosti víme, že ve 148 moravských obcích se nacházelo 2 268 osob označených za „cikány“.³⁶

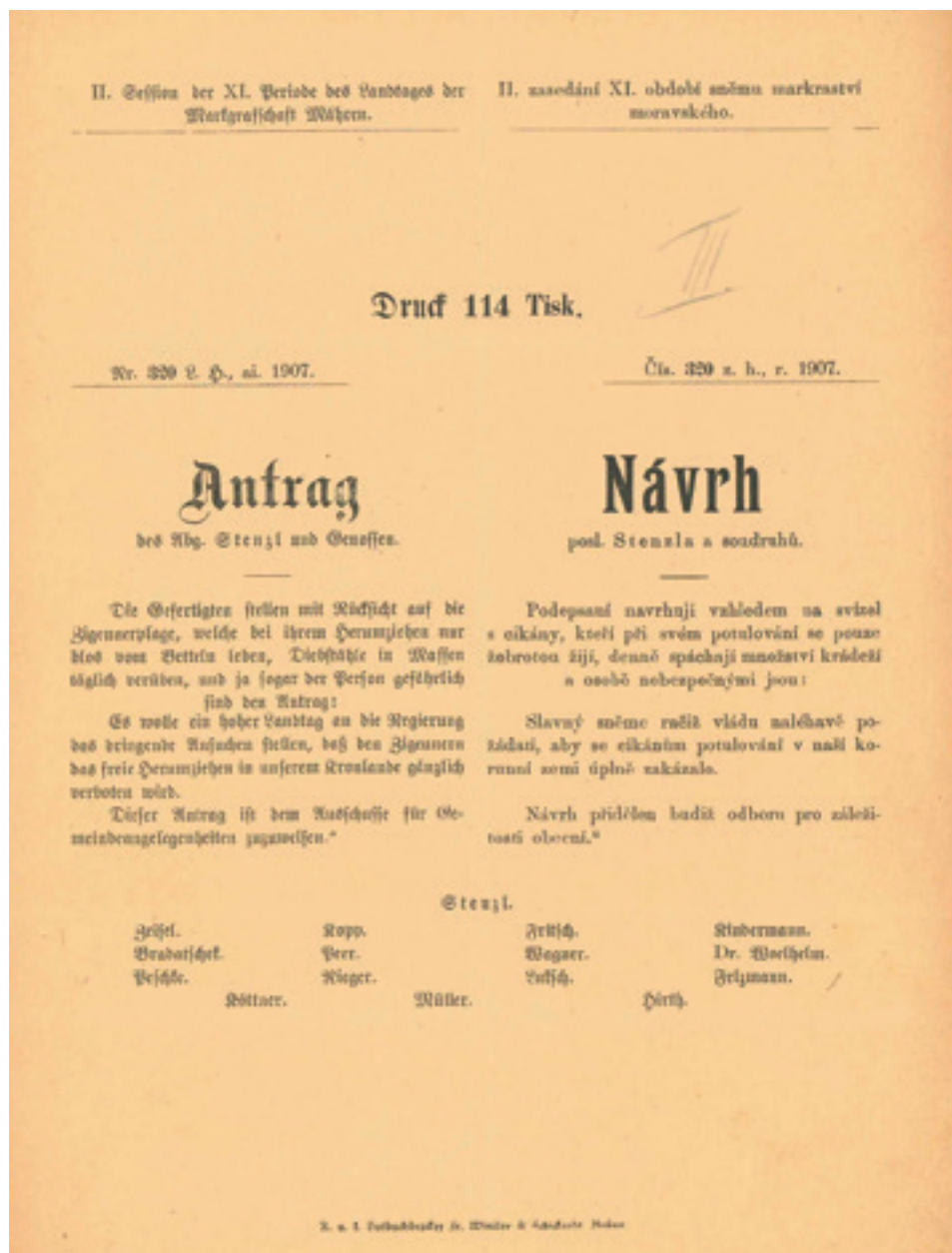
Integrovaní moravští Romové si však uvědomovali i specifickou a hodnotu vlastní kultury – Romové ze Strážnice, jmenovitě František Kýr (nar. 1895, kovář) ze Strážnice a Jan Daniel z Petrova (nar. pravděp. 27. 5. 1895, zedník; hrával též divadlo v Brně, neznámo u jaké společnosti; viz jeho dopis na s. 37) vytvořili folklorní soubor,

33 Potulka a s ní spojená trestná činnost daly podnět k tomu, že se státní moc začala zabývat příslušností delikventů k určité obci. Žádná z těchto osob nesměla být obcím přikázána jako bezdomovec – dle domovského zákona č. 105/1863 říšského zákoníku měl mít každý říšský občan zajištěno domovské právo. Získávalo se narozením, sňatkem, přijetím do domovského svazku i místem, kde byl dotýčný povolán k vojsku, tak jej mohl nabýt i bezdomovec, nebo v místě, kde byl nalezen, když se jeho totožnost zjišťovala, podobně i dítě-sirotek apod. Ovšem obec musela s udělením domovského práva souhlasit. Novelizace zákona v roce 1896 připouštěla, že domovský svazek nelze odříci tomu, kdo v obci deset let pobývá. Podmínkou bylo, že dotýčný nepotřeboval být po tuto dobu podporován jako obecní chudý (přechodně ano). Spodním vrstvám společnosti tedy bylo získání domovského práva ztěženo, obce se tomu bránily. Domovská příslušnost totiž zaručovala chudým v případě nouze a bídy podporu. Obce také hradily část nákladů za postrk. Legislativa zaručovala domovským příslušníkům právo na nerušený pobyt a chudinskou podporu. Obce se strchovaly nákladů z těchto břemen pro jejich pokladnu, odtud vleklé spory o domovskou příslušnost Romů.

34 Podobné názory nebyly většinové, přesto tu a tam problesknou v dobové publicistice; viz kopie článků z tisku uložené ve sbírkách MRK – NP 2/2015; viz dále ve II. kapitole citace ze statí speciálního pedagoga: Štampach, „Asimilace a pacifikace cikánů“, s. 173; Pivoň, „František Štampach – jeho přínos pro rozvoj romistiky v Československu.“ Obecnější dobový pohled na Romy, a právě ty pozvolna se usazující na Moravě, respektive v tomto případě ve venkovském prostředí Luhačovického Zálesí (národopisná podoblast Slovácka, přibližně mezi Uherským Brodem a zemskou hranicí), vyjádřil ve svém díle etnograf Antonín Václavík: „Obyvatelstvo, pokud není vydrážděno nápadnými krádežemi, jest k cikánům shovívavé, ale cikáni jsou mu terčem vtipů a posměšků. ‚Cigán není člověk‘, a proto mu obecně i děti tykají, jako se před padesáti lety tykalo židovi na vesnici, kdežto se i každému žebrákovi vyká.“ Václavík, *Luhačovské Zálesí*, s. 555.

35 Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 42; Nečas, *Špalíček romských miniatur*, s. 54–55; viz také Holomci ze Svatobořic; viz též pozn. 32.

36 Nečas, „Evidence československých cikánů z let 1922–1927“; Nečas, *Andr’oda taboris*, s. 30; Nečas, „Z dějin romského divadla na Strážnicku“.

de facto hudebně-dramatické divadlo, pro které psali a režirovali autorské hry. Takovou byla i Cikánčina věštba, hra o třech dějstvích doprovázená zpěvy a tanci. Romští herci ji v letech 1931–1937 opakovaně předváděli neromskému publiku na moravsko-slovenském pomezí. Po roce 1939 pokračovala tato aktivita v Hudebně-pěvecké družině, kde se již tvůrčím způsobem prosadila mladší generace – syn původního zakladatele Františka Kýra Josef (nar. 1919) a jeho synovec a jmenovec František Kýr (nar. 1914, absolvent měšťanky, vyučen kovářem, aktivní sportovec).³⁸ Divadelní

37 Viková, „...jako cikán!“

38 Viz Vzpomínky pamětníků k I. kapitole, pozn. 285 a pamětnice Anežka Kloudová a Anna Kýrová.

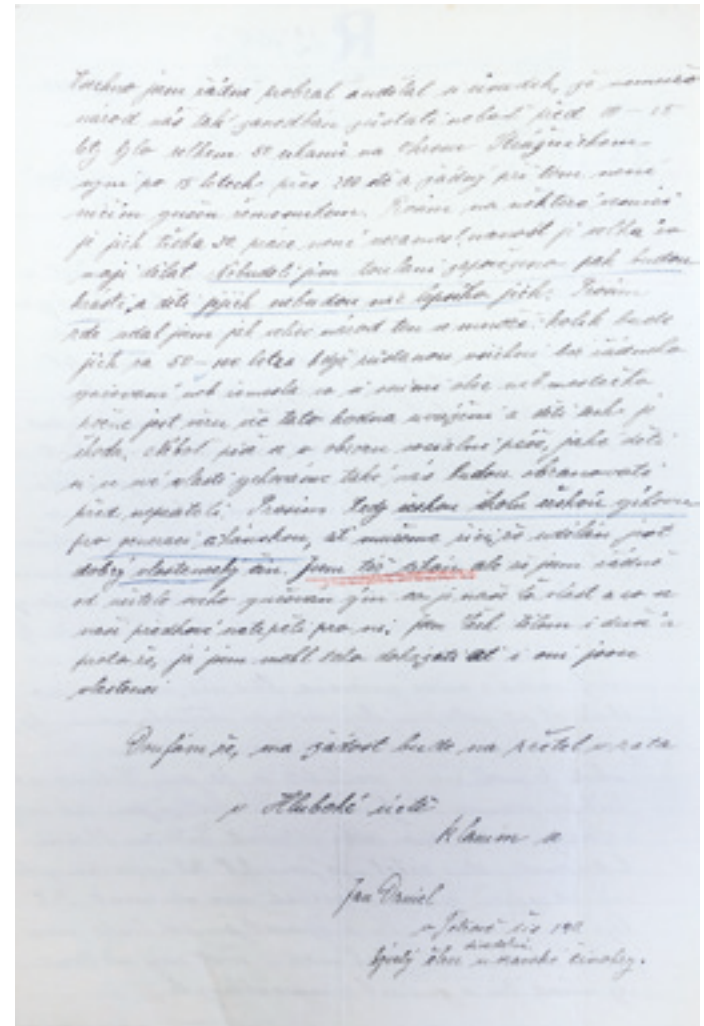
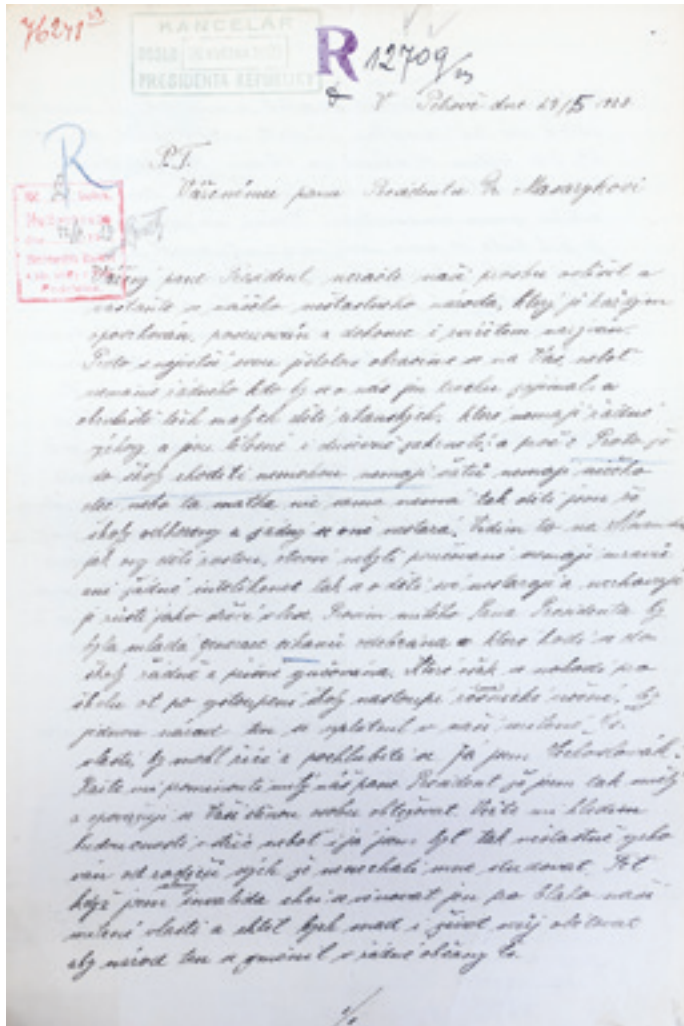
← Opakovaně byly podávány podněty na moravský zemský sněm, aby se projednaly otázky spojené s potulkou „cikánů“, stále se objevovala potřeba řešit tzv. cikánskou trýzeň. Návrh z II. zasedání XI. Období sněmu markrabství moravského na zrušení kočování 1907; česky a německy.

MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), III. manip., kart. 2399, fol. 17; kopie: MRK – NP 103/2005.

→ Dopis prezidentu Masarykovi ze dne 24. 5. 1923. Rom Jan Daniel (nar. 1895; o něm na s. 35) z Petrova vzdáleného asi 3 km od Strážnice (č. d. 190) mimo jiné uvádí, že je „bývalý člen moravské činohry“, ale jde také o někdejšího příslušníka československých legií.³⁷ Pisatel prezidenta laskavě žádá o zajištění školního vzdělání a výchovy pro romské děti: „Vážný pane President, neračte naši prosbu oslyšet a zastaňte se našeho nešťastného národa, který je každým opovrhován, posuzován a dokonce i zvířetem nazýván. Proto s největší jistotou obracím se na Vás, neboť nemáme žádného, kdo by se o nás jen trochu zajímal, a obzvláště těch malých dětí cikánských, které nemají žádné výchovy a jsou tělesně i duševně zakrnělé, a proč? Protože do školy chodit nemohou (...). Které však se nehodí pro školu, ať po vystoupení školy nastoupí řemeslnické učení, by jednou národ ten se uplatnil v naší milované to vlasti, by mohl říci a pochlubiti se. Já jsem Čechoslovák! (...) Jsem též cikán (červeně podtrženo), ale že jsem řádně od učitele svého vyučován jím, co je naše Čs. vlast a co se naši předkové natrpěli pro ni. Jsem Čech tělem i duší, a protože já jsem mohl toho dokázat, ať i oni jsou vlastenci.“

Jan Daniel byl také členem předválečné buňky KSČ, z „rasových“ důvodů byl i s manželkou Annou dne 19. 3. 1943 odvezen do Auschwitz II-Birkenau, kde Jan (Z-4396) zahynul, manželka přežila (nar. 1894; Z-4918) a v r. 1969 žádala o odškodnění Ministerstvo obrany skrze Jihomoravský krajský výbor Svazu Cikánů-Romů (podepsán tajemník František Kýr): VÚA-VHA Praha, Sběrka Osobní spisy dle zákona č. 255/1946 Sb., vedené pro účastníky národního odboje za osvobození, osobní spis Anka Danielová, č. 84607/69.

NA, fond Ministerstvo školství, kart. 1474, čj. 7624/23.

soubor nazývaný také „Cikánská omladina“ tvořilo vedle hudebníků dvanáct ochotníků – mladých romských mužů a žen ve věku mezi 17–22 lety, převážně z rodu Kýrů ze Strážnice. Další autorské hry nesly jména Kam lidská vášeň spěje, Hrob v poušti nebo Matčin odkaz, která se pro veliký úspěch mnohokrát reprízovala. Hlavním motivem her byl život kočujících Romů; hrálo se v hostincích nebo sokolovnách, kulisy se půjčovaly v místě, kde se hrálo. Úspěch souboru byl nečekáný, vystupoval po celém Slovácku až do jara roku 1942, než začala otevřená rasová perzekuce Romů u nás, která pak činnost romského divadla násilně ukončila. Nejen členové souboru, ale i celá komunita strážnických Romů byla posléze uvězněna v Auschwitz-Birkenau. Z členů souboru přežil válku jen František Kýr ml. a Jan Daniel ml. (nar. 1921 v Petrově); ten po válce napsal hru Návrat, kde využil svých neblahých zkušeností z doby okupace. Hra se hrála v letech 1951–1965.³⁹

³⁹ Glacner, „Historie cikánského (romského) divadla na území dnešní ČSSR“, s. 38; Nečas, „Z dějin romského divadla na Strážnicku“. Ad režisér František Kýr viz též Kýr, „Osvětím 1945“. Slačka, „Cikánská otázka“ na Hodonínsku v letech 1945–1973“, s. 80 – pozn. 277–279, s. 109.

Rodinná kapela Kubíků (vlevo od primáše Kubíka patrně jeho žena), Romů trvale usedlých a integrovaných v horňácké obci Velká nad Veličkou – vyhlášená kapela vystupovala v rámci propagace většinové „slovanské“ kultury na slavné Národopisné výstavě československé v roce 1895 v Praze na výstavišti v Královské oboře; primáš této kapely Jožka Kubík (1859–1920) byl prastrýcem známějšího stejnojmenného primáše zvaného také Majstr – Jožky Kubíka (1907–1978), který je významným spoluvůrcem fenoménu horňácké lidové muziky, 1895, Praha – v instalaci výstavy.

Foto: ze sbírky MRK – př. č. F 156/1993/2.

A tatáž rodinná kapela Kubíků, již proslavená výstavou, u sebe doma, vpravo zřejmě matka Jožky Kubíka, stejná žena je i na fotografii na s.203; kolem roku 1900, Velká nad Veličkou.

Foto: Emanuel Málek, ze sbírky MRK – př. č. F 127/1993/1.

Dobový tisk v notickách informujících o pozitivních momentech usazujících se moravských Romů občas zmínil i jejich divadlo: „(...) Ve Strážnici, kde bydlí v kolonii malých černých domků za městem u hodonínské brány, mají dokonce svůj ochotnický soubor a svou cikánskou kapelu. Hrávají divadla a s velkým úspěchem se rozjíždějí mezi své po kraji. Cikánští ochotníci ze Strážnice stejně jako kapela Kubíková z Hrubé Vrbky jsou ovšem cikánskou pýchou a kde hrají, stávají se sensací vesnic.“⁴⁰

40 Cikánští ochotníci, Polední list, 24. 4. 1942, s. 3; Divadlo cikánského rodu Kýrů, Národní Střed, 24. 5. 1942; článek viz Vzpomínky pamětníků k I. kapitole, na s. 210 a tamtéž pozn. 286; viz též Hrbáčková, „Romští muzikanti“.

↑ „Cikánka – Běta Kubíková s dítětem“, 1896, Hroznová Lhota.

Foto: Josef Klvaňa, fotoarchiv Slovákého muzea v Uherském Hradišti – inv. č. 2079.

↗ Kovárna pod širým nebem a chalupa „Jožky Cigána“, kolem roku 1904, Velká nad Veličkou.

Foto: Emanuel Málek, Etnografický ústav MZM – inv. č. FA 12776.

Jiný článek v pozdější souvislosti povinného usazení za protektorátu v provincii 1940 uvádí: „(...) Domnívá-li se někdo, že této změně životosprávy (usazení) potulní cikáni nepřivyknou, bylo by to omylem, neboť na moravském Slovácku žije už po několik desítek let větší množství cikánů, kteří tu žijí rovnoprávně ve shodě s ostatními spoluobčany a někteří z nich jako pilní malozemědělci nebo řemeslníci jsou ve svých obcích váženými občany.“ Text se v závěru detailněji věnuje právě i strážnickému divadlu, stejně jako kovářskému řemeslu těchto Romů: „(...) Cikán František Kýr je příčinlivým kovářem. Se svým synem stojí u kovadliny od rána do večera a oba jako by neznali únavy. Jejich ruce dovedou velmi zručně vyrábět různé kovářské výrobky, a to tak svědomitě, že Kýr je vyhledávaným mistrem. (...) Sotva odloží po chudé večeři lžici, usedá do koutku svého příbytku a do notových linek zachycuje svoji hudební fantasií. Složil několik zdařilých pochodů a valčíků, (...)“⁴¹

Právě mezi moravskými Romy byli již před válkou první romští učni s výučními listy, studenti středních škol, a dokonce od roku 1931 i student Univerzity Karlovy, Tomáš (1911–1988) z rodiny Holomků, od roku 1917 žijících přímo v obci Svatobo-

41 O civilisovaných cikánech na Slovácku, České slovo, pondělník, 23. 12. 1940, s. 2. Viz též další dobové články z tisku o strážnickém divadle Romů: O cikánech civilisovaných, Moravské slovo, 10. 2. 1940, s. 3. Cikáni s lepší stránky, Večerní České slovo, 16. 2. 1940. Cikánské ochotnické spolky, Národní listy, 7. 3. 1940. Čtvrť „Cikánov“. Cikáni mají ochotnické divadlo, školu, cimbálovou muziku a doktora práv, Národní listy, 19. 12. 1940. Cikáni s lepší stránky, Polední list, 13. 3. 1940, s. 3. Cikánští ochotníci, Polední list, 24. 4. 1942, s. 3. Cikáni na Slovácku, Svoboda, 28. 11. 1940. Divadlo cikánského rodu Kýrů, Národní střed, 24. 5. 1942; článek otištěn viz Vzpomínky pamětníků k I. kapitole – Anežka Kloudová. Vzorá cikánská obec, Večerní Lidové noviny, 4. 7. 1942.

g...
tická módu po-
niveleisuje:
ní před-
l mezi
souku
tku
v-

Cikán doktorem. Je to Tomáš Holomek ze Svatobořic na Moravě. Po studiích v Kyjově odešel na právnickou fakultu Karlovy university v Praze, kde letošního roku v lednu složil první státnici. Bude to prvý cikán v republice, který bude advokátem.

↑ Cikán doktorem, 1933.

Pražský ilustrovaný zpravodaj, č. 33 (664), s. 2.

↖ Tomáš Holomek (ve třetí řadě stojí třetí zprava) jako žák třídy II. A (sekundy) Státního reálného gymnázia v Kyjově, školní rok 1924/1925, Kyjov.

Foto: z rodinného alba Jany Horváthové.

← Maturitní tablo Státního reálného gymnázia v Kyjově, Tomáš Holomek v první řadě první zprava, školní rok 1930/1931, Kyjov.

Foto: z rodinného alba Jany Horváthové.

řice, kam přesídlili z nedaleké a místními Neromy nenáviděné romské osady zvané Hraničky. První měsíce a možná i roky společného soužití s místními Neromy charakterizoval právě Tomáš Holomek, kterému bylo v momentě přestěhování z osady Hraničky do obce Svatobořice 6 let, s odstupem mnoha desetiletí takto: „Zpočátku nás neměli rádi, nedůvěřovali nám, izolovali se od nás.“⁴² Právě tito Romové mohli

42 Tomáš Holomek (1911–1988), citováno z: Holomková, „Integrace a asimilace svatobořických Romů“, s. 66. Případně možno srovnat s nezpracovanými audiozáznamy Tomáše Holomka uloženými

po válce vést integrační proces u nás, nebýt však toho, že tento úspěšně se vyvíjející příběh byl násilně přerušen a ukončen genocidou. Příběh těchto Romů byl zapomenut, nebo vytěsněn? Podobně jako příběh Romů českých a českých Sintů.

Typická příjmení moravských Romů: Daniel, Holomek, Herák, Ištván, Kubík, Malík, Murka.

ROMOVÉ NA SLOVENSKU⁴³

Také na Slovensku (tzv. „servika“/„serbika Roma“, dnes „slovenští Romové“) i v jeho maďarskojazyčných částech (tzv. „ungrika Roma“, „maďarští Romové“) a v Podkarpatské Rusi žila většina Romů usedle, první Romové se zde usazovali již od 16. století a poté zejména na základě tereziánských a josefinských reforem. Dlouhodobé usazení romské menšiny na Slovensku se po staletích společného soužití s majoritou, byť byla vůči ní v trvale poníženém postavení, odrazilo do zvláštní formy symbiózy, která byla prospěšná pro obě strany. Romové zde byli hudebníci, kováři, metlaři, výrobci valků (nepálených cihel, lidově také tzv. kotovic/vepřovic), ženy se často věnovaly doma rukodělné textilní produkci, Romky se specializovaly zejména na výrobu tkanic neboli šňůrek – odtud získaly přívlastek „cikánské“.⁴⁴

Se zprůmyslněním ale tradiční způsoby obživy stále více nahrazovala nádeničina či posluha v domácnostech či na poli. Velmi často si Romové zajišťovali obživu posluhou speciálně v židovských domácnostech. Židé zřejmě i v minulosti vnímali nezáviděníhodné postavení Romů ve slovenské společnosti s vyšší citlivostí taktéž majoritou utlačovaného menšinového etnika.⁴⁵

Snad vizuálně nejvýraznější část romské populace předválečného Československa tvořili **tzv. olašští Romové, Olaši**.⁴⁶ Tito kočovníci, často měditepci a kotláři nebo obchodníci s koňmi po definitivním ukončení tuhého znevolnění romských rodin v Rumunsku (konec tzv. cikánského otroctví v r. 1862) opouštěli Balkán a migrovali ve velkých okruzích svých úživných areálů prakticky po celé Evropě. K nám do českých zemí přicházivali zejména koňští handlíři, tzv. lovárové, ale snad i kalderaši (kotláři a měditepci) často z Uher, Haliče, rumunského Sedmihradska, Bukoviny, kam se zase vracívali. Ačkoliv kvůli svému pohybu nebyli stabilní součástí naší romské populace, na veřejnost jejich zjevení mocně působilo svou výraznou odlišností

ve sbírkách MRK – př. č. A 28/95. Navazování dobrých vztahů s dětmi a mládeží v obci napomohlo i zapojení bratrů Holomkových, Tomáše i mladšího Čeřka, řečeného Vincka (1915–1943), do založení později proslaveného Sportovního klubu svatobořické kopané, jehož byli oba, dle vzpomínek pamětníků sportovně nadaní bratři, citelnou oporou; také jejich otec Pavel Holomek byl coby koňský handlíř a znalec koní svatobořickým sedlákům užitečný i jako levný léčítel jejich dobytka: „(...) on byl ‚doktor veteriný‘, miloval koně. Přijímali ho mezi sebou sedláci i chudobní. V hospodě u karet, u piva i na fotbale jako rovnocenného. Jeden sedlák si ho dokonce oblíbil tak, že někdy jen tak zapřáhl do vozu a zavolal: ‚Pavle, nasedej!‘ Prásknul do koní a jezdili sem tam dědinou a lidi koukali, jak na kozlíku vedle sedláka sedí Cikán.“ Emílie Machálková, citováno z tamtéž, s. 68; srovnej se záznamy pamětnice v nezpracovaných audiozáznamech ve sbírkách MRK – př. č. A 23/95, A 27/95, A 11/97, A 42/2007, A 1/2008, V 46/97, V 192/2005/1, V 232/2005, V 157/2006, V 7/2012, NV 228/2012, NV 54/2015, NV 135/2017.

43 Horváthová, *Cigáni na Slovensku*; Mann, *Neznámi Rómovia*.

44 Horváthová, *Devleskere čhave*, s. 70–89.

45 Hübschmannová, „Vztahy mezi Romy a Židy“.

46 Hajska, „Polokočovníci“; Černý, „Lovárové v době první republiky“; Stojka a Pivoň, *Amáro Trajo*.

a mnohdy tak přebilo dojmy z „vlastních místních“ a často už do značné míry zařazených Romů na cestě k přirozené asimilaci. Právě kočovníci, tito pro majoritu na pohled přitažliví, protože často oslňujícím způsobem bizarní a barvití lidé – „cikáni“, se stali součástí krásné literatury, výtvarného umění, hudby a později i filmu a spoluvytvářeli onen stereotyp „cikána a cikánky“. Ten se usadil i na stěnách českých měštanských domácností v podobě někdy až kýčovitých, zato ale oblíbených obrazů, na krbových římsách a poličkách v podobě porcelánových nebo keramických sošek a bust. Tyto předměty bývaly častou formou daru při nejrůznějších slavnostních příležitostech. A právě tato stylizace „cikánského zjevu“ ovlivňovala mínění lidí o exotických živelných a nebezpečných cikánech v neustálém pohybu, který nelze zkrotit.⁴⁷

BOJ PROTI KOČOVNÍKŮM

Po celé 19. století až do rozpadu habsburského soustátí sledujeme úsilí jeho úřadů o poněkud bezzubou regulaci či vymýcení kočování a žebroty pomocí represí podložených zákonem a zajištěné péče o nejchudší lidi, která přešla na obce. Organizační i finanční náročnost však byla překážkou, pro niž tyto zákony zřejmě nebyly příliš dodržovány, praxe byla značně benevolentní.

Taktéž v českých zemích se po celé 19. století, stejně jako v následujících desetiletích, vedl boj proti kočovným „cikánským tlupám, tulákům a jiným živlům práce se štítícím“. Kočování bylo sledováno s velkou nelibostí jako vhodná příležitost k páchání trestné činnosti. Kočovní Romové opravdu mnohdy přestupovali zákony především drobnými krádežemi a žebratou, ale ze zvyku se jim připisovaly i skutky, kterých se nedopustili.⁴⁸

↑ K relativně nejbohatším Romům patřili výrobci kotlů, zpravidla ze skupin kočujících olšských Romů-Kalderašů (z rumunského „caldera“/kotel), i když kotle vyráběli i někteří Romové z rodin českých Romů, například Růžičků, 7. 4. 1901, Přerov.

Foto: K. Gerlich, Etnografický ústav MZM – inv. č. 12108.

↖ Pohlednice ukazuje romskou osadu u východoslovenské Velké Idy, k místu se pojí legenda vztahující se k roku 1577, kdy místní Romové statečně podpořili pána místního hradu v revoltě proti císaři Ferdinandovi Habsburském a v odplátě byli císařskými vojsky včetně žen a dětí údajně pobiti.

Vydavatel pohlednice Béla Nyulászi, 1904, Košice; viz Horváthová, *Devleskere čhave*, s. 47.

47 Horváthová, *Devleskere čhave*, s. 106–119.

48 Proti kočovníkům se postupovalo shodně prakticky v celé monarchii. Využívalo se tzv. hnanec-kého zákona (1873, policejní dozor), zákona o tuláctví (1885, donucovací pracovní, polepšovny),

Policejní album tvořené fotografiemi zatčených vězňů (tuláků, zlodějů, anarchistů) před rozsudkem. Policejní snímky tvoří karty, které nesou na zadní straně potřebné identifikační údaje k daným osobám. Mezi takovými je v albu asi čtvrtina Romů, kteří jsou na kartě jasně označeni zpravidla jako Zigeuner, Zigeunerin/Cikán, Cikánka, počátek 20. stol., Rakousko-Uhersko.

Foto: ze sbírky MRK – př. č. F 9/2010.

Urba Antan
 Akt. Z. N-328-90.
 Fotograf. N: 2707.
 yebor 1873.
 xmit. Solopiisk
 Bez Trnava.
Zigeuner (obme)
 Gründl. Z. A-V
 6-2-13.
 Onfg. am 24. 10. 1901.
 bei der k. k. Polizeidirektion Prag
 Platte N: 200.

Name: Ruzicka Barbara
 geboren: ung. 18. J. a.
 in: Blumau
 Bezirk: Königsdorf
 zuständig: Karlau!
 Bezirk: Königsdorf
 Beschäftigung: Zigeunerin
 Charakteristik: R. 421-11.
 Acten Z.: R. 421-11.
 Grösse: 143 cm.
 Haare: sch. br.
 Augen: 4 bla.
 Anmerkung: Fotograf. N: 3394.
 Aufgenommen bei der k. k. Polizei-Direction.
 Prag, am 24/5 1902
 Platte N.: 418.

gibt sich auf dem Namen Sörgnick

PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA (28. 10. 1918 – 30. 11. 1938)

Po rozpadu habsburského soustátí po první světové válce vzniká také první samostatná Československá republika. V otázkách národnostních měl tento demokratický stát své jisté rezervy, jejichž důsledky se ukázaly později.⁴⁹ V otázce Romů, respektive dobovou terminologií „cikánů“, tato republika tápala podobně jako jiné evropské demokracie, jistě i kvůli sporému stavu poznání tohoto lidu v dané době. Mladý vědní obor národopis se rozvíjel zejména v oblastech národoveckých, zatímco obory jako kulturní a sociální antropologie na svůj skutečný rozvoj teprve čekaly.

Po vzniku samostatného Československa přechází i do nového státu starší rétorika ve vztahu k „cikánům“, která si oblíbila zažitá slovní spojení jako „cikánská trýzeň“ nebo „cikánský svízel“ (vyplývá z agrární terminologie, svízel je druh polního plevele), „cikánský zlořád“ či „cikáni – metla venkova“. Tato spojení velmi dobře vystihovala a potvrzovala panující stereotypy o „cikánech“ či kočovnicích, obojí ale mnohdy neoddělitelně splývalo. Na druhé straně u části populace, zejména v uměleckých sférách, se objevoval zase jiný extrémní a silně romantismem ovlivněný pohled na exotické, záhadné a snad i transcendentálními schopnostmi nadané „cikány“. Obě tyto absurdní a zkreslené polohy z dnešní perspektivy a úrovně znalostí naznačují, že společnost Romy v podstatě neznala, přicházela s nimi jen do letmého povrchního kontaktu, zpravidla chyběl bližší vzájemný vztah. Ten byl charakterizován spíše velkými bariérami mezi sebou navzájem. Neznalost pak vytváří prostor pro obavy, nedůvěru a nepřátelství (xenofobii) a vhodné podhoubí pro vznik nenávistných nálad až všeobecné hysterie.⁵⁰

Vztah Československa k Romům vymezila zásadní legislativní úprava v roce 1927. Na její podobě se však pracovalo od vzniku republiky. K rychlejšímu vydání

zákona o ochraně lesů a polí. Na jejich základě byli posíláni před soud, do donucovacích pracoven (robotáren) a polepšoven, postrkovaní – šupem dopravováni od vesnice k vesnici za asistence četnictva, mohla být vyžádána i vojenská pomoc.

Všechna dosavadní legislativní opatření vůči kočovným Romům shrnul a dále prohluboval i rozšiřoval výnos vídeňského min. vnitř 14. 9. 1888. Zaměřil se na zadržování a vyhošťování Romů cizí státní příslušnosti, na postrk, zatýkání a trestání kočovných a potulných Romů tuzemských. Jeho účelem bylo „potírání cikánské trýzně“. Tvořilo jej 14 článků a jeho cílem bylo účinné, rozhodné a především jednotné „potírání potulných cikánských skupin ve všech zemích Předlitavska“. Výnos byl nesen ve velmi razantním tónu – odpovídal duchu zákonů přijímaných v 60.–80. letech 19. století, usilujících odstranit a omezit ve společnosti potulku, žebrotu a zajistit novou formu péče o chudé obyvatelstvo, která připadla obcím. Dikci zákona charakterizuje jedna z jeho vět: „Čím více toulaví cikáni budou ve své nevázanosti znepokojováni, tím více budou se vyhýbatí krajům, v nichž pro tuláky není více místa.“ Výnos platil ještě dlouho po pádu monarchie. V Praze při Ústředním četnickém pátracím oddělení (ÚČPO) se vedly záznaky o pohybu jednotlivých „cikánů“ a jejich příslušnosti k tlupám. Výnos přešel do legislativy Československé republiky a zde zůstal v platnosti až do vydání zákona o potulných cikánech č. 117/1927 Sb. z. a n. (Sbírky zákonů a norem). Nečas, *Andr'oda taboris*, s. 27–35.

49 Petráš, *Menšiny v meziválečném Československu*.

50 Při sčítání lidu v roce 1921 bylo možné se hlásit k tzv. cikánské národnosti stejně jako k židovské (ke „kmenové příslušnosti“ bez ohledu na znalosti jazyka) – slovo cikán se však i nadále psalo s malým „c“. Všeobecně se k „cikánům“ přistupovalo jako ke kriminálním živlům, nenapravitelným zločincům z povolání. Na území Československa bylo sečteno cca 8 000 „cikánů“, podobně nespolehlivá čísla přineslo sčítání v roce 1930, kdy bylo v celé republice napočteno asi 32 000 „cikánů“. Nečas, *Historický kalendář*, 2008, s. 44, 50.

zákona mocně přispěla i proticikánská hysterie, která se u nás pozvolna a stále výrazněji formovala již od vzniku nového státu.

Od počátku 20. let se objevují petice venkovských obcí za přijetí zákona, který by omezil pohyb „cikánů“. Například v roce 1920 se Městský úřad v Čermné u Lanškrouna obrátil na předsednictvo poslanecké sněmovny, aby bylo vydáno nařízení k trvalému usazení všech „cikánů“. Do doby usazení měly být takové osoby provizorně umístěny v zajateckých táborech z nedávno ukončené světové války. Podnět malého městyse se dostal na ministerstvo vnitra, kde dál inicioval přípravu zákona o omezení tuláctví a zahálčivého života. Zákon počítal se zákazem kočování pro všechny tuláky, s jejich soupisem a shromážděním otisku jejich prstu. Jenže připomínkové řízení k zákonu se protahovalo a s tím i jeho vydání, k němuž nikdy nedošlo. Negativní podněty směrem ke kočovníkům a hlavně „cikánům“ se stále množily.⁵¹

Z mnoha úředních zpráv, které dokládají čilou úřední aktivitu ve věci přípravy k legalizaci změn ve vztahu k Romům, vybírám citace, jež dobře vystihují dobový úřední diskurs.

Např. Zemská správa politická v Praze zasílá dne 25. 9. 1923 ministerstvu vnitra na devíti stranách jakési shrnutí z jemu došlých zpráv k navrhované osnově zákona „k omezení tuláctví a kočovného života lidí práce se štítících – zvláště cikánů“. Ty se údajně shodují v tom, že dosavadní opatření jsou nedostatečná, žádné změny nebude dosaženo a nebude tuto „trýzeň obyvatelstva“ možno omezit, pokud budou nadále tyto osoby moci vést „volný, potulný život“, klade se „důraz na požadavek řádné výchovy jednak mladistvých osob od 14 do 21 let v útulnách, vychovatelnách, případně polepšovnách,“ jednak aby byly děti do 14 let z rodin odebrány a vychovávány v ústavech. Projevuje se souhlas „se zněním bodu 2/ Považování potulných osob za cikány“.⁵²

„Některé zprávy (ovšem poněkud přehánějící) označují přímo potulné necikány za větší a nebezpečnější zlo než cikány skutečné.“ Doporučen je soupis „všech cikánů (a tuláků)“, jejich důkladný popis včetně daktyloskopie, přitom „mnohé úřady doporučují jako výhodné a nutné, aby (...) při soupisu těmto osobám na rameni jedné, neb i obou rukou – hlavně u cikánů – vytetováno buď běžné číslo nebo počáteční písmena jejich jména, (...)“ Na poslední straně čteme, že „osoby dospělé, žádného zaměstnání nemající a práce se štítící měly by (...) dány býti nuceně do účelně zřízených kolonií neb koncentračních táborů nebo do donucovacích pracoven.“⁵³

Dne 25. 5. 1927 Zemská správa politická na Moravě zasílá výzvu všem okresním správám politickým na Moravě. Opět jsou nabádány, aby důsledně dodržovaly předchozí nařízení proti cikánům (obsahuje jejich výčet). Dále se konstatuje, že nelze důsledně postupovat, protože „Dosavadní opatření proti cikánům a potulným tlupám nesetkala se posud s žádoucím výsledkem hlavně proto, že úřadům schází přesná evidence cikánů a potulných osob a tím i možnost jejich spolehlivé kontroly.“ Proto již na červenec je plánováno četnictvem provádět při pochůzkách soupis a daktyloskopování všech osob přicházejících jako cikáni a tuláci v úvahu.⁵⁴

51 Nečas, Romové v České republice včera a dnes, s. 55–58. Uvedený soupis proběhl ve dnech 1. 6. 1928 – 15. 8. 1929; celkem podchytil 36 000 „potulných cikánů“; tamtéž s. 62.

52 K tomu, koho považovat za „cikána“, viz dále ad zákon č. 117/1927 Sb. z. a n.

53 NA, fond MV–SR kart. 1, sign. 1/33/2; kopie: MRK – NP 732/2003.

54 MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno); kopie: MRK – NP 732/2003.

O tzv. „moldavských lidožroutech“ psaly hodně i zahraniční noviny, zde např. z francouzského tisku: *Ceux qui mangeaient leurs victimes* (Ti, kteří jedli své oběti).

L'Impartial, 29. 5. 1929.

Mezitím se prakticky „osvědčila“ zkušenost četnické stanice v Kuřimi nedaleko Brna, která pro celou Moravu prováděla evidenci „pohybu cikánů, potulných tlup a jednotlivých škodlivců“. Na základě této zkušenosti pak zavedly takovou evidenci i jiné četnické stanice a v roce 1924 četnické oddělení poznávacího úřadu policejního ředitelství v Praze zavedlo jednotný registrační systém i pro ostatní země státu.

Výsledkem snah o změnu přístupu ke kočovníkům byl také soupis „cikánů“ v roce 1925, který v republice sečetl 64 938 osob, výsledek nebyl nijak přesný ani reprezentativní, počty v jednotlivých zemích byly totiž zjevně podhodnocené.⁵⁵

v Čechách	579
na Moravě	1 994
ve Slezsku	79
na Slovensku	62 192
v Podkarpatské Rusi	94

V letech 1924–1929 byl u nás i v zahraničí silně medializován probíhající velký soudní proces s „cikánskými lidožrouty“ z Moldavy nad Bodvou. V Košicích byl zinscenován proces se Štefanem Filkem a jeho skupinou, který se dopustil se svými lidmi několika loupežných vražd, ale neprávem byl obviněn i z kanibalismu.

55 Nečas, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 58.

Braňme se cikánům.

Ing. Kurál.

Romáňáci se loupeže a krádeže v obvode téměř celé republiky a dokonce kanibalismus, jež dopustili se cikáni na Slovensku a sám Běh ví kde ještě bude, vynášej přímo zrákosodárci do rakouského pero, aby napal tvrdý zákon proti cikánům a tulákům zcela výjimečného rázu.

Snažná zkušenost ukazuje, že všechny administrativní snahy po řešení cikánské tržní jsou marnými. Ten, kdo se sám postaví mimo kulturní svět, nemůže být kulturní prostředky zdisciplinován. Cikánům se brání Francie, cikánům se brání Bavorsko a máme právě v rakousku přísného zákona bavorského. To není posrání rasy, to je sebeobrana, která nám diktuje určitá přísná opatření.

Při této příležitosti připomínáme snahy našeho poslance Berana, aby zavedeny byly zvláštní trestní kolonie, ale hned poznamenáváme, že na velikou nemoc je tento lék příliš mizný. Skoro volně táhlo naší republikou cikánské tlupy a jejich příživníci, zcela volně skoro pohybuji se jejich jednoduše. Mnoho již vykonalo naše četnictvo. Se-

↑ Braňme se cikánům.

Venkov, 10. 4. 1927.

↗ ↗ ↗ Dobový tisk věnoval Romům velkou pozornost a mnohdy přispíval k prohloubení stereotypního pohledu na „cikány“ coby pachatele kriminálních deliktů.⁵⁷

Cikáni vykrádají sýpky.

Venkov, 17. 4. 1927.

↗ ↗ Vůdce lupičské bandy – cikán Jakub Vrba vulgo Bagro a jeho společníci zatčeni.

Venkov, 22. 5. 1927.

↗ Radikální prostředek proti řádění cikánů.

Venkov, květen 1927.

Cikáni vykrádají sýpky.

V noci na 17. t. m. byla spáchána krádež na sýpce velkostatků Salm-Reichensfeldtových ve Slavkovicích u Jemnice. Pachatelé přistavili k sýpce žebřík, vystoupili na střechu a vniknutím se dostali na půdu sýpky, kde odcizili 257 kg ječmenového seménka a 700 kg pšenice v úhraně ceně 7812 Kč. Z této krádeže jsou podezřelí cikáni. Již 27. m. m. vypůjčili si cikáni Jan Kočka, 27 letý, z Kvasilova u Strakonice, Václav Švarc, 21letý, ze Střech a Sušice a Václav Stehlik, 21letý, ze Zdobovic u Be-

nešova – trženci pod rámečkou. Je budou v okolí kupovati hadry, od obchodníka kážími Frt. Hofinka z Chválkovic vůz a pár hnědých koní. Za několik dní se vrátí a přivezou na voze 20 pytlů žita, které v okolí nabízejí k prodeji. Dosud nebylo zjištěno, kde žito odcizili. Pochází patrně z krádeže na sýpce.

Jmenovaní cikáni byli dopraveni do soudní vazby. Kde žito ukradli, nechť se udají. Po majiteli žita se pátrá.

VENKOV.

Vůdce lupičské bandy – cikán Jakub Vrba vulgo Bagro a jeho společníci zatčeni.

Jakub Vrba, zv. „Bagro“, vůdce lupičské tlupy na českém jihu, která, jak známo, po řadu měsíců byla postrachem tamního obyvatelstva, loupila a vraždila zejména na samotách, jejich obyvatelstvo bylo neustále ve strachu o životy a majetek, a jeho kuchařka Alžběta Klocová byla dne 20. t. m. o 6. hodině odpolední četnictvem v Pisku zatčena a dopravena do vazby tamního krajského soudu.

Státní zastupitelství zahájilo s Jakubem Vrbou rozsáhlé vyšetřování a za spousty zločinů, jež napáchal se svými společníky, dojde jistě zaslouženého trestu. Nešťastné pátrání četnictva bylo korunováno vrcholným úspěchem zatčením vůdce této zločinecké tlupy. Konečně český jih zásluhou četnictva došel opětého uklidnění.

Radikální prostředek proti řádění cikánů.

O tom, že cikáni jsou metlou našeho venkova, netřeba se říkat, ale zato nutno upozornit širší veřejnost a zejména okresní správy politické na osvědčený prostředek proti řádění této černé havy.

Chloubova a největší pýchou cikána je jeho vlas a vous – dost možná, že i každý chlup. Krajinna, která se cikánovi stala pro jeho krádeže dru-

hým domovem, stane se pro něho rázem největším postrachem. Je-li tam z mojí úřední, tedy jakýmsi druhem násilí, zbaven své pýchy: vlas a vous. Na této zkušenosti založilo asi před dvěma roky četnictvo turnovské, v jehož ryzím počinu řadu let cikáni nestyděně řádili, svůj postup nastím. — K jeho návrhu dala okresní správa politická v Turnově souhlas, aby v okolí Turnova řádění cikánů bylo schytno, osřídleno a obořeno. Tato exekuce byla provedena za asistence četnictva a policie v soudní budově. Policie si nadáváním uvězněným cikánům oznamují, že má naše republika velký svátek a z toho důvodu, že bude velký

V Čechách budily vášně zase domnělé loupeže cikánských skupin, údajně stopadesátičlenné skupiny kolem Jakuba Vrby, pohybující se v oblasti jižních Čech. Nakonec se ukázalo, že v jinak početné skupině vyšetřovaných nebylo Romů mnoho (asi 12 ze 150).⁵⁶

Výsledkem všech těchto událostí bylo silnější volání po radikálnějších řešení „cikánské tržně“, než byl soubor zákonů shrnutý v nařízení vídeňského ministerstva vnitra (1888). Publicistika zejména Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, tzv. agrární strany, Časopis Venkov, přinášela pravidelně informace o „cikánech – metle venkova“ apod. Ke štvavému Venkovu se však přidávaly i další deníky.

⁵⁶ Události jsou románově zpracovány samotným právním zástupcem poškozených Romů, viz Maria, *Váhy a meč*.

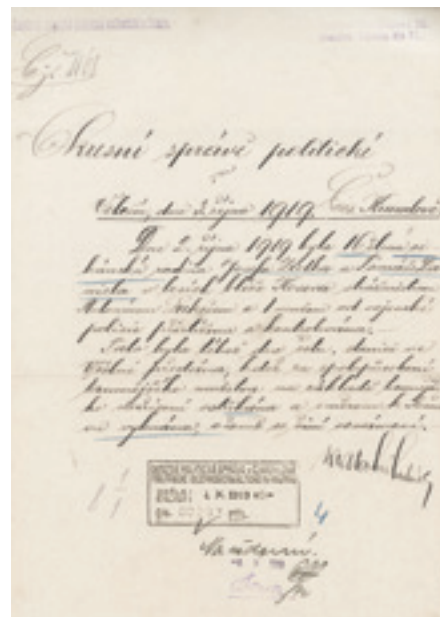
⁵⁷ Viz např. Šalomon, „Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k Cikánom.“ Viz též kopie z dobového tisku na téma „cikáni“; kopie: MRK – NP 2/2015.

Hledaly se tedy nové možnosti, jak postup proti „cikánům“ zpřísnit a uzákonit. K legislativní úpravě kočování nebo přímo cikánské otázky přistoupila po první světové válce řada evropských zemí. Například v roce 1912 došlo k její úpravě ve Francii (o provozování kočovných živností a cestování kočovníků), v roce 1926 v Bavorsku, kde byla legislativa zaměřena přímo proti „cikánům“. Oba tyto zákony posloužily jako předloha, byly i oficiálně uvedeny jako zdroj nové legislativy československého zákona, zejména pak tvrdý bavorský zákon, který byl spíše formou výjimečného policejního opatření pro boj proti cikánskému zlořádu.⁶⁰

V oblasti zákonodárství se proti „cikánům“ u nás až do r. 1927 využívalo legislativy rakousko-uherského mocnářství, respektive té, která byla uplatňována v Předlitavsku. Slovo „cikán“ bylo označením pro „vadnou – asociální“ sortu lidí; nekrylo se přesně s etnickými Romy – kromě nich zahrnovalo i lidi žijící tzv. cikánským způsobem života, tuláky a jiné „živly práce se štítící“. Dle momentální situace se hranice výkladu slova mohla posouvat. Pod termín „cikáni“ však nadále vedle těch, kteří kočovali, byl jen po určitou část roku, spadali např. i spořádaně žijící usedlí moravští Romové, nebo „bezdomovci“, pod něž mohli být zahrnuti Romové žijící usedle, avšak nepřijmutí do domovského svazku nejbližší se nacházející obce. Termín byl do jisté míry volně vykládanou směsicí převažujících sociálních momentů s nepopíratelnými vlivy etnickými, dobovou mluvou – rodovými či rasovými. Pozdější projednávání zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. v parlamentu to dobře ilustruje a tato debata pak předznamenala užití zákona v praxi, kdy pojem „cikán“ mohl být relativně pružně vykládan dle názoru, potřeby či momentální situace úředníka nebo příslušníka četnictva.⁶¹

Zásadní legislativní úprava však mohla být přijata teprve po překonání válečné krize a nástupu hospodářské konjunktury, aby byla únosná finanční zátěž, jakou se očekávalo, že nová legislativní opatření vyvolají.

Dne 14. 7. 1927 byl schválen zákon č. 117/1927 Sb. z. a n. o potulných cikánech. Měl usměrnit kočování „cikánů“, dostat ho pod úřední a četnickou kontrolu, chtěl ho omezovat, ale nikoliv zlikvidovat. Zákon byl zaměřený sociálně, nemířil cíleně na „cikány“ jako „rasu“, což prokazují i momenty v debatě k zákonu – víru v možné zlepšení dokládá požadavek velmi striktní převýchovy „cikánů“ a „kočovníků“ za použití jistých zákonem daných donucovacích prostředků. Těmi však měla být restriktivní opatření jako soupis, stigmatizace cikánskou legitimací nebo postrk za asistence ozbrojených složek, „převýchova“ odnětím dětí z původních rodin, to vše bez nabídky absentujícího, a pro začlenění Romů tak zásadního, vzdělání či sociální pomoci lidem v nouzi.

↑ Z ručně psaného záznamu četnické stanice obce Velešín (mezi Českými Budějovicemi a Kaplicí) z roku 1919 se dozvídáme o zadržení a kontrolování šestnáctičlenné „cikánské rodiny“ Josefa Zidka a Tomáše Daniela „v lesích blíž Kosova“, která byla téhož dne předána do Velešína četnickou stanicí ve Včelné, kde byla „za spolupůsobení tamějšího mužstva na základě tamějšího nařízení ostříhána a směrem k Rožnovu“⁵⁸ vyhnána, o čemž se činí oznámení.“

SOKA Český Krumlov.⁵⁹

58 Rožnov u Českých Budějovic, dnes část Českých Budějovic. Za zmínku stojí, že Včelná se nachází nedaleko Českých Budějovic, Rožnov je ze Včelné opačným směrem než Velešín.

59 SOKA Český Krumlov, fond Okresní úřad Český Krumlov, Ú-72, policejní záležitosti, sign. 81, inv. č. 680, kart. 86; kopie: MRK – NP 23/2006.

60 Horváthová, „Dílčí příspěvek“; Nečas, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 59–65; Nečas, „První opatření na Moravě a ve Slezsku“; Sommer, „V bludném kruhu“; Šípek, „Cikánské legitimace v Čechách v meziválečném období“; Šípek, „Cikánská otázka v prvním desetiletí ČSR“.

61 Fafejta, „Cikáni – rasa, nebo způsob života?“, s. 93–111.

→ Cikánský zákon.

Právo, 18. 6. 1927.

Cikánský zákon.

Osnova zákona o cikánech a kočovných lidech byla předložena senátu.

Předložený zákon směřuje pouze proti cikánům potulným (nikoli tedy proti cikánům usadilým), je však dále namířen i proti jiným tulákům po cikánsku žijícím, kteří jsou často ještě nebezpečnější než cikáni rodem.

Poruše cikáni a ostatní tuláci po cikánsku žijící, mají být sepsáni a vedeni v patrnosti způsobem, jaký bude určen vládním zařízením. Počet osob, jež budou tímto způsobem vedeny v evidenci, lze přibližně odhadnout asi na 15.000 osob, z čehož málo přes polovinu tvoří cikáni rodem.

Každý potulný cikán a tulák po cikánsku žijící, starší 14 let, obdrží od politického úřadu I. stolice zvláštní průkaz totožnosti (legitimaci cikánskou). Děti mladší 14 let budou zapsány v průkazu osoby, s níž žijí. Každá osoba tohoto legitimaci opatření bude povinna stále u sebe

jsi nositi a na požádání bezpečnostního úřadu nebo orgánu předložiti.

Kočování kočovných cikánů a tuláků po cikánsku žijících v rodinách neb s vozidly, jakož i se zvířaty, určenými k tomu, nebo k nošení nákladů, bude dovoleno jen osobám, které obdrží zvláštní povolení (list kočovnický) od politického úřadu I. stolice. Toto povolení může být vydáno nejdříve na dobu jednoho roku, může však být i dříve odloženo, nebo obnoven a může obsahovati různá omezení v zájmu veřejné bezpečnosti. Kočování v slupkách, přesahující rámec rodiny, bude naprosto zakázáno.

Politické úřady II. stolice budou oprávněny určení území a obce, do nichž bude zmíněným potulným osobám přístup vůbec zakázán, pokud tato nejsou ovšem příslušná. Cizozemským potulným cikánům zakázán bude pobyt v celém území Československé republiky.

Zákon tento bude s výhradou zálohaví porotěním tržebné cikánské.

→ Cikáni a - silnice.

Venkov, 18. 6. 1927.

→ → Vláda chce policejními prostředky řešit otázku cikánů.

Rudé právo, 9. 6. 1927

Cikáni a — silnice.

Vláda předložila senátu Národního shromáždění dva návrhy. První (čís. 413) návrh zákona o potulných cikánech a podobných tulácích, druhý (čís. 447) návrh zákona o silničním fondu.

Návrhy, které na první pohled spolek nezaujmou. A přece! Dnešní vláda Světlova spouští sílu, která dala při svém nastoupení, že se chce ze všech sil starati o pořádek a bezpečnost.

Spouští silnice jsou známkou napředku a modernosti. Cikáni a tuláci shromážděvali se vždycky tam, kde měly pořádku a sílu tržky.

Jest zajímavé, že současně s nimi přispouje i Rakousko k řešení otázky silnic. Ve Vídni se koná právě silniční kongres. Jako tam svádějí špatný stav silnic na válku a na finanční nesnáze a je — věří — starostí následného světa. Oprávně — silniční ústav a rozvoj silniční síly a tělesní jsou tak důležitky světové války.

Časť krasie naše byly znepekující Grci cikánstva, do něhož stáží zařadili víceka sběr, kteří si volí cikánský život. Zby znepekující křídla, pracující občany, jsou i vraháři. Těto sběr jsou nevíce vysazen na postupu venkovské a mezi nimi opět obyvatel obcí, které zakládají krajin, kteří nemají vlastních prostředků sebezobraných, ani možnosti zorganizovat své- moc proti cikánstvu.

Als také špatným stavem silnic trpí nejvíce venkovské obyvatelstvo. Byl by to velký omyl, kdyby někdo soudil, že se silnice upraví pro automobil. V našich federálních krajích jsou silnice střednědobé — není dráha. A čím menší zemědělec, tím je pět silnice potřebuje. Těžkých krav je na silnicích více nežli těžkých koní. V posledních pěti letech pak nastal neobvyklý rozmach silniční dopravy autobusové a v tom zase doprava nákladní. Pro venkov, od státní dráhy odlehle, znamená zúčastnění této dopravy velmi mnoho — zvláště nelze-li počítat na stavbu nových železnic v dohledné době.

Vláda návrh o potulných cikánech nařizuje souper cikánů a tuláků. Nemá se libovolně pohybovat. Ke kočování v určitém směru potřebují předem povolení. Nemají mít zbraň. Nemají kočovati v slupkách. Cizozemští cikáni budou vykázaní. Do určitých krajů není cikánů vůbec vpuštěn. Cikánské děti mají být vychovány v ústavách. Budou stanoveny tresty, sčítající cikán tyto příkazy a zákazy.

Zvelebení silnic jež vláda návrh zřídění silničního fondu, který vznikne část z automobilů (motorových vozidel) osobních i nákladních a ze část z dovozu mizerálních ojetých a posetých a zčásti Důležitá sociální politicky do výše ledné miliardy Kč.

Senát Národního shromáždění bude brzo rokovati o obou vládních předloškách, které především venkovské obyvatelstvo vítá s uspokojením.

Politický přehled.

Domáci.

Vláda chce policejními prostředky řešit otázku cikánů.

V pléniarce scházi senátu byl rozebrán návrh zákona o potulných cikánech a podobných tulácích. Podle tohoto zákona se potulnými cikány mají rozumět nejen cikáni s nájez na místo se zastávkou, sberci i jiní tuláci po cikánsku žijící, a to v oběhém případě i tehdy, mají-li po čar puku — hlavně v zimě — stáží bydlení. Jak je patrné, je tato definice cikánů dosti široká aby se jí mohlo použiti i na sběračky, kteří jsou již dlouho bez zaměstnání a právě proto nemají stáží bydlení, ale hledají práci po celém kraji. Tato všechna lidé mají být povinni se dozvědět k soupisu a odát při něm správné osobní data. Bezpečnostní úřady mohou kdykoliv prověřiti a potulných cikánů, tedy i jiných, kteří se naprosto potulí jist (na př. kradlích) zjišťovati antropometricki a daktyloskopicki a přikázati jim, aby se po dobu, než jejich seznam bude zjištěn, nejdříve však po 14 dní, uvázali v určitého místa, jakž i učinili vhodné opatření k zjištění tohoto počítání. Každý potulný cikán starší 14 let dostane zvláštní cikánskou legitimaci, v níž budou uvedena jeho osobní data a příjmení otce, prar. Cikáni smíjí kočovat v rodinách, nebo s vozidly i se zvířaty, určenými k tomu jen tehdy, když dostanou zvláštní list kočovnický. V listě může být také zapsána žena a druh osoby a určena část, v níž může kočovati. Těmtož osobám cikánů pouze na místech, která jim určí seznam. Cikáni mohou být kdykoliv pozhrobeni křádkat osobnosti a všem obměrným, listů je třeba v zájmu veřejné bezpečnosti v zájmu zadržování veřejnosti (na př. odčívání, des- tefekce, nevědomi, izolace, nezdravé dohledy do lidových ústav atd.). Děti mladší 14 let mohou být kdykoliv cikánem odňaty a dány na výchovu do ústavů nebo do rodin. Z rozhodnutí o tom, že se cikánům dlu- bóježnost, není vůbec odvolání. Kdo posadí tuto ustanovení, může být trestán věznicí až do 3 měsíců. Kdo si propadne kočovnický list, tomu se zabaví vozidlo, zvířata i všechno ve postřech máru. Odvolání cikánů k us- kování trestu může být pozhroben úřad.

Jak je patrné, chce státní vláda čim pořádkem prostředky řešit celou otázku cikánů. Cikáni i jiní, kteří se list potulí, a takoví jsou zejména na Slovensku, kde vykonávali činu za neobhájenými muži nehorší počtu, mají být pozhrobeni za pusu, kteří nemají vůbec žid- ných práv. Celý zákon je naprosto středověký a budí pochybnosti, že mohl být jistě ve dvacátém století sa- kový zákon předložen. Namísto aby se použilo určitých opatření pouze proti cikánům zločinným a ovšem aby bylo umožněno, aby šli jako lidé, přikládali se sobě- movali zákon, v němž se nejen předpočítali, že každý cikán je zločinný, sberci jistě se vyprosti takové povahy, že cikáni budou moci chápati svůj život pouze zločinným. Účinky takového zákona nemohou být jiné. Když se policie může zabývat cikány, když se jim oznamují, aby se mohli povýšit spůsobem listů, pak ovšem bude většina cikánů že bez legitimaci, listů jako zvěř od- vsta k místu a bude ovšem samozřejmě páchna jedou- zločin z duševní. Policiež moudry Československé bu- dovnosti ovšem nic jiného než policajnicki zájmy vyvrátit nemohou. (Cik.)

Cikánské legitimace nedostávali jednotlivci potulující se bez vozidel a zvířat, protože tuláctví nebylo v ČSR zakázáno. Zákaz, podle něhož se potulné cikánské skupiny nemohly zdržovat na jednom místě déle než 3 dny, fakticky znemožňoval přechod k usedlému životu. Jeho největším výsledkem bylo pro státní úřady zpřesnění evidence „cikánů“, přispěl ke snadnějšímu dopadení a identifikaci tzv. cikánských tlup.

Evidence se na základě zákona děla policejními metodami, což ještě přispívalo ke snaze o společenskou izolaci těchto Romů. A některé paragrafy (např. 3, 4, 5, 10, 12) zákona byly v rozporu s ústavou, a to zejména v otázkách rovnoprávnosti, ale také například omezováním volného pohybu. V československé právní soustavě to byl zákon výjimečný, jehož ustanovení se dostávala do konfliktu s ústavně zaručenou rovnoprávností občanů. Tento zákon platil až do roku 1950, kdy byla jeho platnost odvolána trestním zákonem správním č. 88/1950 Sb.⁶²

Z PROJEDNÁVÁNÍ ZÁKONA O POTULNÝCH CIKÁNECH V PARLAMENTU⁶³

Agrární strana byla pověřena zpravodajskou funkcí, z čehož vyplýval bezvýhradný souhlas s návrhem, za tuto stranu vystoupil **JUDr. Karel Viškovský**:

„(...) Osnova tato znamená nejen sanaci bezpečnosti naší vnitřní a zejména našeho venkova, nýbrž i memento pro cikánské obyvatele této republiky, kteří si musejí uvědomiti, že octli se na rozcestí a že nyní musí se rozhodnouti buď pro to, aby se přizpůsobili životu ostatních vrstev obyvatelstva, jejich civilisaci, jejich názorům normálním, nebo že kola života přejdou přes ně drtivě k dennímu pořadu.

Cikáni charakterisují se z veliké části svou potulkou. Potulka je však pelech mravní zkázy. Od ní počíná žebrota, postupuje se ke krádeži a dále až k loupežím a vraždám, tak jak to, bohužel, náš venkov zejména pocítil před nedávnem těžce na svém těle.

(...) Cikáni jsou ve svém potulném životě také mravní nákazou svého okolí, ale nejen to, jsou také nebezpečím i tělesné nákazy a přenosu nakažlivých nemocí. Zde tedy stojí boj dvou principů: civilisace a nezkrotné přírody. A v tomto boji mluví také osnova své vážné slovo.

Kompromis zde je dosti nesnadný. Stát, národ, stojící na principu práce, mající svou civilisaci a svou morálku, nesnese trvale mezi sebou živel, který neguje práci, který neguje civilisaci a mravnost. Soužití je možno jen tehdy, jestliže také ony vrstvy cikánů, na které myslím, podrobí se těmto základním principům. Ne-li, pak musíme se také všemi prostředky brániti. Tu není na místě žádná sentimentalita, žádná falešná humanita, neboť není humanitou, kdybychom nechali hrstku lidí žíti svůj potulný a ostatním vrstvám nebezpečný život, a to na cizí účet, a ohrožovali tím bezpečnost ostatního obyvatelstva. (Výborně!)

⁶² Nečas, *Historický kalendář*, 1997, s. 77.

⁶³ Všechny citace z projednávání zákona v parlamentu (Národním shromáždění Republiky Československé) převzaty: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna (SČSDPK), 101. schůze poslanecké sněmovny parlamentu, část 5/20, <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm> (21. 8. 2019). Online dostupné na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1927/052-1927.pdf> (25. 9. 2019).

(...) Osnova počítá s tím, že nelze cikánský svízel přes noc sprovoditi se světa. Proto zavádí dozor, evidenci potulných cikánů, snaží se uvést život a pohyb cikánů v jisté snesitelné meze (...).

Bylo by smutným, aby stát nedovedl ovládnouti nepatrnou hrstku potulných cikánů. (Výborně! Potlesk.) Zdá se, že si stát dal přerůstí cikány a cikánské nebezpečí v poslední době vůbec přes hlavu.

(...) Nemůžeme také ponechat lokální administrativě, aby upravovala celou politiku proti cikánům. Tato věc musí býti **řešena s jednotného hlediska** a z jednotného ústředí se skutečným vážným programem a tento program konec konců nemůže znamenati nic jiného než likvidaci cikánského nebezpečí. **Tedy buďte cikáni podrobí se naší morálce, naší civilisaci, našim občanským principům, nebo není a nemůže být pro ně u nás více místa.** Potulný život jako semeniště mravní zkázy a jako nebezpečí majetku a života musí býti likvidován. Tedy žádná polovičatost, žádná pochybnost, nýbrž vůle, energie, finanční prostředky, neboť zde nejde o žádný luxus, nýbrž o povinnost státu vůči bezpečnosti obyvatelstva. Totéž týče se také dětí. Jestliže bylo namítáno např. již v ústavně-právním výboru, že zákon obsahuje něco protihumánního, umožňuje-li odnítí děti cikánům tehdy, jestliže o ně nepečují a ponechávají je mravní zkáze, tedy naopak myslím, že ponechávati děti mravní zkáze vědomě bylo by přímo zločinem od státu a my bychom byli za tuto věc odpovědni, a tuto spoluodpovědnost my odmítáme. Nebojíme se žádných výtek falešné humanity. (Výkřiky.)

(...) **Tímto zákonem dáváme zbraň administrativě, nechceme však, aby zůstala zbraní schovanou v pochvě; musí ji být viděti a také cítiti na pravém místě.**

(...) Zmínil jsem se zde již o tom, že nastává chvíle, kdy musí býti učiněn konec sentimentalitě a falešné humanity. Právil jsem také, že potulní cikáni a jiné podobné potulné zločinné živly přerůstaly nám přes hlavu. Proč? Protože nechápaly humanitu tak, jak byla prováděna vůči nim, zejména nechápaly náležitě humanitu, jak byla prováděna naším trestním soudnictvím, ale pokládaly ji za slabost. Této humanity také proto nebyly tyto živly ani hodny. Byli jsme humánní k cikánům a loupežníkům a nehumánní k řádným občanům, poněvadž obětovali jsme, riskovali jejich životy a majetek.

(...) Slavná sněmovno! Práví se ‚à la guerre comme à la guerre‘, ve válce jako ve válce, nelze si hráti s nepřitelem na vojáčky a rovněž s cikány nemůžeme si hráti dále na schovávačku.“⁶⁴

Současný badatel v sociálních vědách Martin Fafejta analyzoval, do jaké míry byl vznik zákona ovlivněn biologickými, genetickými čili „rasovými motivy“, a k těmto výrokům uvádí: „Výše zmíněné věty zní velmi tvrdě, zvláště výraz likvidovat. Na místě je proto zdůraznit, že problémem nejsou cikáni coby rasa, likvidovat se má potulný způsob života, ne národy či rasy. Likvidování nemají být ani konkrétní lidé, kteří jsou nositeli potulného způsobu života, ale právě jen potulka skrze převýchovu, a tam, kde to nejde, skrze donucení a restrikce.“⁶⁵

64 SČSDPK 2. Dostupné online, viz <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/101schuz/s101005.htm> (26. 9. 2019).

65 Fafejta, „Cikáni‘ – rasa, nebo způsob života?“, s. 102, viz též Soukup, „Cikáni“ a česká vesnice.

Česká i německá sociální demokracie a komunisté byli proti osnově zákona.

Sociálně demokratický poslanec Jaromír Nečas⁶⁶ uvedl, že navrženou osnovu zákona o potulných cikánech považují v několika směrech za nevyhovující. „Je to výjimečný zákon, namířený proti určité rase, jak již sám titul zákona naznačuje a je to zákon, který omezováním osobní svobody a práva pobytu nesrovnává se s naší ústavou.“ Dále upozorňuje na nebezpečí využití zákona i proti chudým dělníkům a na možné zneužití volného výkladu pojmu *cikánsky žít / život po cikánsku*:

„(...) V § 1 osnovy žádáme vypuštění slov ‚a jiní tuláci práce se štítící, kteří po cikánsku žijí‘, ježto tato stylisace zákona dala by možnost použití zákona i proti dělníkům nezaměstnaným a hledajícím práci. Pojem ‚cikánsky žít‘ je pak vůbec neurčitý, neboť žijí cikáni způsobem nejrozmanitějším. Celá formulace u § 1 je příliš široká, takže § 1 zákona dává pak vůbec možnost zakročení proti téměř všem cikánům, neboť i tak zv. cikáni usedlí, řádně žijící na Slovensku a Podkarpatské Rusi ve svých čtvrtích na periferiích obcí, zdržují se v zimě většinou doma a v létě musejí domov za svým zaměstnáním opouštět.

Je velkou vadou této osnovy, že nepodává přesné definice pojmu ‚po cikánsku‘, ani pojmu tulák. S politováním nutno také konstatovati, že koalice zamítla návrhy, jimiž mělo býti zabráněno tomu, aby tohoto zákona nebylo zneužíváno proti nezaměstnaným dělníkům.

V dalších paragrafech stigmatizují se cikáni jako zločinná rasa, podléhající nuceným zjišťováním anthropometrickým a daktyloskopickým.

(...) A my, kteří máme příležitost s cikány se stýkati a s nimi pracovati na Slovensku a zvláště na Podkarpatské Rusi, kde tvoří silné kolonie u všech větších měst, můžeme cikánům dáti v mnohém směru vysvědčení velmi dobré. (*Výkřiky posl. Dr. Slávika.*) Pane kolego, nerozčilujte se tolik, předseda vaší strany na Podkarpatské Rusi a první kandidát do senátu r. 1924, Jurko Walló, byl také cikánem.

(...) A jděte dnes silnicemi Slovenska a Podkarpatské Rusi a podívejte se, kdo tam tluče na silnicích šterk! V celých krajích cikáni, vydědenci lidské společnosti, vykřičení jenom jako povaleči, lenoši a zloději.

Zajímavý je zvláště případ cikánů v Užhorodě, v hlavním městě Podkarpatské Rusi, kde si nedávno za pomoci města postavili cikáni svoji vlastní školu, sami nadělali cihly a dali zadarmo práci při stavbě. (*Slyšte!*) To je zjev nutící k přemýšlení, stejně jako okolnost, že řada cikánů na Slovensku i Podkarpatské Rusi uplatňuje se v různých občanských povoláních.

Právě v těchto dnech přichází zpráva, že na mezinárodní hudební slavnosti ve Frankfurtě zvítězila myjavská cikánská kapela, která vzbudila zájem i sympatie pro Československou republiku. Při široké formulaci ustanovení tohoto zákona mohli by i cikáni tohoto druhu šmahem býti zahrnováni do pojmu ‚potulných‘ cikánů.

Volat po vytvoření kárných nucených pracovních kolon z cikánů, nebo vyvolávat pogromy na cikány líčením zločinů jednotlivců-cikánů bylo by nespravedlivým a nezodpovědným jednáním. Nynější stav cikánů je přirozeným důsledkem jejich

⁶⁶ V letech 1935-1938 ministr sociálních věcí. Více viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Jaromír_Nečas. (10. 6. 2019).

dosavadního života a opovrhování společnosti cikány. Vydědenci společnosti žijí vždy svým zvláštním způsobem.

(...) Všechna zla dají se vykořeniti jen intensivní prací výchovnou a povznášením hospodářským i kulturním cikánů, jakož i všech ostatních lidí, kteří jsou v podobném sociálním i jiném postavení. Budeme hlasovati proti osnově, nebudou-li přijaty naše pozměňovací návrhy.“ (*Potlesk poslanců čsl. strany soc.-demokratické.*)⁶⁷

Za německé národní socialisty⁶⁸ promluvil německý poslanec **Leo Schubert**: „Císařovna Marie Terezie a Josef II. rozvinuli hojnou činnost, aby lidumilnými zařízeními přiměli cikány k stálému bydlení. Vznesené dílo to ztroskotalo přes počáteční zdánlivé výsledky. Donucení jest zde hlavním účelem a nikoliv násilí, je to nutná obrana majetné třídy. (*Odpor něm. soc. demokratických poslanců.*) Vy ovšem (*obrácen k něm. soc. demokratickým poslancům*) pro nutnou obranu majetných tříd nemáte vůbec pochopení. Kočovné národy jsou právě jako děti, které nejen láskou a lidumilností (*Výkřiky posl. Schweichharta.*), nýbrž také často jinými prostředky musí býti přímo vedeny, nuceny k pořádku, k úctě před majetkem a k úctě před zákony. (...) To ukazuje již okolnost, že cikán nemá ve svém nitru národnostního uvědomění, nýbrž že závist, hašteřivost, udavačství a dokonce boj ve vlastních řadách není řídkou výjimkou. Je to tragedie kmene, jehož kočovnické mravy není již možno včleniti a nebude možno včleniti do nynějších dob a do nynější vzdělanosti, proto je u nich tato z toho pocházející zvrhlost. (...) Práce a zase práce byla by pro osoby umístěné v polepšovacích koloniích neúčinnějším nápravným prostředkem. Neboť práce působí osvobodivě.“⁶⁹

Německý nacionální poslanec Franz Matzner: „(...) V těchto třech a čtvrt letech musilo se státi velice mnoho malých a velkých skandálů, než se dodělal tento zákon s 20 paragrafy. Musilo dojít ke skandálům světové pověsti, vzpomínám na to

67 SČSDPK 2.

Otázka případné rasové diskriminace při postupu proti „cikánům“ se řešila už v roce 1924. Příslušné oddělení ministerstva vnitra (MV) od roku 1919 provádělo analýzu dosavadního způsobu řešení tzv. cikánské otázky. Vidělo však jasné překážky v přijetí tvrdého zákona. Dne 28. 5. 1924 MV odpovědělo na tehdejší interpelaci poslance Franze Matznera v parlamentu (6. 4. 1924), která požadovala vydání zákona vůči „cikánům“. Matzner svoji interpelaci končil dotazem na MV, je-li ochotno „vydati nutná nařízení, aby tato metla venkova byla omezena na nejmenší míru.“ MV v odpovědi mimo jiné uvádí: „Při potírání trýzně cikánské nutno pokračovati nejen represivně, nýbrž hlavně preventivně.“ Dále odkazuje na nemožnost takového zákona zaměřeného vůči určité rase vzhledem k § 128 ústavní listiny, jenž prohlašuje, že všichni „státní občané jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledě k tomu, jaké jsou rasy... Z ustanovení toho plyne, že nelze proti cikánům jakožto takovým, kteří nesporně tvoří zvláštní rasu, zaváděti nějakých výjimečných opatření. Opatření takováto ať již rázu preventivního nebo represivního mohla by býti zavedena pouze proti osobám nestálého bydliště a zaměstnání, povalečným, tulákům apod.“ NA, fond MV-SR, kart. 1, sign. 1/33/2; kopie: MRK - NP 731/2003. Viz též Smolinský, „Vztah četnictva k potulným cikánům“, s. 184, pozn. 61, 62; Soukup, „Snahy o regulaci tuláckého života Cikánů v prvním desetiletí ČSR“, s. 120.

A dále: Tisky k těsnopiseckým zprávám o schůzích Poslanecké sněmovny NS republiky Československé, svazek XXII, tisk XII, tisk 4551, Praha 1924, § 128 zákona ze dne 29. února 1920, č. 121 Sb. - ústavní listina ČSR.

68 Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei.

69 SČSDPK 2.

lidožroutství, kde nebestiálnějším způsobem byly mírné, hodné lidské děti cikán-skými ženami-megerami vařeny, pečeny a snědeny.“

Německá sociální demokratka Irena Kirpalová: „Zákon o cikánech, který leží před námi, je nejen zákonem výjimečným, nýbrž zároveň protiústavním. Po převratě jsme vystačili bez jakéhokoli výjimečného zákona. Teprve nyní – a to jest známkou vzrůstu reakce – se tvoří výjimečné zákony. Zákon o cikánech je úplně zbytečný, neboť ustanovení občanského zákoníka a trestního zákona stačí úplně a dávají tolik možností, aby ti, kdož by proti tomu jednali, byli chyceni a potrestáni.

Označila-li jsem tento zákon jako protiústavní, chci to hned dokázat. Článek 106 ústavní listiny zní, že výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají, všichni obyvatelé republiky Československé požívají v stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plné a naprosté ochrany svého života i své svobody, nehledíc k tomu, jakého jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství. (*Posl. Hackenberg [německy]: Vztahuje se i na rasu!*) Ano, vztahuje se i na rasu, a proto chci poukázat také na § 128, který mluví o menšinových národech a rasách, kde se praví: Všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických, nehledíc k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství. Je tedy jasně prokázáno, že je tento zákon protiústavní. Ale my jsme si již přece u této většiny zvykli, že dělá protiústavní zákony. Právě v poslední době jsme viděli, jak byla usnesena bez rozpaků protiústavní správní reforma, a nyní následuje tento zákon o cikánech.

Podle tohoto zákona budou všichni cikáni skoro bez výjimky stigmatizováni jako zloději kuřat. (...)“

Komunista, poslanec Josef Gáti: „Uznáváme, že dlouholetá nekulturnost a vyřazení z okruhu lidské společnosti učinila určitou část toulavých cikánů nebezpečným elementem. Pronásledování, hnaní a užívání zákonů a nařízení, jakož i drakonické tresty mají býti spásou. Nikoliv! Velká většina cikánů jest negramotná, a tudíž nemůže znáti ani zákonů a nařízení, ba ani nepozná ustanovení o cikánských legitimacích a bude tudíž zcela nevinně trestána, a to často velmi krutě odnětím posledního majetku, zvrátat a vozů, a její hněv proti nespravedlivé lidské společnosti tím ovšem jen vzroste a dožene příslušníky rozehnaného národa k novým vraždám, k násilnostem a krádežím. Stane se tak tím určitěji, že je vyloučeno, aby jedině zákonným nařízením okamžitě z potulného cikána byl učiněn ‚pokojný občan‘. Karabáč je tu nikoliv lékem, působí jen bolest, aniž by léčil. Nikoliv karabáč, ani žlutá skvrna – cikánské legitimace – ani mimořádné policejní opatření neodstraní cikánskou otázku, nýbrž skutečná lidská láska, odstranění jakéhokoliv útlatku, výchova a školení pracujících, zlepšení jejich životní úrovně a mezinárodní lidská solidarita, za kterou pracuje toliko strana komunistická a která je výsledkem vítězství proletářské revoluce, rozřeší tuto palčivou otázku. (*Tak jest!*) Ale i v dnešní společnosti bylo by úlevou více škol na místě více žalářů, více učitelů, méně četníků, více příležitosti ku práci, méně trestných zákonů.

Nepřiznáváme ani, že cikáni byli by chronickými zloději, bezcitnými, dědičně těmito vlastnostmi zatíženými osobami. Věda už dávno zavrhlá theorii o dědičných zločincích, ale i když uznává v některých případech dědičnou náklonnost, praxe ukazuje, že z bílé rasy vycházejí zločinci právě tak jak z cikánského plemene. A byť by i byla statistika cikánských zločinů velká, je tu příčina v staleté nekulturnosti,

vzdálenosti lidské společnosti. Cikán může být usedlý, ale jen tak, když ho lidsky přijmeme za rovnoprávného člena své společnosti. Cikán se naučí každému řemeslu jako kdokoliv jiný, a je-li vyučen, naučí se i rolnictví. Poměry vyrostlé z tisíciletí jsou těžko měnitelné, ale jisto je, že cikáni mají své jisté vlastnosti, podle nichž lze souditi na přirozenou, hlubokou inteligenci a hluboký cit. Že nemají dnes svých učenců, je přirozené při tom, kdy nemají ani svých škol, když nikdo nedbal o jejich vzdělání a když jsou cikáni proletáři bez nejmenších prostředků, z nichž by své děti dali školiti a posílali je na vědecká studia. Jak známo, z bídy přece muselo být zastaveno i školení chudých dětí usedlých proletářů.

(..) Nový policejní stát československý řeší cikánskou otázku legitimací, zaba-vením majetku a odebráním dětí. Prohlašujeme však, že není rasové otázky, je jen jeden veliký problém: hospodářská otázka, od níž závisí všechny otázky kulturní. Zločinnost není vlastností žádné rasy, nýbrž je jedovatým výplodem kapitalismu.“⁷⁰

VYBRANÉ PARAGRAFY ZÁKONA O POTULNÝCH CIKÁNECH (KOMENTÁŘE, PRAXE) Ustanovení § 1 (vymezení pojmu)

„Za potulné cikány podle tohoto zákona pokládají se cikáni z místa na místo se toulající⁷¹ a jiní tuláci práce se štítící, kteří žijí po cikánsku, a to v obou případech, mají-li po část roku, hlavně v zimě, stálé bydliště.“

Zcela zásadní pro celý dopad zákona a jeho užití v praxi bylo, že předkladatelé zákona odmítli termín „cikán“ definovat. Jak píše M. Fafejta, senátní zpravodaj agrárník Josef Lukeš v důvodové zprávě k zákonu přímo uvádí: „(..) Nějak blíže definovat pojem cikána a cikánského života není v zákoně možno, jest to věcí jednak vědy – etnografie, jednak praxe.“⁷² Spoléhalo se tedy hlavně na zodpovědné úřady a úředníky, kteří budou vědět, na koho se zákon vztahuje, což zase vycházelo z toho, že „předkladatelé chtěli pomocí zákona uchopit a potvrdit určité stereotypy, které o Romech a kočovnicích v tehdejší době panovaly. Pokud by totiž chtěli stereotypy měnit, museli by ‚cikánství‘ definovat; jim ovšem stačilo spolehnout se na nespécifikované a dle jejich názoru obecně sdílené představy o ‚cikánství‘. Jejich cílem bylo oficiálně/zákonně potvrdit tehdejší hegemonní diskurzy o Romech a jejich způsobu života. Tyto diskurzy konstruovaly Romy jako problematickou populaci, vůči které je třeba ‚zakročit‘. Obsahem zákona pak byl popis formy zákroků a parlamentní rozprava se zabývala jejich zdůvodněním.“⁷³

Už tehdy se, pochopitelně bez vědomí pozdějších následků a důsledků takových úvah, uplatňovaly velmi vážně myšlenky o zákonnou silou vynucené převýchově, „přidržením k práci“, řádu a kázní. Ty měly mít moc měnit způsob života jistých sociálních skupin, které byly a priori označovány za nebezpečné řádu a kultuře.⁷⁴ Pod-

70 SČSDPK 4.

71 De facto etničtí Romové – dle dobové terminologie také jinak – „rasoví cikáni“, „rodilí cikáni / cikáni rodem“, „příslušníci kmene cikánského“, „osoby s krví cikánskou“ apod.

72 Fafejta, „Cikáni – rasa, nebo způsob života?“, s. 97.

73 Fafejta, s. 94.

74 Např. senátor Josef Lukeš: (u cikánů) „nutno počítati s vrozeným pudem pro život toulavý.“ (..) Pojem potulného cikána nebyl přesně vymezen, neboť definice byla by jednak obtížná a jednak není pro úřady a soudy nutná proto, že tyto podle různých známek ví, koho mají za potulného

statou byla normalizace a disciplinace nekonformních jedinců. Výsledkem pak má být „poslušný subjekt, jedinec podrobený návykům, pravidlům, pořádkům, autoritě“. Jen poslušní a vzájemně zaměnitelní jedinci jsou užiteční. Technikou „nápravy“ má být neustálý dohled a výcvik, tresty mají být nápravné, „korektivní“.⁷⁵ M. Fafejta si dokonce všímá, že zákonodárci často užívají hygienickou metaforu, když mluví o mravní nákaze (potulku nazývají jejím pelechem), „hygienická profylaxe“ je však termín známý i z pozdější doby, kdy s její pomocí mělo být bráněno „židovské nákaze“.

Duch prvorepublikové debaty o zákonu možno vystihnout ideou, že sice „cikáni“ svým rodem vybočují ze sociálního řádu, ale z jejich „neřádu“ je lze disciplínou do tohoto řádu zařadit a přetvořit je na „státu užitečné občany a pokojné spoluobčany“, jak prohlásil senátor Josef Lukeš.

Pozdější vývoj ukázal, kam se mohou takové, věřme, že „dobře míněné“, ideje ubírat a co umožňuje volnost výkladu zákonné normy. Dělán velikou zjednodušující zkratku, ale zároveň sledujeme jasnou historickou linii, když tvrdím, že takové byly i myšlenkové zdroje nacistů. Fafejta se nebojí uvést na adresu těchto zákonodárců závěr, který považuji za případný: „Přestože mnozí poslanci a senátoři vnímali ‚cikány‘ jako plevel či nákazu, odstranit chtěli jen jejich způsob života, ne je samotné. Ovšem jejich rétorika, jak je vidět, se od té nacistické, kterou popisuje Bauman, místy příliš nelišila. Aniž si to vůbec mohli uvědomit, i oni se podíleli na budování cesty, která k holocaustu vedla.“⁷⁶

Pojmy tulák a cikánský způsob života byly vágní a všeobecné a jejich výklad se ponechával praxi. Umožňovalo to, aby se v rámci zákona zakročilo i proti těm, kdo měli trvalou práci a bydliště, ale byli „cikáni“, což praxe potvrzovala. Nejasnosti o tom, koho možno považovat za „cikána“, se objevovaly prakticky po celou dobu platnosti zákona.

Do situace umožňuje nahlédnout archivní materiál pocházející z činnosti Zemského úřadu v Brně z rozmezí let 1928–1934. Jak zákon a úřady ho vykonávající klasifikovaly „cikána“, se dozvídáme např. ze spisu Františka a Aloise Dufkových ze Šafova č. 67, kteří žádají o vynětí z tzv. cikánské evidence. „(...) § 1 tohoto zákona zahrnuje pod potulné cikány jednak cikány rodem, kteří se toulají, jednak i osoby jiné – necikány, které žijí po způsobu potulných cikánů. Pro příslušníky skupiny prvé jsou charakteristické dva znaky: jejich původ jako příslušníka kmene cikánského a jejich způsob života, jde-li o život potulný. Do skupiny druhé patří tuláci-necikáni jen tehdy, štítí-li se práce a žijí-li po cikánsku. Jde tedy o zvláště kvalifikované tuláctví, charakterisované u těchto tuláků zanedbaností, štítěním se práce, nedostatkem

cikána považovati vzhledem k jeho způsobu života, jeho vzezření, šacení, stravování, řeči, chování a nestálosti pobytu. Jim na roveň staví tento zákon všechny povalečné tuláky, kteří práce se štítí a po způsobu života potulných cikánů žijí.“ „(...) Zákon tento jest sice výjimečný, avšak též potulní cikáni a jim podobná individua staví se sami svým životem mimo ostatní občanstvo a nařizení státu; vynucují si tedy tímto pro sebe zákon singulární, který jest odůvodněn též proto, že zvyšují té doby nebezpečí pro život, zdraví a majetek jiných státních občanů svým zvláštním, nezřízeným způsobem života se sklonem k násilnostem. Pojem potulného cikána jest těžko přesně definovati, avšak známkami výše uvedenými dosti jest charakterisován, takže nebudou míti úřady v tom směru pochybností a obtíží.“ (SČSDPK 10). Fafejta, s. 97–98.

75 Fafejta, s. 105; Foucault, *Dohlížet a trestat*.

76 Fafejta, „Cikáni – rasa, nebo způsob života?“, s. 106. Viz též Bauman, *Modernita a holocaust*.

prostředků k řádnému živobytí a náchylností k majetkovým deliktům. Pod ustanovení zákona nespádají však všichni tuláci, nýbrž pouze oni, kteří žijí po cikánsku. (*poslední věta přeškrtnuta*) Tento předpoklad bude pravidelně u osob žijících spolu s cikány, splývajících s nimi v jediný celek a majících mnohdy v sobě zčásti krev cikánskou; avšak též tehdy, nežijí-li s cikány, nýbrž samostatně (...) poznatelní tak, že se úplně podobají rodilým cikánům.⁷⁷

Z uvedeného je zřejmé, že diskutovaná zákonná norma neulpěla na vyslovené rasovém základu, ale na druhou stranu jej ani nevyklučovala. Ostatně, po celou meziválečnou dobu bylo chápání rasových otázek kvalitativně odlišné od praxe poválečné – již obohacené poznáním tragických důsledků tzv. antropologických rasových výzkumů, úvah i fantazií. Obecně, u široké veřejnosti se po válce vnímání pojmu „rasa“ změnilo.

Někdejší nadužívání daného slova začalo být střídmejší, přístup k němu mnohem citlivější. Jedním z příkladů předválečného běžného užívání později závadného a dnes bychom řekli dokonce „nekorreктního“ výrazu rasa může být i ukázka ze statě Josefa Mareše,⁷⁸ který byl ve své době považován za znalce „cikánů“, byť s ohledem na jeho profesi spíše z úhlu pohledu bezpečnostního a kriminálního: „Rasová klasifikace cikánů v Československu potvrzuje podle dosavadních výzkumů, že náležejí do skupiny ras střední tělesné výšky. (...) Zločinnost cikánů je podmíněna prvky rasovými. (...) Kočovnictví je u cikánů znakem rasovým. (...) Krádež, spojená s násilím nebo vraždou, pramení tedy ze stejného zřídla odlišných poměrů rasových, biologických a sociálních.“ Přes poměrně příkrá tvrzení založená na víře v jakýsi biologický základ „povahy cikánů“ autor přičítá význam i sociálním hlediskům: „Isolace cikánů opovržením a nenávisť způsobila mnoho nectností v povaze cikánů: naprostou nedůvěru k necikánům, plachost, lhavost až příslovečnou (...).“⁷⁹

77 MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, inv. č. 1919, sloha 124 – přestupky zákona o potulných cikánech, citováno z: Horváthová, „Dílčí příspěvek“, s. 312.

78 Kriminální rada Josef Mareš (1891–1963) nazývaný na pražském četnickém pátracím odd. „cikánský král“. Ve 30. letech vytvořil kartotéku českých Romů a Sintů a jejich míšenců, byl považován za odborníka na „cikány“, na dané téma byl i publicisticky činný zejména v policejních časopisech Bezpečnostní služba (BS) a Kriminalistika. Když bylo četnické pátrací odd. v polovině roku 1942 přemístěno na pražské kriminální ředitelství, stala se Marešova kartotéka podkladem pro sestavování transportů Romů do KT Auschwitz. Mareš pracoval po válce na ministerstvu vnitra, dále publikoval o „cikánech“. Mareš, „Cikáni – trochu statistiky, trochu vzpomínek“; Mareš, „Biologie cikánů v Československé republice I.“; Mareš, „Biologie cikánů v Československé republice II.“; Mareš, „Vývoj cikánské otázky v Protektorátu Čechy a Morava“; Mareš, „Cikáni musí pracovat“; Mareš, „Ze života cikánů“; Mareš a Vaňa, „Cikáni v Československu, jejich historie, počet.“; Pape, *A nikdo vám nebude věřit*, s. 165–167.

Pamětník z této knihy JUDr. Tomáš Holomek (1911–1988) zmiňuje jako muže, který zásadně přispěl k jeho záchraně před rasovou perzekucí, svého přítele Ing. Josefa Mareše. Ten měl v inkriminovaném roce 1943 pracovat v Praze na Ministerstvu veřejných prací a o nebezpečí, které Tomášovi hrozilo, zjevně věděl, neboť ho o něm informoval v dopise, v němž dle pamětníka vystupoval jako „Tvůj doktor Dobrý“. Může jít jen o shodu jmen, anebo mohl tento mladý muž mít informace z okruhu svých blízkých, pokud by patřil do rodiny výše uvedeného stejnojmenného „kontroverzního“ kriminalisty a publicisty; o něm viz následující pozn. a viz také Vzpomínky pamětníků k II. kapitole, pozn. 70; o záchraně Tomáše Holomka viz jeho medailon a více v II. svazku této knihy.

79 Mareš, „Biologie cikánů v Československé republice II.“, s. 303. Pod titulem práce v jejím prvním pokračování (č. 8, s. 235) uvedeno, že tato práce byla poctěna první cenou II. kategorie soutěže

Vzhledem k vágnosti vymezení pojmu „cikán“ zákon skýtal prostor pro diskriminaci všech Romů. Zákon fakticky zmínil i „cikány polousedlé“, kteří se mají za potulné považovat („a to v obou případech, mají-li po část roku, hlavně v zimě, stále bydliště“).⁸⁰ Mezi potulné (bezdomovce) však byli nakonec zahrnováni i Romové usedlí, žijící ve svých sídlištích za obcemi, jež tyto odmítaly přijmout do svého domovského svazku. Ovšem i tam, kde byli Romové již oficiálně přijati za příslušníky obce, bývali často držitelé cikánských legitimací. O nejasnostech vypovídají úřední doklady, v nichž probleskují dotazy, zda usedlým (a tedy logicky postupně se integrujícím) Romům je třeba ponechávat cikánskou legitimaci – patrně v návaznosti na stížnosti samotných Romů.

V časopise Bezpečnostní služba jistý Josef Makovec mj. píše: „Někteří nezasvěcenci z řad obyvatelstva považují usedlé cikány za nutné zlo nikterak zvláště nebezpečné. Ve skutečnosti jsou tito cikáni – kobylinky rovněž tak nebezpeční a škodliví jako cikáni potulní a jakákoliv shovívavost proti nim jest hříchem proti veřejné bezpečnosti. Často se vede spor o to, zda známý zákon o potulných cikánech vztahuje se i na usedlé cikány a jest v této věci v každém okrese jiná praxe. Někde legitimace dostali, někde jich prý nepotřebují. Připouštím, že mezi nimi najdeme někdy bílou vránu, avšak čistě bílou nikdy ne.“ V závěru je připojena poznámka redakce: „Za okolností v tomto článku vylíčených je zajisté i tyto tak zvané usedlé cikány nutno považovati za ‚potulné‘, a nutno tudíž v zájmu veřejné bezpečnosti proti nim všem postupovati podle ustanovení zákona ze dne 14. 7. 1927 (...).“⁸¹

Jiný příspěvek z téhož časopisu naznačuje, že vydávání „legitimaček“ (cikánských legitimací) bylo běžnou praxí: „Račanovská stanice má v obvodu trvale usídlených 25 cikánských rodin. Statisticky vyjádřeno, je to 96 hlav, krytých 57 legitimacemi. O všech těch lidech mají na račanovské stanici přesnou cikánskou matriku (...).“⁸²

Ustanovení § 2 (sopsis)⁸³

Zákon uváděl povinnost dostavit se na vyzvání k soupisu. Soupis potom proběhl od 1. 7. 1928 do 31. 8. 1929. Akci provedly politické a státně-policejní úřady za pomoci četnictva. Celkem bylo sepsáno cca 36 000 osob, kterým byla vyhotovena daktyloskopická karta (viz dále) a měly obdržet cikánské legitimace. V dobovém tisku také čteme: „V uvedené době mají všechny četnické stanice soupisové oblasti konati pochůzky za účelem pátrání po cikánech. Všichni zastižení cikáni budou předvedeni k obecním úřadům a tam konfinováni⁸⁴ tak dlouho, než s nimi soupisová procedura bude provedena.“⁸⁵

Masarykova četnického vzdělávacího a podpůrného fondu z r. 1936. Dále též viz Horváthová, „Dílčí příspěvek“.

80 Znění zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. § 1; kopie: MRK – NP 22/2006, online přístupné na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1927/052-1927.pdf> (26. 9. 2019).

81 Makovec, „Něco o usedlých cikánech na Slovensku“, s. 64.

82 Petřík a Kvasy, „Legitimačky“.

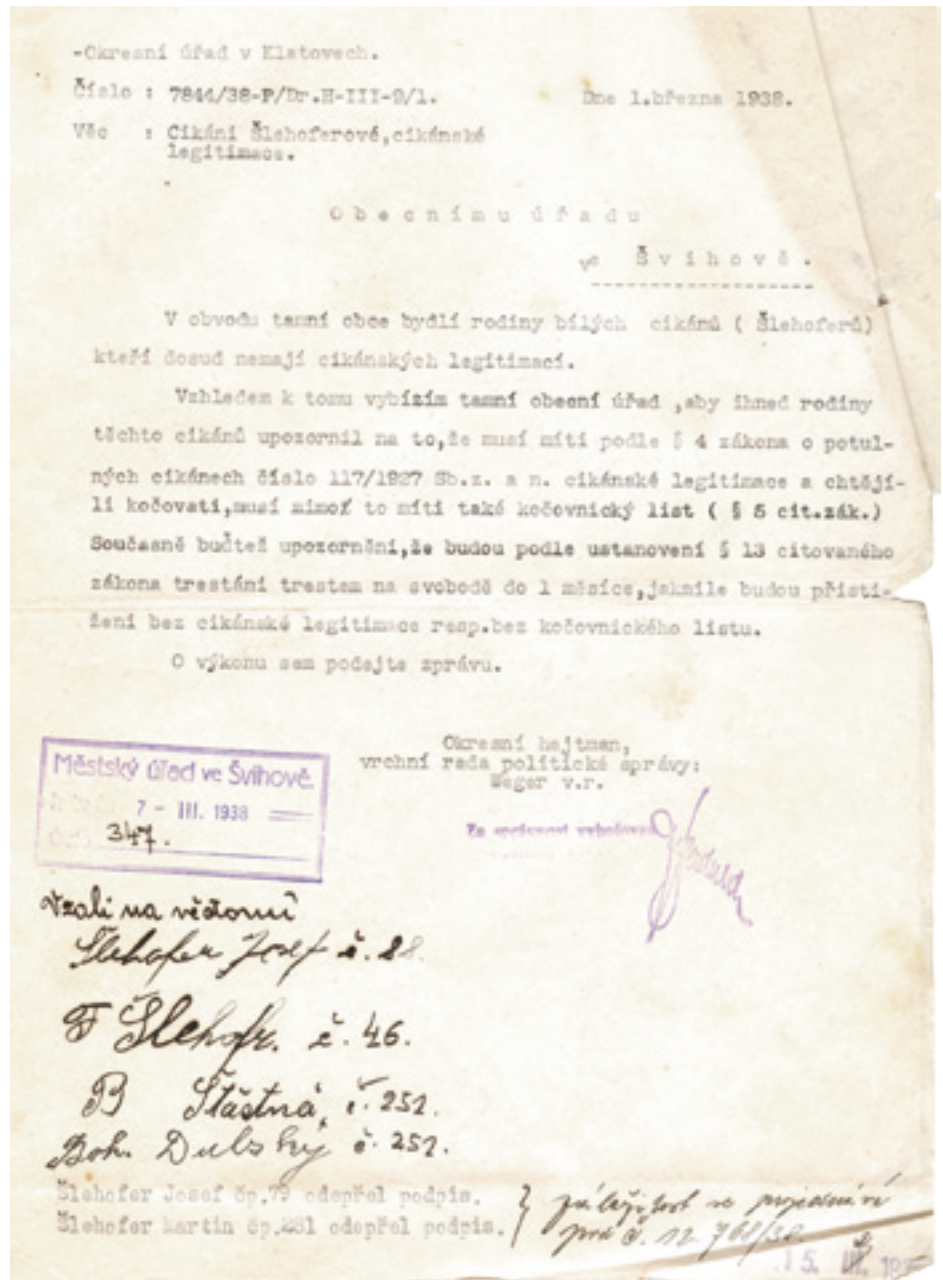
83 Paragrafy 2–5 tvoří celek.

84 Konfinovat, úředně zakázat někomu opustit určité místo. Nečas, *Romové v České republice včera a dnes*, s. 62.

85 Soupis cikánů v našem státě, *České slovo*, 21. 7. 1928.

Úřední korespondence s Okresním úřadem v Klatovech z března 1938 dokládá snahu Městského úřadu ve Švihově, aby v obvodu jejich obce bydlící rodiny „bílých cikánů“ Šlehoferů obdržely cikánské legitimace. Uvedený „evidenční list cikána“ – člena této rodiny Josefa Šlehofera z Ústředního četnického pátracího oddělení v Praze – provází již nově vydanou cikánskou legitimaci, aby mohla být místní četnickou stanicí dané osobě – Josefu Šlehoferovi, který dle předchozí korespondence tento nelichotivý průkaz totožnosti odmítal – předána.

SOKA Klatovy, fond III-9, kart. 462.

Ustanovení § 3 (evidence)

Sepisovány byly osoby (státní občané) nad 14 let, mladší tohoto věku byly evidovány se starší osobou. Vedením evidence potulných cikánů na území Československé republiky pověřilo ministerstvo vnitra pražské četnické pátrací oddělení jako Ústředí pro evidenci potulných cikánů, jehož působnost se vztahovala na celé území státu.⁸⁶

⁸⁶ Toto ústředí navázalo na „daktyloskopickou registraturu cikánů“ založenou už v roce 1910 se svolením Vídně jako „Okresní četnické velitelství na Královských Vinohradech“. Vedlo daktyloskopickou evidenci „cikánů“, zde byly i záznamy o pohybu a příslušnosti k jednotlivým „tlupám“.

Totožnost „cikánů“ se zjišťovala jednak na základě jejich sdělení, jednak šetřením daktyloskopickým a antropometrickým (vytvářely se daktyloskopické karty). Po dobu zjišťování se nesměli „cikáni“ vzdálit z místa (maximálně 14 dní), jejich majetek mohl být dočasně zabaven, stejně jako legitimace a kočovnický list, bezpečnostní úřady a orgány mohly „učiniti vhodná opatření k zajištění tohoto příkazu“.⁸⁷ Osobní svoboda se tak stávala jen iluzorní a paragraf zákona se dostával do rozporu s ústavou.

Ustanovení § 4 (cikánské legitimace)⁸⁸

Zákon zavedl speciální průkazy totožnosti pro osoby nad 14 let, tzv. cikánské legitimace. Byly vydávány tzv. potulným cikánům, často i usedlým v problematických „cikánských osadách“, jež obce odmítaly považovat za svoji součást. V legitimaci byla kromě osobních dat, přezdivek, jizev, zvláštních znamení a otisků všech prstů zaznamenaná uložená omezení či poznámky o policejním dohledu. Každý držitel průkazu jej musel nosit vždy u sebe a na požádání jej předložit nejen státním úředníkům, ale i bezpečnostním složkám, polní, lesní a rybářské stráž. Stát zavedením tzv. cikánských legitimací „cikány“ označil a zřetelně je tak oddělil od zbytku společnosti.

Nejistota ohledně průkazů totožnosti usedlých Romů pokračovala i v protektorátu po vyhlášení povinného usazení (30. 11. 1939), které mělo proběhnout do konce ledna 1940; zcela jasno bylo od podzimu 1942, kdy jediným možným průkazem totožnosti „cikánů a jejich míšenců“ měla napříště být pouze **cikánská legitimace**.

Cikánskou legitimaci nakonec obdržela velká část Romů, ať žijících kočovně či usedle. Úřady při vydávání cikánských legitimací k usedlému způsobu života některých Romů nepřihlížely. Za potulné považovaly i ty, kteří se nezdržovali ve svém bydlišti trvale – např. se čas od času vzdalovali za obchodem či prací. Navíc představitelé obcí se mnohdy zdráhali Romům žijícím usedle na okrajích obcí **udělovat domovské právo, byť dle zákona po desetiletém pobytu na katastru obce tak měly činit**. V případě Romů z osady rozkládající se mezi Svatobořicemi a Kyjovem (příznačně zvaná Hraničky) se raději vzájemně nedokázaly dohodnout, komu daný pozemek patří, než aby místní Romové jedna či druhá přijaly za své.

Velká část těch, kterým byly cikánské legitimace přiděleny, se jich snažila zbavit jako ponižujícího cejchu. Pro jejich držitele bylo např. mnohem těžší získat oprávnění k provozu kočovné živnosti – živnostenský list a kočovnou licenci. Nepopulární legitimace byly často záměrně ničeny a prohlašovány za ztracené, anebo se jich jejich majitelé usilovali zbavit cestou legální – soudem. Někteří Romové nacházeli řešení v popření vlastního původu, úředníci pak při soudních přích nahlíželi i do rodokmenů dotyčných osob a dokazovali správnost udělení cikánské legitimace na základě „rodu“ – barvy pleti, rasy, původu.⁸⁹

Jedním z příkladů může být rodina Hauerova, která v roce 1929 žádala prostřednictvím JUDr. Finka o odebrání cikánské legitimace (viz dokumenty na s. 63).

⁸⁷ Znění zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. § 1; kopie: MRK – NP 22/2006, online přístupné na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1927/052-1927.pdf> (26. 9. 2019).

⁸⁸ Všeobecné průkazy totožnosti pro většinové obyvatelstvo – tzv. občanské legitimace – byly zavedeny vládním nařízením č. 481/1919 Sb. z. a n.; obsahovaly fotografii držitele a byly pouze dobrovolné.

⁸⁹ Horváthová, „Dílčí příspěvek“.

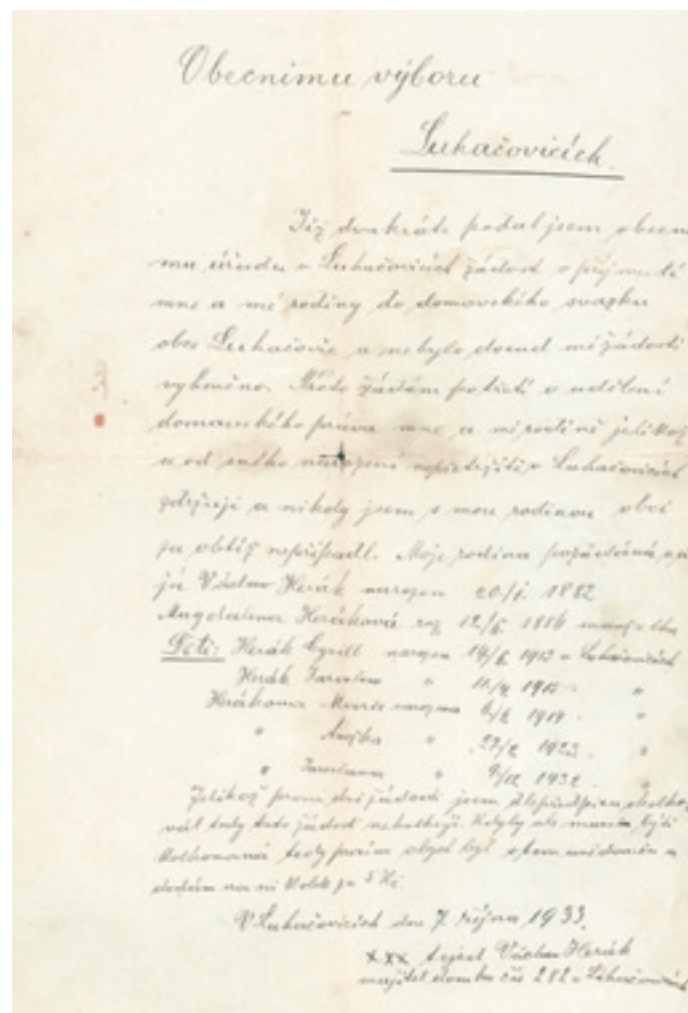
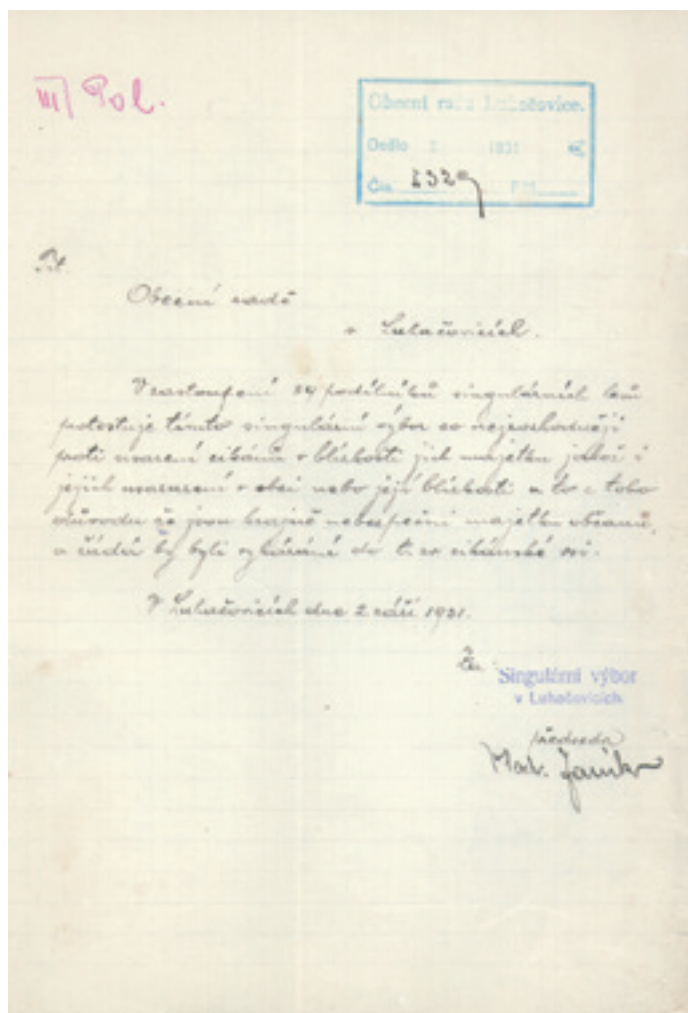

Cikánská legitimace Marie Danielové.

Ze sbírky MRK – př. č. MRK 461/99/3.

Zemský úřad v Brně se proto s žádostí o prošetření obrací na Policejní ředitelství v Moravské Ostravě: „zda se jedná o cikány rasové z místa na místo se toulající, či o tuláky práce se štítlíci a žijící po cikánsku, zejména zda byli trestáni pro potulku, krádeže a zda se toulají světem, táboříce na pastviskách apod.“ Z Moravské Ostravy po dotázání se na četnické stanici v Místku přichází tato odpověď: „(...) **nejdou sice podle pleti rasovými cikány, jsou však částečně spřízněni s rodinami Serynků a Růžičků, které dlužno považovati za rasové cikány.** Tak Adolf Hauer, dřívější hlava rodiny Hauerových (a otec hlavního stěžovatele Františka Hauera, č. leg. 5638) žil v poslední době 9 roků v konkubinátě s rasovou cikánkou Antoníí Serynkovou, (...) syn této Serynkové, který je rasovým cikánem, žije opět v konkubinátě s Janou Hauerovou, která je dcerou Adolfa Hauera (...).“⁹⁰

90 Policejní ředitelství v M. Ostravě Zemskému úřadu v Brně, 11. 6. 1931; MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, inv. č. 1919 – sloha 124; kopie: MRK – NP 227/2005; citováno z: Horváthová, s. 315.

V brněnském Moravském zemském archivu se nalézají i materiály o rozvětvené rodině Danielů. Část rodiny, k níž patří i v dalších kapitolách vzpomínající František Daniel (nar. 1921), žila trvale usedle ve Chvalkovcích na Hané, část v Šafově na Znojemsku a někteří členové rodiny se ještě minimálně čas od času vydávali s vozem na cesty, jak vysvítá z žádosti Ivanovic na Hané o zařazení do seznamu obcí, kam je přístup potulných cikánů úplně zakázán: „(...) v sousední obci Chvalkovcích je trvale usazena větší rodina cikánů, která jest spřízněna s několika tlupami kočovných cikánů, takže jest opodstatněna obava o majetkovou bezpečnost ve zdejším městě, navazují-li tyto kočovné tlupy spojení s cikánským rodem usazeným ve Chvalkovcích.“ Vedle jiných z této rodiny protestovala proti pojetí do soupisu a vydání cikánské legitimace Magdalena Danielová. Okresní úřad ve Znojmě její žádosti nevyhověl. Danielová se odvolala k Zemskému úřadu v Brně, i ten její žádost zamítl: „Není pochyby o tom, že jste cikánkou z rasy, což vysvítá z Vašeho rodokmenu. Vaše námitka, že předpisy zákona o potulných cikánech se na Vás nevztahují, poněvadž po dlouhá léta žijete trvale v Šafově, neodpovídá skutečnosti, poněvadž mnohokrát byla jste potrestána soudem pro tuláctví, a nutno Vás tedy považovati za cikánku z místa na místo se toulající po rozumu § 1 citovaného zákona. Ještě v roce 1930 jezdila jste

↑ Třetí podaná žádost Václava Heráka, majitele domku č. 282 v Luhačovicích, o přijetí jeho rodiny do domovského svazku obce Luhačovice, kde od narození bydlí, 7. 10. 1933.

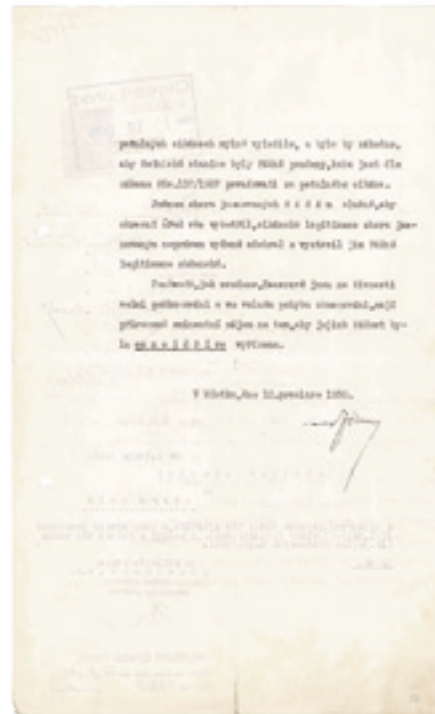
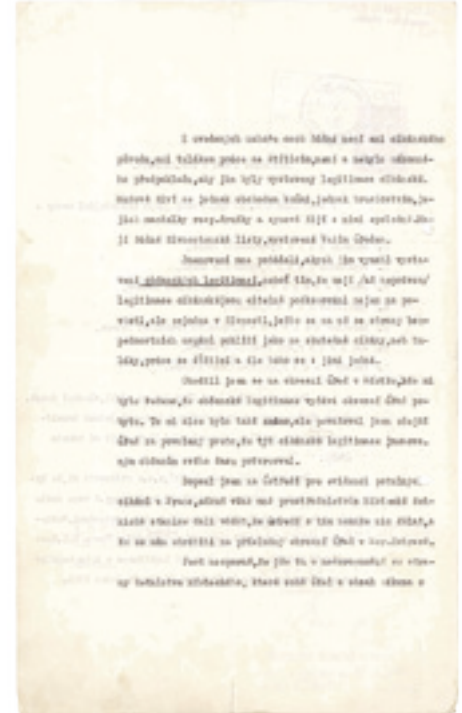
SOKA Zlín, fond Archiv města Luhačovice, inv. č. 163; kopie: MRK – NP 907/2004.

☞ 2. 9. 1931 Singulární výbor (spolek majitelů lesů) v Luhačovicích, respektive 89 podílníků lesů protestuje „proti usazení cikánů v blízkosti jich majetku (...)“ a žádá o jejich vykázní do tzv. cikánské vsi.

SOKA Zlín, fond Archiv města Luhačovice, inv. č. 163; kopie: MRK – NP 18/2007.

Doklad o snaze členů rodiny Hauerovy právní cestou pozbyt v roce 1929 přidělené cikánské legitimace, advokát JUDr. Emil Fink 12. 12. 1930 Okresnímu úřadu v Moravské Ostravě a Policejní ředitelství v Moravské Ostravě 11. 6. 1931 Zemskému úřadu v Brně.

MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), III. manip., kart. 7026, sign. 124, fol. 56–58; kopie: MRK – NP 227/2005; citováno z: Horváthová, „Dílčí příspěvek“, s. 314.

světem s rodinami Frant. Ištvána, Frant. Hořinka a Václava Fiksy, kteréžto rodiny poděleny jsou cikánskými legitimacemi. Vaše tvrzení, že předpisy o potulných cikánech a legitimace pro Vás vydaná způsobila by Vám tím velké potíže, protože manželé Schwarzerovi, u nichž žijete, a jimž podle svého tvrzení dohlížíte na děti, sami

„Vidimační knížka“, respektive prosté listy z linkovaného sešitu s potvrzeními obcí o přítomnosti kočujícího Roma Eduarda Weinlicha, navštívená místa se nacházejí v severních Čechách, v Horní Lužici v Německu, ale také na moravsko-slovenském pomezí či v Rakousku. Tyto doklady byly úředně méně propracovanými předchůdci pozdějšího kočovnického listu dle zákona č. 117/1927 Sb. z. a n., květen–červenec 1922.

Ze sbírky MRK – př. č. MRK 213/91.

se nenalézají v cikánském soupisu, kdežto o Vaší osobě platily by zvláštní předpisy podle zákona o potulných cikánech, pro posouzení této záležitosti jest právně bezvýznamná... Ponechání Vám cikánské legitimace jest tudíž odůvodněno.“ V závěru je stěžovatelka již jednoznačně označena za tu, kterou byla šetřením seznána: „Vracíme tamní spisy, týkající se cikánky Danielové.“⁹¹

Ustanovení § 5 (kočovnické listy)

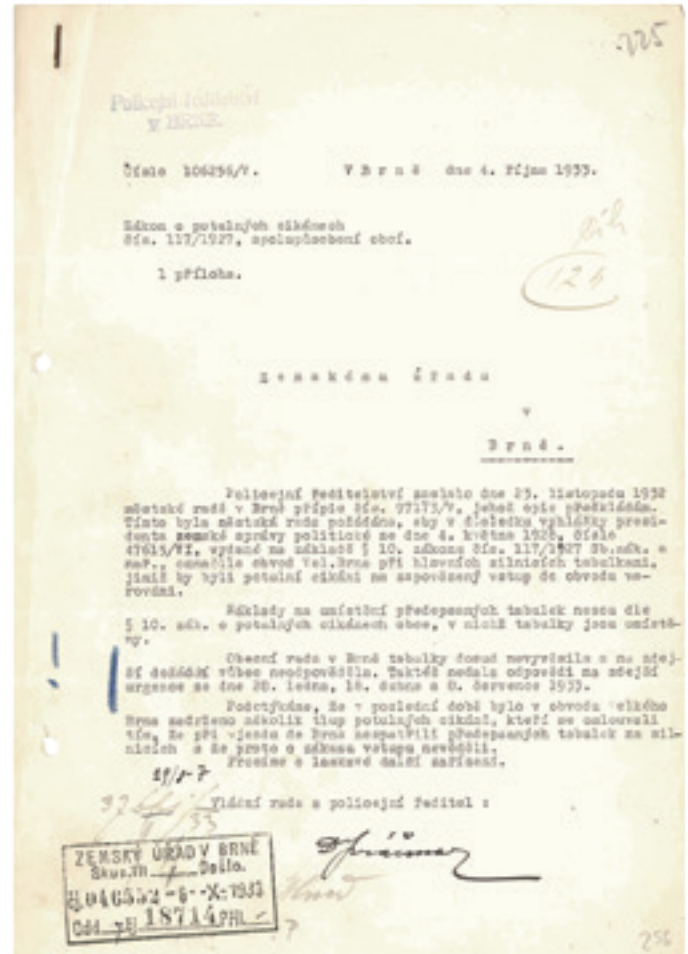
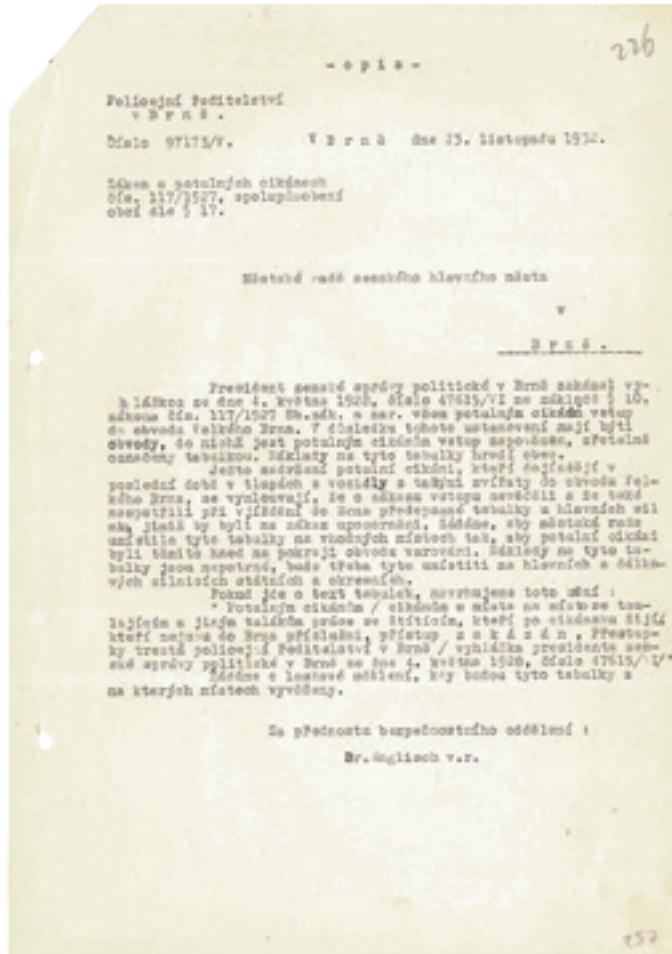
Vést kočovný život bylo nyní povoleno jen na základě udělení **kočovnického listu**, kterým se musel prokazovat každý vůdce skupiny, jež nově nesměla přesahovat rámec tlupy – užší rodiny (ustanovení § 7, zakázáno táboření vícero tlup-rodin v jedné společnosti). V kočovnickém listě muselo být uvedeno, pro které osoby platí, kolik a jakých vozidel a zvířat smí mít s sebou, mohl zde být předepsaný směr a druh cesty (v zájmu veřejné bezpečnosti), určeno území, kde je kočování povoleno, nebo jeho omezení; není-li tomu tak, platí jako povolené ke kočování území celého státu. Povolení ke kočování se vydává pouze na jeden rok, kdykoliv může být odňato, není vymahatelné. Po příchodu do obce bylo na jejím starostovi, zda skupině pobyt v obci povolil a potvrdil do listu, pak mohl vymezit i jeho délku a určit místo k táboření. Kočovnické listy byly vázány na cikánské legitimace.

Vydávání kočovnických listů vyjadřovalo výjimečné opatření, které omezovalo volnost pohybu a svobodné volby stanoviště, i v tomto bodě byl zákon v rozporu s platnou ústavou.

Ustanovení § 10 (zákaz vstupu)

„Politické úřady II. stolice mohou určit území a obce, do nichž jest potulným cikánům přístup vůbec zakázán, nejsou-li tam příslušni.“ Toto mělo být uveřejněno v úředních novinách a navíc také na tabulkách (plechové 30 × 40 cm, natřené červe-

91 Horváthová, s. 314, pozn. 28.

↑ V dokumentu z 23. 11. 1932 se jedná dle ustanovení § 10 o vyvěšení zmíněných tabulí v Brně včetně návrhu textu na tabule.

MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), III. manip., kart. 2399; kopie: MRK - NP 491/99.

↗ Policejní ředitelství v Brně urguje ZÚ v Brně dne 4. 10. 1933 ohledně povinnosti obce, v tomto případě Velkého Brna, umístit tabulku o zákazu vstupu potulných cikánů dle § 10 příslušného zákona; „cikáni“ se vymlouvají na to, že nikde neviděli zákaz vstupu.

MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), III. manip., kart. 2399; kopie: MRK - NP 486/99.

nou emailovou barvou, velkým, zdáli viditelným bílým písmem nápis: „Potulným cikánům přístup zakázán“) u silnic při vstupu do takového území nebo obce, náklady na tabulky měly nést obce.

Tímto paragrafem **byl položen základ k tzv. rajonování**. Bylo to opatření výjimečné, které určovalo území se zvláštními poměry (pohraniční, zalesněné, rekreační oblasti a lázeňská města). V pozdějších letech těchto rajonů, kam byl cikánům vstup zakázán, přibývalo. Byla to místa opevnění a s vojenským tajemstvím – „mezi p. c. (potulnými cikány) bývají i příslušníci jiné rasy než cikáni, kteří by mohli být právě ve službách cizí zpravodajské služby“, velká města a hlavní zemská města (Velká Praha, Brno, Moravská Ostrava, Znojmo, Olomouc a další).

Již výše uvedený archivní materiál Zemského úřadu v Brně poskytuje dílčí pohled na věc; obsahuje žádosti 30 moravských obcí o rozšíření zákazu vstupu právě na jejich území. Podobně byl žádostmi zaplaven příslušný úřad v Praze i Opavě. Valná většina z těchto žádostí musela být zamítnuta, jinak by to znamenalo úplný zákaz, de facto likvidaci kočování, to ale nebylo smyslem zákona – „administrativa neměla pro ni (pro likvidaci kočování) prostředků“, nehledě na to, že pro někdejší tuláky údajně chybělo místo k usazení – „není vhodného místa, kam by bylo možno cikány vykázat“.

Zákon nepomáhal řešit situaci kočovných ani jiných Romů, ale snažil se společnost před tzv. cikány chránit jejich označením a izolací. Složitá sociální situace kočovníků

a její řešení tedy ani nemohla být nějak zásadním motivem vzniku zákona. Vybírám např. citace z žádosti obce Kojetín – „...nemá vhodného prostranství pro táboření – obyvatelstvo je obtěžováno kouřem z vozů, hlukem koní a znečišťováním prostranství před domy. Toto táboření uvnitř města a těsně při hlavní silnici působí nepěkným dojmem na cizince. Jiného místa pro toto ubytování... obec město Kojetín nemá.“⁹²

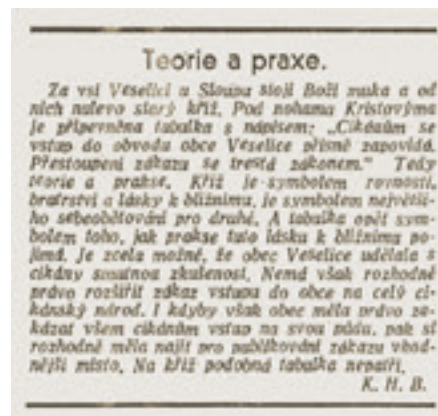
Ustanovení § 12 (odnímání dětí)

„Děti mladší 18 let mohou být potulným cikánům odňaty, nemohou-li o ně náležitě pečovat a zvláště jim dáti potřebnou výchovu. V každém případě lze jim odebrat děti cizí. (Proti takovému opatření není odvolání.)“⁹³

Provádění tohoto paragrafu bylo obtížné a těžko realizovatelné. Jen málo neromských rodin bylo ochotno přijmout do své rodiny „cikánské dítě“, panovala také obava před pomstou původní rodiny, pobyt kočovných Romů na jednom místě trval také dosti krátce, o což se „starali“ starostové obcí, čímž byla pochopitelně ztížena „snaha postarat se o cikánské děti“ a bylo pak těžké zjišťovat, zda se naplnily předpoklady pro uplatnění paragrafu zákona. Dobový tisk zmiňuje i takové případy, kdy nesouhlasil s umístěním romských dětí do neromské rodiny majitel domu.

Poněkud iniciativněji přistupovaly k odnímání dětí úřady v Čechách. Děti se odnímalý hlavně soudně trestaným „cikánům“, nacházejícím se ve vazbě nebo ve vězení, řádově šlo o desítky dětí.⁹⁴

Ministerstva financí a sociální péče předpokládala, že ustanovení § 12 zákona se bude uplatňovat zejména v zemích historických, kde hlavně „cikáni“ kočovali; bylo zde k tomuto účelu (výnosem z 20. 10. 1927) uvolněno 100 000,- Kč, peníze ale zdaleka nebyly vyčerpány. Zemský úřad v Brně požadoval po podřízených úřadech zprávu, proč se paragraf zákona nerealizuje, a přitom uvádí, že ve druhém pololetí roku 1928 bylo z dotace 30 000,- Kč poskytnutých ministerstvem sociální péče na výživu a ošetřování takových dětí vydáno jen 3 682,- Kč a za celý rok 1929 ze stejné dotace jen 11 263,70 Kč.⁹⁵ Zemský úřad v Brně pak Ministerstvu vnitra v Praze na jeho opakovaně urgence k plnění daného paragrafu zákona například uvádí: „Předkládáme zprávy okresních úřadů, podle nichž (...) tyto úřady neměly důvodů, aby prováděly nařízení § 12 zákona (...) neboť se vůbec nevyskytly případy, že by byly nuceny odníti potulným cikánům děti mladší 18 let, event. děti cizí, o něž cikáni nemohli náležitě pečovat a dáti jim potřebnou výchovu.“⁹⁶

Teorie a praxe.

Moravské noviny, 25. 8. 1934.⁹³

92 Horváthová, s. 316, pozn. 28.

93 MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, sloha 124; kopie: MRK – NP 770/2003.

94 Viz Vzpomínky pamětníků k I. kapitole, vzpomínka Františka Daniela, jak byl ve věku 7 let odňat z rodiny a předán do ústavní výchovy v Moravském Krumlově, kde musel setrvat plných deset let do svých 18 let. Do té doby žádný kontakt s rodinou neměl, až na ojedinělé setkání se švagrem po úmrtí vlastní sestry.

95 Dopis z 8. 1. 1931; MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, sloha 124; kopie: MRK – NP 761/2003. V dané archivní sloze je i další materiál z let 1930–1931 dokládající korespondenci s Ministerstvem vnitra v Praze a okresními úřady ve věci opakovaných urgencí – vyšetření příčin neplnění § 12 zákona 117/1927 Sb. z. a n. MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, sloha 124; kopie: MRK – NP 754–762/2003.

96 Dopis z 16. 6. 1931. MZA, fond B 40 (Zemský úřad Brno), kart. 7026, sloha 124; kopie: MRK – NP 759/2003; viz též NP 754–758 a 760–763/2003.

Německá sociální demokratka Irena Kirpalová ještě před schválením zákona při jeho projednávání ve sněmovně k danému paragrafu mimo jiné řekla: „(...) Jedním z nejtvrděších, nejnesociálnějším a nejnelidštějším paragrafů je § 12, jehož úplné škrtnutí navrhuje. (...) Vy mi teď snad vytknete – ať, já tu výtku docela ráda přijímám – že se dám vésti čistě citovými důvody, označuji-li tento paragraf za nelidský a nesociální. To jsou strašné tvrdosti, když se násilně oddělují rodiče od dětí, děti od rodičů, proti jejich vůli. Ráda bych se otázala jednoho z původců tohoto zákona, co by tomu řekl, kdyby se mu vzalo násilně jeho dítě. I cikánské matky milují své děti, snad více, než tito pánové myslí. Ony milují své děti, protože jsou jediným jejich majetkem. Tato násilná loupež je více než ukrutná. Cikánům nepřísluší vůbec žádné odvolání. Každý vrah má právo podati při svém odsouzení odvolání, cikánům není tohoto práva dopřáno, je jim odepřeno.

(...) Pánové Viškovský a Schubert nám vypravovali, že tento zákon je zákonem prodchnutým sociálním duchem a humanitou, oni prohlašují, že je úmyslem cikánské děti zachránit a dopřáti jim vychování, že je úmyslem přivést tyto děti na správnou životní cestu, že je úmyslem zaručiti těmto dětem jistou budoucnost. Vy, pánové, kteří zde mluvíte o humanitě, sociálním citu a duchu, nemáte vůbec tušení, co je humanita. (...) Nyní k tomu přijímání dětí do ústavů. Bylo zde velebeno jak panem zpravodajem, tak také řečníky většiny, že je velmi dobře, že konečně nastává obrat více k péči v rodině než k péči ústavní. Avšak pan kol. Schubert hned vyslovil obavu, že se jistě najde málo rodin, jež přijmou cikánské děti, poněvadž se musejí právem obávat, že jejich vlastní děti by mohly podlehnouti špatnému vlivu cikánských dětí. Zbývá tedy přirozeně jen cesta k ústavní péči. Nuže jak vypadá? Vy sami stanovíte v zákoně, že stát je povinen starati se o zaopatření dětí. My nemůžeme však zaopatřit v ústavech ani všechny děti, které potřebují pomoci, kde chcete nyní zaopatřit tolik cikánských dětí?“⁹⁷

Za pozornost stojí i formulace ředitele ústavu pro mladé provinilce v Mikulově **Jindřicha Janečka**: „A zdá se, že tato zkušenost (že Romové milují své děti) mohla by být vodítkem, jak postupovati proti cikánskému nebezpečí. Ortel jest nadmíru krutý, avšak poměry a zatížení veřejnosti cikánským zlem jest ještě krutší. A nevím,

⁹⁷ Požadavek převýchovy romských dětí nebyl tehdy zdaleka nový; již v dobách platnosti protiromských dekretů 17. a 18. století měly být romské děti dávány na převýchovu do „dobrých křesťanských rodin“, a to bez ohledu na názor jejich rodičů, tedy násilně. Také k asimilačním snahám Marie Terezie patřilo nařízení o odebírání dětí z romských rodin z důvodu jejich převýchovy. A když přeskočíme o mnoho let dále do komunistického Československa, zjistíme, že z důvodů nedostatečné hygieny, špatných bytových a vůbec sociálních podmínek byly romské děti násilně odebírány leckdy i z láskyplného, byť dle konvenčních kritérií materiálně nedostatečně zajištěného prostředí. Důsledky byly a jsou dalekosáhlé. Dnes, kdy již přístup státu není zdaleka tak necitlivý, jsou dětské domovy stále vysokým procentem naplněny romskými dětmi. Někteří Romové v minulosti přivykli na paternalistický přístup státu, spoléhali, ba přímo hřešili na něj, a vlastně tím sami morálně upadali. A jsou i tací, kteří uvěřili i tomu, že materiální podmínky jsou pro zdárný vývoj dětí podstatnější než milující rodiče a své děti sami od sebe „v dobré víře“ odsoudili či dosud odsuzují k ústavní výchově. V roce 1997 mi jistá těhotná romská žena z Brna v tíživé bytové i existenční situaci, těsně před porodem svého třetího dítěte skoro s náznakem sebeobětování v hlase řekla, že dítě, až se narodí, dá do domova, tam se bude mít líp: „Podívej, jak to u nás vypadá.“ Rodina byla sice sociálně slabá a byt sdílela s dalšími příbuznými, ale jako rodina fungovala. Z nezpracovaných a nepublikovaných rozhovorů, z let 1996/1997.

je-li demokraticky opodstatněné, lidem bez povinností přisuzovati práva občanů, povinnostmi přetížených. **Nechte je vymřít! Prohlašte, že jakmile objeví se cikán v území ČSR, budou mu nejen vzaty děti, ale znemožněno další jejich plození!** A tím okamžikem stane se pro cikány republika více obávanou, než kdyby na každé křižovatce stála šibenice. A tento zákrok, znemožnění potomstva, měl by být rozšířen na všechny zatížené notorické zločince.⁹⁸

Proti ustanovení § 12 zákona vystupoval také **František Štampach**, tehdejší odborník na tzv. cikánskou tematiku a speciální vzdělávání.⁹⁹ Ve svém výzkumu dospěl k závěru, že všechny cikánské děti, nejen děti tuláků a kočovníků, „postrádaly většinou výchovné kompenzace ve školním prostředí“. Proto podle jeho názoru neplnil zákon svůj úkol, neboť nedal „všem cikánským dětem možnost školní výchovy a výučby. Ustanovení § 12 prohlásil za nedomyšlené, protože nepočítalo s velkým počtem cikánských dětí a s dětmi cikánů usedlých již vůbec.“¹⁰⁰

Zájem švédského listu o košické cikány
Přilákají cikáni návštěvy ze Švédska?

Košice -jvk. Před několika týdny navštívil Košice korespondent švédského listu „Dagens Nyheter“ F. Stössinger, a to především za tím účelem, aby tu studoval život a zvyky cikánů. Navštívil několikrát cikánský tábor a značnou pozornost věnoval i cikánským kapelám. Výsledkem jeho návštěvy v Košicích byla reportáž, uveřejněná v „Dagens Nyheteru“. Autor v ní zdůrazňuje zejména úsilí naší republiky, vychovat z cikánů platné členy lidské společnosti a péči o cikánské školství. Reportáž je obohacena několika fotografiemi, které zachycují primitivní cikánská obydlí, cikánské děti a kapelu primáše Paľá Danyiho při účinkování v košickém rozhlasovém studiu.

Redaktor Stössinger se při návštěvě v Košicích netajil, že viděl cikánskou kolonu i život cikánů z blízka po prvé ve svém životě. Prohlásil, že ve Švédsku je o cikány značný zájem jako o exotikum. Není prý vyloučeno, že právě cikáni a jejich život mohou na Slovensko přilákat mnohé švédské turisty.

Peňaženku zdarma dostane každý 29. januára, kto kúpi 22. číslo Mladého hlasateľa

Vkusnú papierovú peňaženku pripravili sme svojím mladým priateľom, priateľom Mladého hlasateľa, ako odmenu za vysvedčenie.

POGROM V POBEDIMI

V roce 1928 došlo k pogromu na romskou osadu ve východoslovenské **Pobedimi**, kdy bylo zavražděno několik jejích obyvatel. Díky dokumentům z policejního vyšetřování případu se můžeme lépe seznámit s dobovým nazíráním na „cikány“. Případu se ve své odborné studii věnuje podrobně historik Pavel Baloun a přináší pro naše téma zajímavé detaily i souvislosti. Všimá si, že ve většině vyšetřovacích

CIGÁNSKY BÁL A DIVADLO V KOŠICIACH

Košice -jvk. Cigánsky bál, ktorý je poriadaný v Košiciach každého roku na ukončenie falangov, bude tohoto roku koncom februára v Sechaháza. O tento bál je veľký záujem nielen v Košiciach, ale i inde, ako svedčí zpráva, že na bál príd z Prahy niekoľko novinárov. — Tisť v kultúrnom živote prejavujú košičskí cigáni dobré snahy. Ich kultúrny spolok Lavuritas požiadala práve mestská rada za prepožičanie Mestského divadla na 2. marca, aby tam mohol usporiadať divadelné predstavenie. Mestská rada žiadosti vyhovel.

↑ Cigánsky bál a divadlo v Košiciach.

A-Zet, 13. 2. 1938, s. 6.

← Zájem švédského listu o košické cikány.

A-Zet, 21. 1. 1938, s. 2.

Zprávou soliterní, ale nepostrádající zajímavosti, je dopis uvedený pod hlavičkou „ministra čs. republiky s plnou mocou pro správu Slovenska“ z 24. 2. 1925 Prezidiu ministerstva vnitra, v němž s příloženým článkem ze slovenského tisku (Národní noviny v Turčianskom Sv. Martine ze 4. 1. 1925) píše o uskutečněném jednání romských primášů ve Vrútkách o plánu na samostatnou kandidaturu „Cikánů“ do parlamentu v následujících volbách. Jde o čtyři romské primáše a bývalého železničního oficiála. Ze strany státního úřadu je to hodnoceno jako podezřelá aktivita: „Cigáni nerobia toto z vlastného popudu, ale stoja za nimi ešte neznámé popredné politické osoby neopozičné.“¹⁰¹

98 Janeček, *Jak čelit zločinnosti*; Svobodová, „Mládež a sociálně patologické jevy“.

99 Antropolog a de facto speciální pedagog František Štampach (1895–1976). Pokusil se vymezit obecnou teorii pro nápravu „vad a chorob mládeže“. Použil termín sociální pedagogika, která byla zaměřena na oblast ochranné, nápravné a léčebné výchovy mládeže tělesně, duševně a mravně narušené. Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/Speciální_pedagogika (27. 8. 2019). Štampach a Stuchlík, *Dítě nad propastí: Dítě toulavé, tulácké a cikánské, jeho záchrana, výchova a výučba*, s. 5, 35, 125.

100 Štampach a Stuchlík, s. 5, 35, 125.

101 NA, fond MZ-prez. (255), PMV 225, kart. 355, sign. XC/4/1; kopie: MRK – NP 738/2003.

Cikáni - metla venkova.

Pražský ilustrovaný zpravodaj, 31. 12. 1926.

spisů byli místní Romové popsáni jako „cikáni“ nebo „cikáni, kováři“, žijící se svými „konkubínami“ a „nemanželskými dětmi“ v „cikánském táboře“ tvořeném šestnácti „boudami“ s několika kovárnami. Uváděný fakt negramotnosti doložilo stvrzení jejich výpovědí třemi křížky. Formulace samotných vyšetřovatelů-četníků odrážely běžné policejní praktiky marginalizace a kriminalizace, jež byly formovány dobovými obrazy „cikánů“ pocházejícími zejména z oblasti kriminologie.¹⁰²

Dále připomíná, že „nejpozději od prvního vydání knihy napsané rakouským soudcem Hansem Großem v roce 1893¹⁰³ se „cikáni“ jakožto specifický druh či skupina „zločinců z povolání“ stali legitimním předmětem kriminologického zájmu. Ten souvisel s praxí policejní kontroly a dohledu. Pomalu se formující komunita československých kriminologů – zahrnující policisty, četnické důstojníky, vysoké státní úředníky, odborníky na trestní právo atd. – a její rozvíjející se infrastruktura posilovala vzájemnou komunikaci v nových specializovaných institucích (akade-

¹⁰² Baloun, „Pozabíjet cigánov“, s. 91.

¹⁰³ Hans Gross (Groß) (1847–1915), rakouský právník považovaný za „otce kriminalistiky“, viz https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Gross (8. 10. 2019).

mických i policejních), které pomocí odborných časopisů dále podněcovaly její další profesionalizaci. Zde byly reprezentace ‚cikánů‘ stále utvářeny převážně dle rámce Hanse Grosse (Große). V první řadě představovali skupinu lidí, jíž byl vlastní převrácený morální a hodnotový systém. To znamená, že jejich zločiny – krádeže, žebrání, potulka etc. – měly být způsobem jejich výdělků, konkubinát způsobem jejich rodinného života, toulání způsobem života, stany a boudy způsobem bydlení atd. A zadruhé se měl tento morální a hodnotový systém údajně přirozeně přenášet na jejich potomky. ‚Cikáni‘ tedy zastupovali zvláštní tělesný, duševní a sociální typ člověka, který byl redukován na biologickou jednotku, jež se nacházela na samém okraji lidství a měla blíže ke zvířecímu světu nebo přírodě spíše než k civilizaci a kultuře.“¹⁰⁴

Baloun dále uvádí, že více než rok před pogromem četnictvo v Pobedimi dostalo od okresního úřadu v Novém Meste nad Váhom zadání, aby vytvořilo hlášení o ‚cikánech‘. Četníci v místě identifikovali pouze dva ‚potulné cikány‘, ale shodli se: ‚i když 452 usazených ‚cikánů‘ občas pracovalo – většinou jako kováři, vyráběli cihly, lámali kamení nebo pracovali v zemědělství –, představovali prvek náchylný ke zločinu, zejména ke krádežím (dřeva a polních plodin) a žebrání. (...)‘ V případě ‚nenapravitelných cikánů‘, kteří údajně představovali ‚metlu venkovského obyvatelstva‘, se úředníci dožadovali vytvoření zvláštních pracovních táborů, zatímco pro ‚cikány‘, jež považovali za ‚spořádané‘, žádali přísný dohled místních policejních orgánů.¹⁰⁵

I přes z dnešního úhlu pohledu jednoznačně diskriminační charakter zákona č. 117/1927 Sb. z. a n. o potulných cikánech mezi tehdejšími úředníky, četníky i laickou veřejností zaznívaly požadavky dalšího radikálního zpřísnění postupu vůči ‚cikánům‘.

OD PŘELOMOVÉHO ROKU 1933

Při řešení tzv. cikánské otázky úřady i nadále pokračovaly ve směru vytyčeném v roce 1927 zákonem o potulných cikánech. **Vlivem vývoje situace v Německu – po nástupu nacistů k moci**¹⁰⁶ – **byly i u nás vytvořeny „psychologické předpoklady“ k zostření postupu proti „cikánům“** (viz níže citace z dopisu OÚ ve Skochovicích ze dne 27. 11. 1938).

K radikalizaci veřejnosti ve vztahu k ‚cikánům‘ dochází s podporou médií v době zvyšování počtů Romů u nás. Romové z Německa přicházejí na naše území, aby zde hledali bezpečí před nacismem. Můžeme říci, že přicházejí lidé bez domova, bez prostředků, a to už od roku 1933, dále zejména po anšlusu Rakouska a také po ‚Mnichovu‘. Jak uvádí historik Jiří Smlsal: ‚Zemský úřad v Praze vydal 29. září 1933 oběžník, ve kterém upozorňoval na stoupající migraci ‚cikánů‘ z Německa: ‚V důsledku přísnějšího postupu v Německu proti cikánům jako osobám méněcenným, vyskytují se v poslední době případy, že říšskoněmečtí potulní cikáni houfně přecházejí na území Československé republiky‘. Zemský úřad nabádal podřízené orgány,

104 Baloun, „Pozabíjet cigánov“, s. 91.

105 Baloun, s. 92.

106 30. 1. 1933 se Adolf Hitler stává kancléřem.

Prvý spor o rasizme v Československu 1937.

A-Zet, 17. 1. 1937

aby proti uprchlíkům postupovali s co největší přísností. K jejich dokladům se mělo přistupovat s apriorní nedůvěrou. Důsledně měli uplatňovat paragraf 9 zákona „o potulných cikánech“ z roku 1927, který umožňoval vyhostit cizozemské „cikány“, pokud se neprokázali zvláštním povolením ministerstva vnitra.“¹⁰⁷

PO „MNICHOVU“ (OD 1. 10. 1938)

Po uzavření mnichovské dohody (29.-30. 9. 1938) dochází k citelnému přílivu Romů prchájcích k nám z odtržených pohraničních území (tzv. Sudet) či přímo z německého vnitrozemí. Zvýšení počtu Romů prohloubilo už existující proticikánskou averzi. **Útočné články přinášel zejména agrární tisk** – tedy média tzv. agráriků, příslušníků Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu.

Státní správa a obecní samospráva iniciativně navrhovaly, jak zpřísnit postup vůči „cikánům“. Například Obecní úřad ve Skochovicích dne 27. 11. 1938 posílá na Okresní úřad Poděbrady úřední dopis ve věci: „Cikáni – návrh na zřízení soustředění.“ Uvádí, že „naše i okolní obce jsou obtěžovány hustě periodickými návštěvami tlup cikánů“, dále zaznívá stížnost „tento stav zvýšeného proudění cikánů odvozuje se nepochybně z vypovídání jich Německem ze zabraného území.“ Dopis dále směřuje k požadavku návrhu řešení: „Jelikož jsou dnes psychologické předpoklady pro řešení záležitostí dříve neproveditelných mnohem příznivější v novém státě, předkládá se toto upozornění jako přínos k návrhu, který si občanstvo již osvojilo: aby bylo vhodným opatřením zamezeno kočovnictví cikánů a venkov tak zbaven prazbytečné metly.“¹⁰⁸

¹⁰⁷ Smlsal, „Holocaust českých a moravských Romů“, s. 13. Dále k tématu také Smlsal, „Holocaust Romů v retribučním soudnictví“.

¹⁰⁸ NA, fond Zemský úřad – policejní, kart. 853; kopie: MRK – NP 889/2004.

Cikáni a potulní byli zahrnutí k nám

Co s nimi? Koncentrační pracovní tábory a tvrdá úřední opatření.

Písek, 27. října. Začím se bylo od nás směřováno naše státní území, stálo se také, že všechny potulné tlupy a cikáni byli z okupované země vyhnáni a poselství v noci dostávali se do našich krajů v míře, pro nás zcela neznámé. Několik dní vyhnání jim stačilo, aby se cikáni a potulní dostali do území a dnes se dá říci, že naše tary a obec jsou jimi přeplněny.

Někde v těchto případech o cikány, kteří se pohybovali na území našich státních hranic. Jsem to cikáni nímecí. Četiny málo znají — ne vědí, kam patří. Je známo, že tyto cikáni jsou poselství bez domovských obcí a nebo se zjišťují, kam patří.

Klidně přiblížit ani k rozmnožování se jich. Od Německa jsme mnoho převzali, vezmeme si pro cikány poselství a sterilizaci.

Třeba při této příležitosti i zahrvat na naše území. Tak máme zjištěný případ, že cikáni, kteří se vykazovali povoláním k obchodu a přišli do Píseč ze Vířerab, dostali od okresního úřadu povolení k pobytu v Třebíči. Naše úřady seznámí se poražovat jedno povolení k obchodování potulných osob ze státní. V tom směru požádáme úřadění od zemského úřadu. Když proto navštívíme, navštívíme si každé od potulných lidí se shledání. Dosažení 1. zt. cikánů získal byl pro každou od se starých posel-

Dojde i na cikány?

Nutno i cikány zařadit nebo vyřadit.

vál. — Stačí vzít do ruky krajinový tlak a nemáme jediné Čia, ve kterém by nebyly zaznamenány dva či tři nepěkné kusky cikánských tlup, potulujících se po našich zemích. Z kruhu četnictva i policie bylo již mnohokrát voláno po nějaké úpravě cikánského problému, avšak nyní je právě nejvhodnější doba, aby byla nastavena řídicích. Dnes, v době, kdy každý chce nechtě je zařadován do pracovního procesu na výstavbě nového státu, bylo by správné, aby cikáni, tak často nazýváni smetou českého venkova, byli donuceni k pracovní povinnosti, nebo vykazáni jako obilní cizinci, jakými skutečně jsou. Jak jsme informováni, vvažuje se

Budují se kárné tábory.

Cikánské škody jdou do milionů.

Cikánské tlupy v Jižních Čechách za rok spáchaly 18 vražd a nakradly za 2 mil. věcí.

Jak již bylo oznámeno, zřizují se u nás kárné tábory, jednak pro těžké provinilce z pracovních útvarů, jed-

českoř. jihu za rok spáchali cikáni osmnáct vražd a bezpočet krádeží. Více nebo méně nakradli loni jen na

Tisíce cikánů v Polabí.

Obtíž krajů, do nichž přišli cikáni ze zabraného.

vál — Po záboru našeho pohraničí byli cikáni první, kdo toto území opustili. Učinili tak lehce, poněvadž skutečně „všechno své s sebou nosí“. Jejich útlak byl lehce vysvětlitelný, jelto právě tento kočovný živel bál se říčkoněmecké armády a říčských úřadů jako ohně. Proti těmto vyšetřovatelům nebylo také se strany našich úřadů nijak zakročováno, poněvadž nemají stálého bydliště a nebylo proto také, proč proti nim za-

ského, stávil se terčem jejich obilně tábory. Nechodí osamocení, nýbrž vždy v celých bouřkách, takže není možno dávat pozor na jejich ruce. Krádeže se pochopitelně množí a to nejsou pravidelné vůbec hlášený nebo jinak uváděny ve známost menší jejich delikty, jako krádež ojedinelých kusů drábeže, másla, mléka, vajec, masa ze zabitých a pod.

Občané z postižených krajů jsou nřavědění, že by bylo proti ciká-

Ze Sudet se odstěhovali všichni cikáni!

Krkonošské podhání, celé Pojizeří, Český ráj a Polabí je plno cikánů. — Nepomáhá ani trest vězením, který je spíše odpočinkem.

Kdo měl možnost projít si sudetským územím v poslední době, nepatří cikána. A přece jindy, v zimní době, sdílevali cikáni před každým průmyslovým střediskem známou úroveň řízení státních Čech. Česká

Podobně je tomu i v Pojizeří a v Českém ráji a v polabských okresech. Zde jindy trpí nejvíce vesnice. Český ráj je dnes jakýmsi zastibným krajem cikánů. Jejich tábořiště jsou hlavně v okolí Trutnov. Do hno-

Venkovu hrozí cikánská záplava.

Německo nám vrátilo zabrané cikány.

Co s potulným a příživnickým živlem? V Německu jsou nenapravitelní zločinci odsuzováni k sterilizaci!

Někde a říčkoněmecké bezpečnostní úřady si nyní vy- mňují novějším cikány. Říční četníci a policisté přivá- dící jich na naše území celá tlupy, zatím ve... asiť šel-
 ru zastíhl naši cikánskou útlak. Na území zábor a tak se stalo, že zřícen jsou nyní, slovo

Okresní hejtman v Mladé Boleslavi zasílá presidiu Zemského úřadu v Praze dne 6. 11. 1938 hlášení ve věci: „Cikáni“, „že se (...) ve zdejšímu okresu objevilo najednou více cikánských tlup. Dal jsem proto provést (...) všemi četnickými stanicemi politického okresu Mladá Boleslav razii na cikány a jiné potulné tlupy, které se nahromadily a obtěžovaly jak žebrotou, tak i jinými činy místní venkovské obyvatelstvo.“ Následuje výčet obcí, kde se tlupy objevily, a jména vůdců tlup, „které rovněž prchly z území obsazeného Německem. Podle cikánských legitimací je u všech domovská příslušnost nezjištěna, ale narození jsou vesměs na území okupovaném Německem a někteří z nich mluví jen německy. Vymlouvají se na přísný režim v obsazeném území, kde prý je jim slibovaná orgány SA a bezpečnostními orgány sterilizace a koncentrační tábory.“ A závěr dává jasné požadavky na budoucí řešení: „Otázka cikánů a potulných individuů stává se akutní a nebude-li změněn zákon o potulných cikánech a radikálně ztřešen postup proti nim, lze určitě očekávat, že veškerí cikáni, různá potulná individua a jiné osoby, poctivé práce a pořádku se štítící, prchnou z okupovaného území do zdejšího vnitrozemí a stranou se postrachem zdejšího

Udělejte pořádek s cikány!

Nejhorší metla venkova, cikáni, za dvacet let republiky nebyla odstraněna. Cikáni napáchali škody městům, ale venkovu. Opatření, která byla učiněna, nestála za nic, jen to, že je obec musila 24 hodiny nechat ve svém obvodu, aby cikáni mohli krást. Dříve je mohli vyhnati. Od nové vlády čekáme nové činy! Ať zřídí pro ně koncentrační tábory, zvlášť pro muže a zvlášť pro ženy, a tak očistí kraje od věčných parazitů. K tomu se může použít přebytečných četníků,

← ← Cikáni a potulní byli zahrnutí k nám.
Nová doba, 28. 10. 1938.

← Dojde i na cikány?
Nový večerník, 29. 11. 1938.

← ← Budují se kárné tábory. Cikánské škody
jdou do milionů.
Večerní České slovo, 25. 2. 1939.

← Tisíce cikánů v Polabí.
Nový večerník, 31. 12. 1938.

← ← Ze Sudet se odstěhovali všichni cikáni!
Polední Národní politika, 5. 1. 1939.

← Německo nám vrátilo zabrané cikány.
Večerní České slovo, 13. 1. 1939.

← Udělejte pořádek s cikány.
Lidový deník 15. 12. 1938.

řádného obyvatelstva.¹⁰⁹ Z dalších písemností v dané věci vyplývá také obava, že tyto tlupy plní „špionážní službu ve prospěch cizího státu“.¹¹⁰

ČESKO-SLOVENSKÁ REPUBLIKA, TZV. DRUHÁ REPUBLIKA (1. 10. 1938 – 15. 3. 1939)

Vláda druhé, pomnichovské republiky se vážně zabývala myšlenkou nucené táborové koncentrace „cikánů“ v pracovních táborech. V první den vzniku nové, tzv. druhé republiky, dne 1. 12. 1938, v jakési naději v nové zřízení předkládá Okresní úřad Poděbrady presidiu Zemského úřadu v Praze návrhy ve věci: „Cikáni – zřízení koncentračních táborů nebo trestních pracovních útvarů“ (...) „k laskavému dalšímu řízení návrh, aby pro všechny potulné cikány bez rozdílu byly zřízeny koncentrační tábory, v nichž by cikáni byli nuceni pracovat na způsob zemských robotáren nebo podobným způsobem. Od doby okupace našich území cizími státy stali se cikáni u nás pravou metlou obyvatelstva (...)“ Autor dopisu dále opakuje návrh na „zřízení koncentračních táborů pro cikány a tuláky. Očekávaná nová vláda by si získala rázem všeobecné sympatie a díky všech tříd obyvatelstva, kdyby podobné opatření zavedla. (...) Prosim proto, aby tento spis byl postoupen na příslušná místa k dalšímu řízení a aby presidium tento návrh laskavě podporovalo.“¹¹¹

V lednu 1939 předseda vlády Rudolf Beran žádá ministerstvo vnitra o „tábor pro cikány“. Bezprostředním podnětem k urychlení chystaných opatření se stala petice obce Svatobořice (dnes Svatobořice-Mistřín, okres Hodonín) z 5. února 1939. Petice obce, která se svými místními „cikány“ bojovala tehdy skoro na rok přesně 100 let.¹¹² Přitom právě z této obce a jejími občany nenáviděné romské osady Hraničky vzešel první Rom-vysokoškolák v Československu. Tomáš Holomek se studentem Právnické fakulty Univerzity Karlovy stal již v roce 1931 a jeho synovec a rodák z téže obce, Mirek, řeč. Miloš,¹¹³ zrovna začínal studovat kyjovské gymnázium stejně jako jeho strýc, ale právě proticikánská petice této obce se stala roznětkou k urychlení restriktivního postupu namířeného obzvláště proti „cikánům“. Přitom ještě v roce 1928 Tomášův otec Pavel Holomek pro svoji rodinu, a tedy i pro tehdy sedmnáctiletého Tomáše, žádal po více než jedenáctiletém pobytu v obci její domovské právo. Obec však stále činila těmto letitým „usedlíkům“ problémy.

¹⁰⁹ NA, fond Zemský úřad-policejní, kart. 853; kopie: MRK – NP 893/2004.

¹¹⁰ Okresní četnické velitelství Týn n. Vltavou podává hlášení Okresnímu úřadu tamtéž o vysokém počtu tlup v okrese v poslední době, stížnost na krádeže, polní a lesní puch; v příloze obsahuje Výkaz cikánů, kteří byli při stíhání zatčeni, 3. 8. 1938; NA, fond Zemský úřad-policejní, kart. 853; kopie: MRK – NP 893/2004.

¹¹¹ NA, fond Zemský úřad-policejní, kart. 853; kopie: MRK – NP 890/2004.

¹¹² O nesházích rodu Holomků usilujícího zhruba od 40. let 19. století usadit se ve slovácké obci Svatobořice viz bohatý archivní fond: SOKA Hodonín, fond Obecní úřad Svatobořice, i. č. 50, složka Cikáni a likvidace cikánského tábora 1885–1943. Ten byl také hojně publikován, zejména C. Nečasem, např.: Nečas, „Svatobořičtí Romové (1840–1943)“; Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 137–151. Příslušnost obce k okresu je uváděna nikoliv historicky, ale dle současného územního členění České republiky.

¹¹³ Později Ing. Miroslav Holomek (1925–1989), předseda Svazu Cikánů-Romů ČSR; Nečas, *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*, s. 224–225.

← ← Městský úřad v Kyjově 6. 6. 1928 vybízí Obecní úřad ve Svatobořicích po více než desetiletém pobytu Pavla Holomka¹¹⁵ v obci (od 10. 12. 1917) o jeho přijetí i s rodinou do domovského svazku obce.

SOkA Hodonín, fond Archiv obce Svatobořice, inv. č. 50, fol. 35; kopie: MRK – NP 975/2004.

← Věc dle dalších dokumentů pokračovala tak, že tentýž úřad po více než roce, dne 16. 12. 1929, znovu požadavek urguje: „Zároveň se obecní rada vybízí, aby (zaslala) opis protokolu o usnesení obecního zastupitelstva, kterým žádost byla zamítnuta.“

Tamtéž; kopie: MRK – NP 970/2004.

V tomto momentě se propojují velké a malé dějiny a prolnutí individuálních osudů lidí-Romů a dalšího vývoje řešení „cikánské otázky“ ve státě i její další důsledky se z dnešního nadhledu mohou jevit skoro jako symbolické.¹¹⁴

Zmíněná urgence je „projevem“ zastupitelstva obce Svatobořice pod vedením jejího agrárníckého starosty Jana Šťastného, který tito zaslali Vládě republiky Československé, 5. 2. 1939.

V dokumentu se mimo jiné uvádí: „Budiž vládou neodkladně řešena cikánská otázka ve státě. Snaha, jak doposud byla – učiniti z cikánů pořádné občany – minula

114 Obec Svatobořice například dětem z osady Hraničky nikdy neumožnila navštěvovat školu. Koncem roku 1926 dostaly obec i školní rada ve Svatobořicích od okresního školního výboru v Kyjově nařízení, aby se postaraly o učebnu pro děti z osady Hraničky. Obě instituce toto odmítly učinit s tím, že se má nejprve prověřit desetiletí nejasná obecní příslušnost místních romských dětí. Znovu v roce 1933 přichází z Kyjova podnět ke zřízení „cikánské jednotřídky“ pro 24 dětí z tábora. Svatobořice však argumentují stejně jako několik let předtím. Holomková, „Integrace a asimilace svatobořických Romů“, s. 75–76. K ukončení nevráživosti obce k místním Romům došlo v období mezi listopadem 1940 a dubnem 1941, kdy byly romské rodiny z Hraniček vystěhovány do okolních obcí a osada definitivně přestala existovat. Nečas, „Svatobořičtí Romové (1840–1943)“, s. 243–259. Po takové snadné likvidaci romské osady obecní rada ve Svatobořicích píše dne 31. 5. 1941 svému právnímu zástupci JUDr. O. Brázdovi do Brna: „(...) Tím byl celý spor o domovskou příslušnost cikánů na hranicích Kyjov-Svatobořice nad očekávání dosti brzy vyřešen, vleče se od roku 1864.“ SOkA Hodonín, fond Obecní úřad Svatobořice, i. č. 50, složka Cikáni a likvidace cikánské tábora 1885–1943; citováno z: Holomková, „Integrace a asimilace svatobořických Romů“, s. 108.

115 O Pavlu Holomkovi (1882–1944) a jeho rodině viz Vzpomínky pamětníků k I. kapitole, např. Karel Holomek, Rosína Holomková, Emílie Machálková, Ivona Šeligová a II. svazek této knihy; jedná se o otce JUDr. Tomáše Holomka (1911–1988).